

INSTITUT ZA
NARODNOSTNA
VPRASANJA
V LJUBLJANI

razprave
IN
GRADIVO

1963

ŠT. 3

INŠTITUT ZA
NARODNOSTNA
VPRAŠANJA
V LJUBLJANI

razprave IN GRADIVO

1963

ŠT. 3

Kazalo

J. Pleterski:	Gospodarski faktorji narodnega in političnega usmerjanja kmečkega prebivalstva na Slovenskem Koroškem v letih 1848—1914 (Poglavje iz disertacije)	7
	The economic factors of the national and political orientation of the rural population in Slovene Carinthia	66
F. Bezljaj:	Kritične pripombe k avstrijskemu delu o koroških krajevnih imenih	
	Critical Remarks about Place-Names in the Austrian Carinthia	67
I. Juvančič:	Trst po prvi svetovni vojni v italijanski publicistiki. (Ob publikacijah: Claudio Silvestri, Dalla redenzione al fascismo — Trieste 1918—1922, Udine 1959), Elio Apih, Avvento del fascismo a Trieste — članek v »Italia del Risorgimento e mondo Donubiano — Balcanico« — Udine 1958)	95
	Trieste after World War I in Italian Periodicals	108

GRADIVO:

	Sklepi Izvršnega komiteja CK ZKJ o problemih narodnih manjšin	111
	The Conclusions of the Executive Committee of the League of Communists of Yugoslavia regarding the problems of national minorities	120
T. Zorn:	Bibliografija člankov o koroškem vprašanju v periodičnem tisku 1955—1960	
	A Bibliography of Articles on the Problem of Carinthia in Periodical Literature between 1955 and 1960	121
T. Zorn:	Pregled predlogov in intervencij slovenskih manjšinskih organizacij na Koroškem pri avstrijskih oblasteh za izpopolnitev člena 7 Državne pogodbe	139
	A Review of Proposal and Interventions Made of the Slovene Minority Organizations in Carinthia to Austrian Authorities for Implementation of Article 7 of the State Treaty	152
	Zakon za slovensko šolstvo v Italiji	
	The Law for Slovene Schools in Italy	153

Gospodarski faktorji narodnega in političnega usmerjanja kmečkega prebivalstva na Slovenskem Koroškem v letih 1848—1914

(Poglavje iz disertacije)

Dr. Janko Pleterski, znanstveni sodelavec

Kmečko ali vaško prebivalstvo slovenskega dela Koroške je tisti družbeni sloj, ki ga moramo najprej proučiti. Kmet kot najvztrajnejši akumulator in posredovalec družbenih navad, ljudske kulture in najbolj ekskluzivne dediščine preteklosti — slovenskega jezika, je bil glavni ohranjevalec tiste slovenske etnične posebnosti, ki je bila prvi pogoj za vključitev v proces sodobnega oblikovanja slovenskega naroda. Enojezični slovenski vaščan je tudi na Koroškem kot na ostalem slovenskem etničnem ozemlju bil objektivni faktor, zaradi katerega se je po potrebi gospodarskega razvoja pojavljala nujnost učinkovitega širjenja ljudske izobrazbe na osnovi materinskega jezika. Kumerdej, ki je leta 1791 v uvodu v slovensko slovnico naglasil, da je kulturne zaostalosti avstrijsko-slovanskih dežel kriva le okoliščina, da je v šole uveden nemški jezik namesto materinščine,¹ je bil le eden izmed številnih glasnikov družbeno razvojne nujnosti slovenskega preporoda. Najvplivnejši slovenski pisatelj poleg Vodnika in Ravnikarja v letih 1813—1819, Korošec Urban Jarnik, je bil izrazit ljudski prosvetitelj, čeprav se je po osebni želji nagibal k pesništvu. »V to smer ga je naklanjalo deloma lastno uvidevanje, deloma pa tudi celovski tiskar in založnik Janez Leon, ki je želel dobiti slovenskih tekstov, katere bi ljudstvo rado kupovalo.«²

Potreba po izobraževanju slovenskega kmečkega prebivalstva je bila velika. A tudi potem, ko se je začelo konec 18. stoletja uvajati državno osnovno šolstvo, je to bilo na Koroškem, kakor drugod, zasnovano na nemškem jeziku. Slovenski vaščan je bil zapostavljen za nemškim, zanj je v celoti veljala ugotovitev že citiranega Kumerdejevega uvoda: »slovanski mladenič se mora najprej seznaniti z neznanim mu jezikom, medtem ko se loteva nemški že stvari samih.«

Dve poti sta slovenskega kmeta vodili iz tega škodljivega položaja: uvedba slovenskega jezika v osnovne šole ali pa pospešeno prisvajanje nemškega jezika na vse možne načine, ne samo v šoli. Prvo pot so pripo-

¹ France Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1929—1938, str. 706.

² F. Kidrič, o. c., str. 668.

ročali in zahtevali narodni buditelji, zlasti od l. 1848 dalje, na drugo se je del slovenskega kmečkega prebivalstva podajal sam že dosti prej, saj je bila tedaj edina praktično uresničljiva.

V razmerah fevdalnega gospodarstva, zaprtega v svoj ozki krog avtarične proizvodnje, v pogojih enakosti tlačanov, ne glede na njihov jezik, slovenski koroški kmet ni potreboval nemškega jezika. Dokler je ostal to, kar je bil, ni čutil ne prednosti ne škode, če je znal tudi nemški. Tisti del vaškega prebivalstva, ki se je pečal s tovarništvom in zahajal redno v nemške dežele onstran Tur, se je seveda naučil nemškega jezika iz potrebe; svoje etnične pripadnosti pa ni tajil in čisto neprisiljeno je na Salzburškem nastopal kot »slovenski tovarnik« (Windischer Säumer).³ Čeprav je med slovenskim in nemškim kmečkim koroškim prebivalstvom obstajala povsem razločna zavest o etnični različnosti,⁴ ni bilo pri Slovencih opaziti kakršnega koli občutka manjvrednosti. Še l. 1844 je deželni odgovor na neko uradno vprašanje trdil, da slovensko prebivalstvo v umskih sposobnostih praviloma prekaša nemško in enako tudi v delovni sposobnosti in iznajdljivosti.⁵ Da se koroški slovenski kmet zaradi svojega jezika nikakor ni počutil manjvrednega prebivalca Koroške, priča tudi dikcija bukovnika Drabosnjaka, ko je v začetku 19. stoletja prevajal »iz nemčiga v koroško špraho«.⁶ Zanj je specifično koroški jezik še vedno slovenski, medtem ko je nemški — le nemški.

Zakaj se je potem v 18. stoletju pri slovenskem kmečkem prebivalstvu pojavila težnja, naučiti se nemškega jezika? Rast tržnega kapitalističnega gospodarstva, reforme absolutistične države glede podložnikovega položaja, odprava nevoljništva, fiziokratske reforme, posebno pa še odprava zakupnega prava, vse to je slovensko kmečko prebivalstvo postavljalo pred čisto nove probleme. Okrepili so se stiki s tržiščem, z nemškim mestom sploh, z nemško kmetijsko družbo, centralistična težnja absolutizma je prinesla germaniziranje uradov in ljudske šole, skratka, nemški jezik je postal potreben za vso dejavnost izven starega kroga kmečke proizvodnje; a tudi za kmetovanje je v novih pogojih bila potrebna večja izobrazba, dostopna v nemškem jeziku. Slovenski narodni buditelji, ki so hoteli kulturni napredek zasnovati na vzgoji v materinskem, slovenskem jeziku, so zato v začetku 19. stoletja pri koroških slovenskih kmetih nalleteli na pojav, ki jim ni bil prav razumljiv, na težnjo po učenju nemškega jezika in na podcenjevanje materinščine. L. 1817 se Matija Schneider, doma iz Št. Ilja v Rožu v svojih Basnih »živahno pritožuje zaradi težnje kmetov, ki je običajna zlasti na Koroškem, da si prisvajajo nemščino ter

³ Herbert Klein, Der Saumhandel über die Tauern. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, Jg. 1950. str. 58 — Cit. po L. Neumann, str. 147 (Glej spodaj).

⁴ Wilhelm Neumann, Wirklichkeit und Idee des »windischen« Erzherzogtums Kärnten. Das Kärntner Landesbewusstsein und die österreichischen Freiheitsbriefe (Privilegium maius). Südostdeutsches Archiv, III. Band, 2. Halbband, München 1960, str. 149.

⁵ W. Neumann, o. c., str. 148.

⁶ F. Kidrič, o. c., str. 678.

se je poslužujejo na škodo materinščine.«⁷ Tudi Urban Jarnik je l. 1826 ugotavljal germanizacijski učinek dejstva, da je vsako leto znatno število mladih ljudi s slovenskega podeželja odhajalo na nemško stran, kjer so se naučili nemški.⁸ Gotovo večji del teh ljudi ni odhajal tja zaradi želje po znanju nemščine, marveč iz potrebe po zaslužku. Zaposlovali so se kot hlapci, kar bi kmečkih sinov gotovo ne mikalo. Že ljudsko reklo za dekleta, ki so se vračale domov kot nezakonske matere, da so šle »na Niemce po briemce«,⁹ kaže, da je šlo za nesamostojne dekleta, ki si niso smele snovati lastne družine, ker je to bil privilegij le kmečkih gospodinj. Tudi dopisnik iz Paterniona govori l. 1862 v tej zvezi o običajni božični izmenjavi poslov (hlapcev in dekel), ki so prihajali iz slovenske Spodnje Ziljske doline.¹⁰ Vsaj del te mladine pa je, podobno kot se je dogajalo v bližini nemško slovenske meje na Štajerskem oziroma češke na Moravskem, odhajal v nemške kraje res z namenom naučiti se nemškega jezika.

Že tedaj se je pojavljala dvojezičnost pri nekaterih slovenskih vaščanih. Znan je podatek iz bamberskega arhiva za občino Brdo in za davčni občini Straja ves in Megvarje v Ziljski dolini iz l. 1812, ki ga citira M. Wutte. Med 2425 prebivalci teh občin je bilo tedaj 2405 Slovencev (99,2%), od teh pa je bilo 312 hišnih gospodarjev, ki so govorili tudi nemški. Poročilo dalje pravi, da je znanje nemškega jezika med ženskami manj pogosto kot med moškimi.¹¹ Tega podatka pa nikakor ni mogoče posploševati, kakor to dela M. Mutte, za vse slovensko področje. Ziljska dolina s svojo konjerejo in tovorništvom je imela izjemne pogoje za učenje nemškega jezika, katerega so tovarniki, kot smo videli, že od nekdaj obvladali. Razen tega je treba ugotoviti, da dvojezičnost v Ziljski dolini ni bila tako imenovana asimilibilnostna dvojezičnost: proti temu govori delitev znanja nemščine po spolih (v vaški skupnosti vlada edino slovenski jezik, nemški uporabljajo moški na potovanjih in v stiku z oblastjo) in pa velika stabilnost jezikovnih razmer, ki jo celo poznejša avstrijska jezikovna statistika izkazuje prav za Ziljsko dolino. O podobni delitvi dvojezičnosti po spolih izvemo v šestdesetih letih tudi za Borovlje, kjer je izvirala predvsem iz običajnih učnih popotovanj puškarskih obrtnikov. Sicer pa se je dvojezičnost praviloma pojavljala pri vaškem prebivalstvu samo v neposredni okolici Celovca, zlasti severno in severozahodno od nje (tu vsekakor že »asimilibilnostnega« značaja), verjetno tudi v pasu neposredno vzdolž narodnostne meje. Drugod je dvojezičnost sredi 19. stoletja le sporadična. Célo stoletje, odkar se je pri slovenskem vaškem prebivalstvu začela kazati težnja po znanju nemškega jezika, je dalo le pčle

⁷ F. Kidrič, l. c.

⁸ Urban Jarnik, Andeutungen über Kärntens Germanisierung, Carinthia 1826.

⁹ Mir, 23. septembra 1911, št. 47.

¹⁰ Zeitung für Kärnten, 16. april 1862, št. 31; Prim. B. Grafenauer, Germanizacija, str. 250—251.

¹¹ Martin Wutte, Die sprachlichen Verhältnisse in Kärnten auf Grundlage der Volkszählung von 1900 und ihre Veränderungen im 19. Jahrhundert, Carinthia I, 1906, str. 172.

rezultate. Ogromna večina vaškega prebivalstva v Podjuni tostran in onstran Drave, v Rožu, na Gurah, krog Baškega jezera, večji del pa tudi drugod, je bila enojezična — slovenska.

V okviru te razprave tega dejstva ni mogoče posebej dokazovati. Dovolj bo sklicati se na ugotovitve B. Grafenauerja¹² in pa na dva sodobnika. Borovčič M. Rulitz, znan po svojem nastopu v deželnem zboru proti delitvi dežele, je poleti 1848 v svojem spisu o prednostih, ki jih naj kmetom prinese ustava, predvideval osnovno vzgojo v slovenskem jeziku kot edino uspešno pot kmečke izobrazbe: »A tudi za poklic kmeta samega se bodo njegovi otroci izobraževali; kajti gotovo je, da bo državni zbor poskrbel za ljudski pouk v vseh ozirih, da bo skrbel za to, da bodo učitelji bolj izobraženi v kmetijstvu in v drugih za življenje važnih panogah, da bodo bolje plačani; prav tako bo od njih in od uradnikov tudi zahteval najtemeljitejše znanje jezika tistega kraja, kjer so nastavljeni in da bo to preverjala izpitna komisija še pred nastavitvijo; kajti nikakor ni moč opravičiti dejstvo, da so doslej v marsikakem slovenskem kraju nastavljali nemške uradnike in učitelje, ki pogostoma niso razumeli besede slovenski, samo na osnovi spričevala, ki so si ga znali preskrbeti.«¹³ Še bolj določno kot Rulitz je dejstvo, da zaradi majhne razširjenosti nemškega jezika z nemško šolo ni mogoče izobraziti prebivalstva slovenske Koroške, ugotavljal l. 1850 že znani V. Rizzi. Zavračal je nemške nacionaliste, ki so vprašanje hoteli rešiti s ponemčenjem slovenskega prebivalstva, ki so v germaniziranju videli blagor za deželo, v vsakem poskusu ovirati germaniziranje pa kršenje deželnega miru: »Vse lepo in prav ... toda, toda na misel nam prihaja zelo oguljena šala: šlo bi že, a kaj, ko pa ne gre! Da, če bi germanizacija, popolna, resnična, sploh bila mogoča, potem bi ta zahteva še imela svoj smisel, a kaj, ko pa ne gre. Prosimo, samo izvolite pomisliti na to, kakšne velikanske napredke je germanizacija doslej dosegla v najugodnejših pogojih. Ljudstvo je ostalo slovensko in takšno bo tudi ostalo pa četudi boste k vsaki koči postavili posebnega nemškega šomaštra. Kdor še zdaj govori o možnosti germanizacije, z njim ni moč razpravljati. Naj le mirno ostane pri svojih sanjarijah.«¹⁴

V. Rizzi je možnost germaniziranja slovenskega vaščana sodil poničevem napredku ponemčevanja v prejšnji dobi. Ni mogel predvideti, kakšen pretres vaškemu življenju bo prineslo sproščeno kapitalistično gospodarstvo, niti ne, kakšen sistematičen in široko zasnovan, z novimi sredstvi opremljen germanizacijski pritisk bo v prihodnjih desetletjih začelo uveljavljati vladajoče nemško meščanstvo, ki se niti za hip ni odreklo konceptu »rešiti« koroško vprašanje, v perspektivi pa slovensko sploh, s ponemčenjem vsega prebivalstva. Za nas je predvsem pomembno, da je Rizzi opredelil dejanski položaj sredi 19. stoletja, njegova ugotovitve,

¹² Bogo Grafenauer, *Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes*, Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 117–248.

¹³ M. Rulitz, o. c., *Carinthia*, 17. junij 1848, št. 25, str. 103.

¹⁴ V. Rizzi, *Die Nationalitäten in Kärnten*. *Deutsche Monatsschrift aus Kärnten* 1850, cit. po J. Tischler, *Die Sprachenfrage*, str. 7.

da je hiter kulturni in gospodarski napredek slovenskega dela Koroške bil mogoč le na osnovi slovenskega jezika. To dejstvo je bilo tako očitno in je delovalo kljub vsem germanizacijskim prizadevanjem tako močno, da mu je nemška šolska politika na Koroškem vse do zadnjega morala koncedirati vsaj utrakvistično šolo.

Osnovna množica enojezičnega slovenskega prebivalstva je bila prvi razlog obstoja slovenskega političnega gibanja v l. 1848. Res to gibanje tedaj ni uvidelo, »... da je klic po revoluciji, ki naj iztrga kmeta iz fevdalnih spon, slovenskemu preporodu nujno potrebno geslo, če naj ima sploh resen smisel prizadevanje za regeneracijo in za večje uveljavljanje tistega jezika, katerega enojezični nosilec je bil le slovenski vaščan.«¹⁵ Res zato tedaj ni prišlo do burnega zlitja slovenskega političnega gibanja in pa samoraslega kmečkega socialnega gibanja. A l. 1848 je fevdalne spone odstranilo le površno; kmečko gospodarstvo se še ni docela otreslo starih obveznosti, ko ga je že zajela ekspropriacija v pogojih sproščenega kapitalističnega tržnega gospodarstva. Kljub vsej anonimnosti tega novega, še hujšega nasprotnika, ni moglo ostati prikrito dejstvo, da je kapital bil v rokah nemškega meščanstva. Slovensko politično gibanje je za slovenskega kmeta dobivalo nov pomen.

V nadaljnjem hočemo pregledati, kakšni so bili stvarni pogoji za narodno in politično prebujanje in opredeljevanje slovenskega vaščana na Koroškem v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. Na vrsto bodo prišli najprej kmečki posestniki, ker so najbolj zgodaj dobili politične pravice, potem pa še nesamostojno vaško prebivalstvo, kateremu se je možnost izražanja politične volje odprla šele s splošno volilno pravico.

1. Samostojni kmetje

Proučevanje gospodarskega položaja kmečkega posestnika je posebno zanimivo v obdobju do uvedbe splošne volilne pravice, ko je izmed celotnega vaškega prebivalstva še edini upravičen voliti.

Izmed gospodarskih faktorjev, ki v tem obdobju vplivajo na politično usmerjanje kmečkih posestnikov, je treba proučiti zlasti dve skupini. V prvo skupino sodijo faktorji, ki izvirajo iz obdobja fevdalnih odnosov v kmetijskem gospodarstvu, v drugo skupino pa faktorji, ki nastajajo s preходом kmečkega gospodarstva v kapitalistične odnose. Nas zanima predvsem tista stran gospodarskih dejavnikov iz prve in druge skupine, ki povzroča odvisnost kmečkega gospodarstva od fevdalnega ali pa novodobnega kapitalističnega veleposestva in pa odvisnost od kapitalističnih, obrtnih, industrijskih, trgovinskih in drugih obratov v mestu in na deželi. Vse te oblike odvisnosti niso imele samo gospodarskih, marveč tudi politične posledice. V raznih oblikah odvisnosti lahko najdemo prav tiste vzvode in prenose, s pomočjo katerih je nemški vladajoči sloj, v katerega rokah je bila izključna posest vseh postojank fevdalne in meščanske veleposesti in pa kapitalistične obrti in industrije, prometa in trgovine, močno

¹⁵ France Kidrič, Prešern, str. IX.

vplival na politično odločanje kmečkega posestnika v slovenskem delu dežele. Razume se, da te oblike vplivanja na kmečke posestnike ohranijo svojo učinkovitost tudi v poznejšem obdobju, po uvedbi splošne volilne pravice, čeprav je potem zaradi razširitve volilne pravice na nove sloje vaškega prebivalstva in pa na delavstvo relativni pomen teh vplivov zmanjšan. V absolutnem merilu pa se ta vpliv vse do konca obravnavanega obdobja ni zmanjševal. Razne oblike kmečke samopomoči (hranilnice in posojilnice, zadružne organizacije itd.) tega vpliva niso mogle odpraviti, lahko so le omilile do določene mere njegove učinke in preprečile njegovo absolutno širjenje.

Prva skupina: dejavniki iz obdobja fevdalnih odnosov

V prvi skupini je treba najprej omeniti posledice, ki jih je za tip kmečkega gospodarstva, za velikost kmetijskega obrata, za kulturno raven in za politično usmeritev kmečkega posestnika zapustila posebna zemljepisna razdelitev obeh glavnih oblik pravnega posestnega položaja kmetij v obdobju fevdalizma na Koroškem in sicer zakupnega in kupnega prava.

Kmečkega razreda na Koroškem ne moremo obravnavati kot enoten razred. Predvsem seveda ne zaradi običajne gospodarske diferenciacije, ki se vse bolj izraža znotraj te družbene skupine. Še posebne razlike pa izvirajo iz različnega položaja kmetov pred zemljiško odvezo še pred terezijanskimi — jožefinskimi reformami. Posledice teh razlik so tako velike, da so odmevale v gospodarskem in političnem življenju koroškega kmeta še dolga desetletja, v svojem gospodarskem in deloma tudi v političnem aspektu se zaznavajo celo še danes. V literaturi to vprašanje doslej ni bilo podrobneje obdelano. A kdor pregleduje politično usmerjanje koroških kmetov v ustavni dobi, ugotavlja razmeroma trajne in teritorialno tako razdeljene razlike, da se mora vprašati, kje so vzroki. V literaturi sicer najdemo kratka, bežna opozorila na pomembnost tega vprašanja, a posebej se ob njem nihče ni ustavljal. Etnolog O. Moro je npr. leta 1938 ugotavljal na osnovi lastnih opazovanj: »Najmočnejše se je stari življenjski red ohranil naravno pri kmetih. Koroško kmečko prebivalstvo je prav mnogoliko razčlenjeno in kaže močne razlike ne le glede velikosti posesti, marveč tudi v zvezi s položajem posesti, pač po tem, ali gre za gorske ali dolinske kmete, pri čemer se področje gorskih kmetov, h kateremu je treba prišteti tri četrtine koroških kmetij, vse do današnjega časa kaže kot zatočišče starih kmečkih navad. Čas podložništva zemljiškemu gospodarstvu, ki je trajal do l. 1848, pa je vrhu tega poznal še nadaljnji razloček. Kajti oblike dajanja zemljišča v užitek in s tem tudi gospodarski in pravni položaj kmetov, so bili raznovrstni.« O. Moro nato opiše zakupno in kupno pravo kot glavni obliki posestnega položaja koroškega kmeta in nadaljuje: »Ker se je poleg tega posamič do 16. stoletja, na jugozahodu pa celo do druge polovice 18. stoletja ohranilo tudi rojenjastvo (osebna nesvoboda) in ker so svobodnjaki in kosezi tvorili prav tako maloštevilno svobodno kmečko prebivalstvo, ki ni bilo podložno nobenemu gospodarstvu, je prišlo že

zaradi razlik v pravnem položaju do mnogih stopenj znotraj kmečkega prebivalstva, ki so najbrž, kolikor so bile pomembnejše, še dolgo učinkovale na osebni značaj kakor tudi na način življenja in gospodarjenja.¹⁶ (podčrtal J. P.)

Zgodovinar koroškega kmečkega stanu W. Fresacher je leta 1952 prišel do podobne ugotovitve, potem ko je podrobno raziskal položaj kmeta v stoletjih fevdalizma do zemljiške odveze l. 1848. Iz njegovega dela izhaja vrsta za naš problem zanimivih dejstev.¹⁷

Posestno pravo kmetov na Koroškem se je začelo v 14. stoletju cepiti v zakupno in kupno pravo. V tem pogledu se je razvoj na Koroškem razlikoval od razvoja v sosednjih nemških deželah Salzburgu in Tirolskem. V Salzburgu je prevladovala zemljiška posest nadškofa in to je pripomoglo, da je tukaj kmalu prodrlo dedno (kupno) pravo. Na Tirolskem pa je v prid kmetom deželni knez interveniral in jim pripomogel do dednega prava. Samo v predelih stare Koroške — Lungau in Windisch Matrei v vzhodnem Pustertalu — in deloma v področju ob bavarski meji se je ohranila nededna posest. Na Koroškem pa je medtem ostalo nededno (zakupno) pravo kot prevladujoča pravna posestna oblika. Sklicujoč se na L. Hauptmanna, H. Wopfnerja, H. Kleina, A. Dopscha in O. Stolza ugotavlja W. Fresacher kot glavna razloga takega razvoja izredno veliko razdrobljenost gospodstev na Koroškem in pa dejstvo, da so zemljiški gospodje v staro poseljenem (večinoma slovenskem) delu dežele imeli na razpolago številno nesvobodno prebivalstvo. W. Fresacher zavrača avtorja O. Stolza, ki izraža domnevo, da se v tem razvoju izražajo še starejše plemenske razmere namreč določena slovenska podplast kmečkega prebivalstva. W. Fresacher sicer priznava, da je narodnostna podlaga tudi na ponemčenih slovenskih področjih drugačna kot pa na Tirolskem in Salzburškem, vendar meni, da je poznejše razlike v posestnem pravu med tema deželama in Koroško moč razložiti predvsem z intervencijo deželnega kneza v obeh sosednjih deželah, oz. z dejstvom, da je na Koroškem taka intervencija prišla šele 250 do 300 let pozneje z reformami Marije Terezije in Jožefa II. V novejšem času sta šla po različni poti tudi razvoj na Koroškem in Štajerskem. Medtem ko se je na Koroškem ohranilo zakupno pravo kot prevladujoča posestna pravna oblika tja do Marije Terezije, se je na Štajerskem v novejšem času vedno bolj uveljavljalo kupno pravo. W. Fresacher to razlaga s tem, da so štajerska kmečka posestva bila donosnejša kot koroška in da je štajerski kmet zaradi tega lažje prišel do denarja, s katerim si je odkupoval boljši pravni položaj. Kot dokaz navaja W. Fresacher okoliščino, da si je dedno (kupno) pravo na Koroškem utiralo pot tudi brez podpore deželnega kneza. Veliko področje kupnega

¹⁶ Oswin Moro, Volksordnung, Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtum, III. knjiga, str. 600.

¹⁷ Walther Fresacher, Der Bauer in Kärnten, I. Teil, Die persönliche Stellung des Bauers in Kärnten, Klagenfurt 1950, II. Teil, Das Freistiftrecht, Klagenfurt 1952, III. Teil, Das Kaufrecht, Klagenfurt 1955 in pa — Walther Fresacher, Das Bäuerliche Besitzrecht in Altbayern und Kärnten, Klagenfurt 1956.

prava na Koroškem (Dravska dolina nad Beljakom, zlasti pa tako imenovana Gegend z nanjo meječimi sosednjimi področji, zgornja dolina Krke, področje ob štajerski meji krog Friesach) je uveljavilo in doseglo dedno pravico tudi brez pomoči deželnega kneza. Ločeno od tega bloka je dedno kupno pravo nastopalo v severnem delu Laboške doline (okolica Reichenfelsa in St. Leonharda) in pa na področju gosposke Wieting (Görschitztal s Krappfeldom). Tukaj je v drugi polovici 18. stoletja sicer bilo formalno spremenjeno v zakupno pravo, a dejanska dednost je še vedno brezpogojno obveljala. Razen tega je dokumentiran še en osamljen primer dednega prava na bamberski posesti v Kanalski dolini (Ukve). Povsod drugod na Koroškem je do l. 1772 veljalo zakupno pravo.¹⁸

Dedno kupno pravo se je torej uveljavilo izključno na nemškem delu Koroške z izjemo Kanalske doline. Slovenski del je bil izključno področje zakupnega prava. Kaj je to pomenilo za kmečko gospodarstvo?

Glavna razlika med obema oblikama kmečkega posestnega prava je v tem, da je zakupno pravo pomenilo prevzem posestva v začasen užitek, spočetka za nedoločen čas, pozneje za dobo enega leta in v zadnjih fazah pa za dobo življenja zakupnika, medtem ko je kupno pravo dajalo kmetovi rodovini pravico na dedovanje posestva. Pri kupnem pravu je kmet imel gotovost, da bo posestvo, ki ga obdeluje, prišlo v roke njegovih potomcev in zato je njegova vezanost na to posestvo bila mnogo večja kot pri zakupnem pravu, kjer se ta tesna zveza med obdelovalcem in zemljiščem ni ustvarjala. W. Fresacher piše o zakupnem pravu: »Velika negotovost glede posesti obenem z velikimi bremenmi in obveznostmi, ki jih je zakupnik moral prenašati, vse to je povzročilo, da se med zakupnikom in zemljiščem ni razvilo tisto pristrčno razmerje, ki je sicer obstajalo med kmetom in njegovo kmetijo. Saj zakupnik ni bil nikoli gotov, da bodo njegovi otroci nekoč dobili njegovo kmetijo, z največjim trudom in napotkom se je komaj, komaj vzdrževal na površju, obupaval je nad lastno prihodnostjo in prihodnostjo svojih otrok, puščal je stvar, da so se razvijale po svoje. Zanežarjal je posestvo, dopuščal, da poslopja propadajo, ni skrbel za ustrezno opremo z živim in mrtvim inventarjem, s posestvom ni gospodaril kot s svojim.«¹⁹

Dedno kupno pravo je kmeta na obsežnih nemških področjih očitno postavljalo v neprimerno ugodnejši položaj kot na slovenskem — zakupniškem — področju. Plod marljivosti dolge vrste rodov iste rodovine se je lahko kopičil na enem posestvu, ga navzlic obveznostim do gosposke še vedno izboljševal, bogatil in širil. Tu je bila možnost nastajanja močnih velikih kmetij, zasnovana na pravni varnosti posesti.

Dejanske razlike med južnim in jugovzhodnim delom Koroške in ostalim — v glavnem nemškim — delom dežele pa so bile še večje kot bi jih povzročal zgolj različni pravni položaj. Tudi znotraj področij zakupnega prava so namreč bila kmečka gospodarstva v zelo različnem dejan-

¹⁸ W. Fresacher, II., str. 39—41, III. str. 23—24 in 113 in na drugih mestih v navedenem delu.

¹⁹ W. Fresacher, II., str. 100.

skem položaju, mnogo ugodnejšem na zahodu in severu, skrajno težkem na jugu in jugovzhodu. W. Fresacher ugotavlja, da je že v razmeroma najugodnejšem obdobju za kmeta, okrog leta 1300, obstajala velika razlika v dejanski dednosti kmetij po eni strani in močnim uveljavljanjem pravice gospostva po svoji odločitvi prosto dajati kmetije v obdelavo novemu zakupniku na drugi strani. »Že tedaj se je položaj slabšal od zahoda proti vzhodu Koroške, kar je ostalo nespremenjeno do 18. stoletja.«²⁰ In ko govori o nevzdržnem položaju kmetij na področju zakupnega prava v 17. in 18. stoletju, ugotavlja še posebej: »Ta mračna podoba, ki jo je ustvarjala posest po zakupnem pravu, pa ni bila povsod enaka. Na zahodu Koroške je položaj zakupnikov bil veliko boljši kot na jugovzhodu. V severnem delu naše domovine je bilo povsod čutiti ugodni vpliv kupnega prava. V Ziljski dolini in v Lesachtalu bi skoraj mogli govoriti o dednem pravu in zakupnik na zahodnem Koroškem si je pridobil že določeno pravico do zemljišča, ki je presegala golo pravico do užitka. V nasprotju s tem pa je na jugovzhodu dežele vladalo še strogo zakupno pravo v pravem pomenu besede in tukaj so se kričeče kazale tudi vse slabe strani te oblike posesti. Na (tem) področju rojenjstva je vladalo tudi strogo zakupno pravo. Tukaj so kmetje živeli vse do časa Marije Terezije in Jožefa II. v najbolj nesvobodnih razmerah.«²¹

Hudo slabšanje kmečkega položaja od nemškega zahoda in severa proti slovenskemu jugu in vzhodu najbolj pokaže individualna raziskava razmer v območjih gosposk, kjer je vladalo zakupno pravo. Na splošno velja, da so kmečki upori dosegli, da se je zemljišče od konca 16. stoletja dajalo v zakup za dobo celega življenja. Odločilno za poznejše razlike je vprašanje običajne dednosti v ožji ali širši družini zakupnika. V nemškem Mölltalu in Liesertalu je bila dejanska dednost tako močna, da je mejila na dedno pravo, tudi splošni gospodarski položaj kmeta je bil ugoden. V nemški zgornji Ziljski dolini in nemškem Lesachtalu so razmere za kmeta posebno ugodne, gospostvo rešuje vprašanje nasledstva sporazumno z zakupnikovimi dediči. Podobno tudi v srednjem, delno že slovenskem delu Ziljske doline. A že v spodnji Ziljski dolini, na področju Podkloštra se položaj slabša, gospodarska moč kmetov je manjša, številni so primeri prodaj in prisilnih predaj kmetij. Tudi na bamberškem beljaškem področju je položaj slabši, dednost je manjša, uveljavlja se pravica gospostva, da odvzame kmetijo zakupniku za lastno porabo. Na področju Bekštanja velja sicer običajna dednost, a z zelo visokimi dajatvami, izvaja se tudi odvzem zemlje zakupniku. Podobno na področju Vajškre in Vrbe. Gospostvo Rožek je tip izključnega zakupnega prava. Običajna dednost obstaja tudi tukaj, vendar le, če kmetija gospodarsko uspeva in če imajo dediči gotovino za plačilo prevzema. V nasprotnem primeru je gospostvo samo izbiralo naslednika bodisi med sorodniki, bodisi med tujci. Dogajalo se je, da je odvzemalo kmetijo zakupniku tudi še za njegovega življenja in jo

²⁰ W. Fresacher, III., str. 112.

²¹ W. Fresacher, III., str. 103.

»prodalo« drugemu. Podložniki sami nikoli niso imeli pravice kmetijo prodati, mogli so jo le uživati. Podobne so bile razmere na področju Humberka in Hodiš. Na nemškem severu je na področju gospostva Wieting (Görschitztal in Krappfeld), kot smo že omenili, v zadnjem obdobju sicer tudi veljalo zakupno pravo, a ob brezpogojnem priznanju dednosti. Slovensko področje severno od Drave (gospostva Vovbre, Srednje Trušnje, Vivšnik, Grebinjski Kloster) pa kaže najžalostnejšo podobo posestne negotovosti in skrajnega izžemanja zakupnikov. Dednost je razvita zelo malo, gospostva predajajo kmetije najboljšemu ponudniku, ti pa so redki, hiše so napol podrte, zlasti bamberska uprava vodi naravnost uničevalno roparsko gospodarstvo, zavedajoč se, da se bo kmalu morala umakniti. Dobrlaveško področje ni obdelano, a položaj se najbrž ni razlikoval od razmer na drugih podjurskih gospostvih Ženek in Pliberk. Tukaj je običajna dednost bila zelo malo razvita, predajanje kmetij tujcem je bilo pogosto, gospodarski položaj kmetov je bil zelo slab, ohranjevalo se je celo rojenjastvo (osebna nesvoboda tlačana), številne so zato bile opuščene hube (npr. v Črni). Zelo slab je bil tudi položaj v sosednji nemški Laboški dolini.²²

Pravne in gospodarske ugodnosti dednega, kupnega prava in pod vplivom le-tega ugodno modificiranega zakupnega prava je užival kmet le na nemškem delu Koroške. Od slovenskega dela je te ugodnosti bil deležen le na skrajnem zahodu v Ziljski dolini in deloma v Kanalski dolini. Področje izključnega in strogega zakupnega prava z vsemi neugodnimi posledicami leži skoraj v celoti v slovenskem delu dežele, z njim deli podobno usodo le nemška Laboška dolina z izjemo njenega severnega dela. Porazni gospodarski položaj na jugovzhodu dežele je bil tem občutnejši za slovenske kmete zaradi še ene posebnosti, zaradi splošne majhnosti kmetij. W. Fresacher pove namreč, da so posestva ravno na področju zakupnega prava bila največkrat majhna.²³

Kako močno je bilo s škodljivimi posledicami nemodificiranega zakupnega prava prizadeto kmečko prebivalstvo slovenskega dela dežele, priča dejstvo, da se je v splošnem pojmovanju že kmalu začela povezovati predstava slabih gospodarskih razmer z etničnim značajem prizadetega prebivalstva in da se je zakupnemu pravu sploh začel pripisovati slovenski izvor. Zanimivo je mnenje, ki ga je zapisal l. 1658 bamberski opat Nonosus Ritter: slovenski kmet ne stori toliko, da bi povzdignil svojo posest, kot to hvalevredno dela nemški. A opat je spoznal tudi stvarni vzrok: delovno vremo slovenskega kmeta bi bilo mogoče povečati samo, če bi se izboljšala posestna pravica, podobno kot v sosednji grofiji Ortenburg (kjer je vladalo kupno pravo).²⁴ W. Fresacher pa objavlja dokument iz l. 1792, ki nastanek zakupnega prava opiše kot »najslabšo slovensko navado, ki je v stoletjih postala pravica zemljiških gospostev.«²⁵ W. Fresacher to mnenje

²² W. Fresacher, II., str. 38—89.

²³ W. Fresacher, II., str. 100.

²⁴ W. Neumann, o. c., str. 148.

²⁵ W. Fresacher, II., str. 152.

sicer zavrača, ne omeni pa, da gre za zmoto, ki temelji na zamenjavi vzroka, tj. strogega zakupnega prava, s posledico, tj. očitnim dejstvom, da so ravno slovenski kmetje zaradi njega najbolj trpeli. Pod vplivom fiziokratskih idej je konec 60. let 18. stoletja prišlo do nove akcije za sistematično uvedbo dednega kmečkega posestnega prava namesto začasnega prava. Z okrepitvijo individualne podložniške posestne pravice in s trdnjšim gospodarskim povezovanjem podložnikov z zemljiščem so nameravali spodbosti njihovo zanimanje za bolj intenzivno obdelavo zemljišča.²⁶ Marija Terezija je s patentom leta 1772 na Koroškem odpravila zakupno pravo in ga zamenjala s kupnim in sicer tukaj brez posebnega plačila s strani podložnikov. To se je zgodilo proti hudemu odporu stanov. Ugled krone, cesarja je s tem bil v kmečkih vrstah znova utrjen in je najbrž odmeval še pozneje v dogodkih okrog zemljiške odveze v času marčne revolucije 1848.

V praksi pa odprava zakupnega prava ni potekala prav hitro in posledice dotedanje nevzdržne oblike kmečke posesti po strogem zakupnem pravu so na Koroškem še dolgo trajale in povzročale prav neznosne razmere.

Prizadevanje državnih oblasti za odstranitev zakupnega prava na Koroškem je trajalo četrto stoletje in je karakteristično za razmere na Koroškem v drugi polovici 18. stoletja. Vendar je to vprašanje, ki se obravnava v prvi vrsti med vlado in stanov, kmetje se tega boja po ugotovitvi Fresacherja ne udeležujejo.²⁷

Za pričujočo raziskavo je v prvi vrsti pomembno poudariti tezo, da posledice zapostavljanja južnega in jugovzhodnega dela po strogem zakupnem pravu niso bile le gospodarskega značaja, marveč, da so še dolgo vplivale tudi na miselnost tamkajšnjega kmečkega prebivalstva. Podobno kot O. Moro pravi tudi W. Fresacher: »Trebalo je omeniti, da je bilo na področju, kjer se je ohranilo strogo zakupno pravo, očitno mogoče srečevati najmanjšo duhovno razgibanost in pomanjkljivo sproščenost mišljenja. Čeprav so vzhodni deli dežele bili in so še vedno bolj oddaljeni od velikega prometa kot zahodni, vendar ta okoliščina sama ne more biti razlog za ta pojav. Gotovo je strogo zakupno pravo vplivalo na duhovno zadržanost kmetov, a vendar,« pristavlja W. Fresacher, »to najbrž ni bilo edini vzrok, marveč je že samo posledica globlje segajočih vzrokov.«²⁸ Kakšnih, avtor ne pove.

Za nas je važno, da je moč v poznejših političnih usmeritvah koroškega kmeta najti bistvene razlike po geografskih področjih, ki se krijejo prav z nekdanjim obsegom obeh glavnih oblik kmečke posesti: po strogem zakupnem in po kupnem oziroma modificiranem zakupnem pravu. Medtem ko se področja po strogem zakupnem pravu (jugovzhodno in vzhodno) orientirajo v glavnem konservativno, se področja ugodnejše posestne oblike orientirajo v glavnem liberalno in pozneje tudi nemško

²⁶ Zgodovina nar. Jug. II., str. 810.

²⁷ W. Fresacher, II., str. 151—156.

²⁸ W. Fresacher, II., str. 157.

nacionalno. To dejstvo, ki bi ga vsekakor bilo treba še podrobneje raziskati, opozarja na določene notranje zveze z opisanimi razmerami pred zemljiško odvezo. Dejstvo, da področje kmečkega konservatizma sega tukaj tudi na čisto nemško ozemlje Laboške doline, dokazuje obenem, da politična orientacija slovenskega kmeta na Koroškem nikakor ni bila pogojena samo z njegovo etnično pripadnostjo, kot bi to nekateri radi prikazali, marveč da je posledica stoletne diskriminacije vzhodnih in jugovzhodnih delov dežele v gospodarskem, pravnem in političnem pogledu.

* * *

Drugi dejavnik v tej skupini je *razmerje med rustikalno in dominikalno zemljiško posestjo*. Ne razpolagamo sicer s podrobnimi podatki, vendar lahko iz dveh zemljevidov, ki ju je izdelal J. Schmid, razberemo vsaj v glavnih obrisih položaj v tem vprašanju. Poljska razdelitev iz franciscejskega katastra v glavnem ustreza tudi razmeram l. 1925, ko sta zemljevida bila izdelana, tembolj seveda razmeram v drugi polovici 19. stoletja.²⁹ Prvi zemljevid zadeva izključno slovensko ozemlje, namreč Rož vključno z Gurami na severu, drugi zemljevid pa prikazuje zemljiško razdelitev celotne Koroške, vendar le v mejah po letu 1920, tako da ne Kanalska dolina, ne Jezerska občina in Mežiška dolina na njem niso obdelane. Za te predele nekdanje koroške dežele imamo sicer tudi zemljevide poljske razdelitve S. Ilešiča, vendar na njih bivša dominikalna posest ni posebej naznačena, tako da nam ne morejo pomagati k osvetlitvi tega posebnega vprašanja.³⁰

Pogled na obe Schmidovi karti nam pove, da je v južnem delu dežele dominikalna posest močnejše zastopana kot v severnem delu. V južnem, v glavnem slovenskem delu dežele, nastopa ta posest v velikih strnjenih blokih, kakršnih na severnem delu ne najdemo. Največji tak blok dominikalne posesti nahajamo prav v Rožu. Ta blok se nadaljuje proti vzhodu tudi v Podjuni, na zahodu pa mu ustrezajo podobni bloki ob Ziljski dolini. — Ogromni kompleksi dominikalne posesti se nadaljujejo proti vzhodu tudi v Mežiški dolini, ki na zemljevidu ni orisana. Posest grofov Thurnov je znašala pred agrarno reformo l. 1931 11 655 ha površine od tega 1236 ha obdelovalne zemlje in 9483 ha gozda, medtem ko so kmetje imeli vsega 3023 ha gozda.³¹ — Severno od tega področja velikih dominikalnih po-

²⁹ Josef Schmid, *Die Flur des Rosentales*, Carinthia I., 1926, str. 64 in str. 134, Citirana, str. 65.

— Josef Schmid, *Siedlungsgeographie Kärntens*, Carinthia I., 1928, str. 15 in Carinthia I., 1929, str. 134.

³⁰ Svetozar Ilešič, *Oblike zemljiške razdelitve na Koroškem*, Slovenski etnograf, Ljubljana, I., 1948.

— isti, *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem*, SAZU. Inštitut za geografijo, Ljubljana 1950.

— isti, *Die Flurformen Sloweniens im Lichte der europäischen Flurforschung*, Münchner geographische Hefte, 16. München 1959.

³¹ Ivan Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline*, Maribor 1954, str. 241 do 243.

sestnih blokov, nastopa področje manjših, raztresenih gruč dominikalne posesti, ki se v tej obliki širijo in redčijo proti severni meji dežele. Pomembnejše komplekse dominikalne posesti lahko ugotovimo tudi na Gurah, v vznožju Svinjske planine, na Gosposvetskem polju, na Osojskih turah in na Dobraču. Edino večje sklenjeno področje dominikalne posesti, ki bi se dalo primerjati s sklenjenimi bloki na slovenskem področju je vzhodni rob Laboške doline.

Veliki bloki strnjene dominikalne posesti, zlasti v Rožu, obsegajo v prvi vrsti gozdove v višjih legah vse tja do neproduktivnih grebenov v gorah. Vendar pa nam karta priča, da ni mogoče trditi, da bi gorska gozdna posest praviloma bila v rokah dominija po vsem koroškem ozemlju, kajti severno obrobje, ki se po svoji goratosti ne razlikuje od južnega obrobja, nitu od daleč ne kaže ne takih blokov dominikalne posesti. Z drugimi besedami, severni, nemški del dežele ne pozna v takšni meri tistega tipa kmečkega posestnika, ki splošno prevladuje v južnem delu dežele, namreč posestnika brez ali z malo gozda, posestnika navezanega na servitutne pravice na dominikalnem gozdnem in pašniškem posestvu, ali pa sploh brez teh pravic.

J. Schmid takole opiše položaj na področju Karavank: »Kot povsod (v Rožu) je tudi na tem področju gozd pretežno v dominikalni posesti (gospodstva Hollenburg, Görttschach, Helldorff, grof Egger), ki teži za tem, da bi površino pod gozdom razširila na račun malih, s težavo ustvarjenih poljskih in pašniških zemljišč. Tako v prikazu poljske razdelitve v karavanški coni dominikalna posest gospoduje in prav skromno pogledujejo iz nje kmečki celki, ki ustrezajo naselitvi v samotnih kmetijah.«³²

O pomenu dominikalne posesti za kmečko gospodarstvo v Ziljski dolini piše J. Schmid: »Čeprav so ravno obsežna planinska pašniška področja tako pomembna in gospodarsko dragocena, so vendar v trdno sklenjeni dominikalni posesti gospodstev Porzia in pa gospodstva Kühnburg; ta posest zavzema na veliko razdaljo celotno gorsko pobočje, tja do dolinskega dna. Samo v Lesachtal in pa v masivu Trogkofel prodre kmečka posest tu in tam prav do državne meje. Prebivalci doline si niso zagotovili samo pravico goniti svojo domačo živino na planinske pašnike brez odškodnine, imeli so tudi pravico sekati les v dominikalnih gozdovih za svoje hišne potrebe. Razen tega so imeli tudi sami skupne gozdove. Tem nezdravim razmeram (značilno stališče avtorja, ki razmere sodi s stališča interesa dominikalne posesti, op. J. P.) je bil storjen konec šele v štiridesetih letih preteklega stoletja, ko so kmetom nakazali parcele v gorskem gozdu in deloma razdelili srenjske gozdove. Za planinske pašniške pravice pa se boj še nadaljuje.«³³ J. Schmid opiše tudi Celovško kotlino od zahoda proti vzhodu; ko se približuje Velikovcu pravi: »Proti Velikovcu postane pokrajina veliko bolj nemirna. Prakameninski hrbti tvorijo v zvezi z morenami večkratni sistem drug v drugega segajočih nasipov. Grudasta razdelitev v posestnih deležih sega deloma še čez nje, najvišji hrbti pa so kot obsežno

³³ J. Schmid, Carinthia I., 1928, str. 44.

³² J. Schmid, Carinthia I., 1926, str. 68.

gozdno zemljišče v dominikalni posesti. Zaselki so redki in samo v okolici mesta občutno izstopajo v podobi poljske razdelitve. Strnjena dominikalna gozdna posest pokriva Vašanje in gorsko panogo pri Rudi.«

Podobno ugotavlja J. Schmid avtor strnjeno dominikalno posest v višjih legah vzhodnega dela Karavank, kjer je v lasti gospostev Pliberk, Dobrla ves in Ženek.

Njegova zaključna ugotovitev o razširjenosti dominikalne posesti na Koroškem docela potrjuje naša opažanja z obeh zemljevidov: »Dominikalna posest je, kot povsod v alpskih deželah, tudi tukaj večinoma gozdna posest in v visokih legah. Zaradi tega jo je treba predvsem iskati na ozemlju celkov ali pa na sosednjih področjih. Veliki gospodarski pomen planinskih pašnikov je izsilil (na severu) v področju pragorovja močno utesnitev starega posestnega stanja, apneniška alpska gorovja na jugu pa so ga ohranila v skoraj prvotni razsežnosti, glede na to, da tukaj tla dovoljujejo uspevanje samo še gozdu. Na ravninskem in gričevnatem svetu pa je dominikalna posest močno razdrobljena in raztresena po vsej pokrajini.«³⁴

Schmidova teza, da je dominikalna posest umestna v južnem apneniškem gorovju, to je na slovenskem področju, ker pač tam tla dovoljujejo edino gozd, izgubi mnogo na svoji prepričljivosti, če pomislimo na pojav, ki ga bomo še obravnavali, namreč da so prav južna dominikalna gozdna gospodarstva izrivala kmečka gospodarstva na svojem področju tudi tam, kjer je že prastara naselitev dokazala sposobnost tal za druge kulture. O dominikalnem posestvu na južnem Koroškem v drugi polovici 19. stoletja nikakor ne moremo govoriti kot o posesti, ki izrablja samo manj produktivne površine, oziroma o posesti, ki se na take površine umika, marveč kot o gospodarsko aktivni in ekspanzivni sili v poljedelskem in gozdnem gospodarstvu.

Posebni vpliv, ki ga je strnjena dominikalna posest v južnem delu Koroške imela na življenjske razmere kmečkih gospodarstev, je po drugi svetovni vojni ugotovila tudi razprava Lichtenbergerjeve.³⁵ V svoji za naš predmet zelo pomembni razpravi ugotavlja: »V Karavankah so gorski kmetje v dominikalnem gozdu prav poseben primer, katerega značilnost je že od začetka bila popolnoma drugačno pravno razmerje do zemljiškega gospostva. Velika večina kmetov ni v začetku 19. stoletja (tj. v času franciscejskega katastra, op. J. P.) v dominiju Hollenstein (pač: Hollenburg) imela sploh nobenih gozdnih parcel, marveč samo steljne, pašniške in lesne servitute v dominikalnem gozdu. Vsekakor je že tedaj divjal oster boj z gospostvom za različne gozdne areale, kakor dokazujejo vpisi v indikacijsko mapo, pri čemer je zanimivo, da je kmečka občina, ki ima sicer na Koroškem na področju raztresene naselitve le majhno vlogo, tu nastopala kot pravna oseba. Stalni nedovoljeni posegi kmetov v dominikalnem

³⁴ J. Schmid, *Carinthia I.*, 1928, str. 50 in 53.

³⁵ Elisabeth Lichtenberger, *Der Strukturwandel der Sozialwirtschaftlichen Siedlungstypen in Mittelkärnten*, Geographischer Jahresbericht aus Österreich, XXVII — 1957—1958, str. 61—128.

gozdu se izražajo tudi v aktih in odločbah. V gospostvu Hagenegg v železnokapelskem okraju je položaj bil krajevo različen, deloma so imeli kmetje tudi že večje gozdne parcele v svoji posesti. V zvezi z obsežnimi dominikalnimi gozdovi je tudi drvarska naselbina Zavrhom, ki pa ni, kot v spodnje avstrijskih apneniških Alpah nastala šele v novejšem času, marveč že v poznem srednjem veku. Gospodarsko težišče je bilo tukaj na oglarjenju za gozdne plavže.³⁶

Iz posebno velike obsežnosti in sklenjenosti dominikalne posesti na slovenskem območju Koroške lahko zaključujemo, da je tudi kmečka posest na tem področju bila v mnogo večji gospodarski odvisnosti od svojega dominikalnega sosedu, ki je v mnogih primerih kar monopoliziral tako pomembne faktorje v kmečkem gospodarstvu kot so gozd, steljarjenje in planinska paša. Ta odvisnost, ki je izvirala iz časov fevdalnih odnosov, nikakor ni prenehala po zemljiški odvezi leta 1848, saj je pri tej odvezi dominikalna posest ostala nedotaknjena. Nasprotno pa so prav v zvezi z odplačevanjem odškodnine za odvezo postale sporne kmečke servitutne pravice. Te so morali kmetje posebej uveljavljati in se zato seveda tudi potruditi pri odplačevanju odškodnine za odvezo. V tej odvisnosti ni prišlo do nobenih sprememb v času, ki ga obravnavamo, narobe, treba je ugotoviti, da je v poznejšem razvoju ta odvisnost ponekod dosegla tako mero, da je prišlo do postopne in množične likvidacije kmetijskih obratov.

Gospodarsko odvisnost, ki jo prinaša izredno velika dominikalna posest na slovenskem delu Koroške, je pospeševala še ena značilnost tega slovenskemu kmečkemu gospodarju neljubega sosedstva, namreč dejstvo, da se ravno veliki dominiji vztrajno drže v lasti istih rodbin, za razliko od raztresene manjše dominikalne posesti v ostalih delih koroške dežele, kjer je kot špekulativno zemljišče hitro prehajala iz rok enega lastnika v roke drugega. Tudi na ta moment opozarja E. Lichtenberger: »Velika gospostva ostajajo družinska posest starih rodov, ki so v splošnem sposobne ohraniti svojo posest. V nasprotju s temi velikimi posestvi pa prehajajo posestni obrati nekdanjih malih zemljiških gospostev pogostoma iz ene roke v drugo. Od prodora kapitalizma naprej postajajo predmet špekulacije za novo obogatele ljudi, ki vsakokrat vlagajo vanje svoj kapital...«³⁷

* * *

S tem smo prišli do dejavnikov, ki izvirajo iz *okolščin zemljiške odveze na Koroškem*. Tako kot drugod v habsburški monarhiji tako tudi na Koroškem izvedba zemljiške odveze ni bila stvar kmetov ali meščanstva, marveč absolutistične državne uprave. 3. decembra 1849 je začela delovati cesarsko kraljeva Koroška zemljiško odvezna komisija. Predsednik komisije je bil Josef Rack, s katerim smo se že seznanili kot s koroškim poslancem v državnem zboru leta 1848. Omenili smo tudi njegovo sloven-

³⁶ E. Lichtenberger, o. c., str. 74—75.

³⁷ E. Lichtenberger, o. c., str. 100.

sko poreklo in osebni negativni odnos do slovenskega vprašanja. Koroška je bila za izvedbo odveze razdeljena na osem distriktov, od katerih se je šest ujemalo z okrajnimi glavarstvi, medtem ko je okrajno glavarstvo Celovec bilo razdeljeno na dva distrikta. Odplačilo odškodnine za zemljiško odvezo se je razdelilo na tri dele. Upravičenci, tj. dotedanji zemljiški gospodje, so se morali odreči ene tretjine odškodninske vsote glede na to, da niso imeli več na skrbi politično upravnih in sodnih zadev. Druga tretjina je bila naložena v odplačilo kmetom v obliki hipoteke, tretjo tretjino pa se je obvezala plačati zemljiškim gospodom dežela. Po posameznih distriktih so delale distriktne odvezne komisije.³⁸

Kmetje dela odveznih komisij niso sprejemali z veseljem in zaupanjem. O tem je pisal deželni list: »Čeprav je večina kmetov z velikim hrepenenjem pričakovala uro, v kateri bodo za večne čase osvobojeni podložniškega razmerja, je bilo tudi precej takih kmetov, ki so se upirali temu, da bi prišli pred službeno komisijo in tam sodelovali pri obračunu. Dogažalo se je tudi, da so kmetje, čeprav so sicer priznali obračun odškodnine, ki jo bodo morali plačati, vendar odklanjali, da bi podpisali zaključne protokole ali pa bi se, kakor po navadi, podkrižali.«³⁹ Zgodovinar tega obdobja E. Pinzer piše: »Pogostokrat so bili kmetje nezaupljivi in uporni, mislili so, da jim hočejo naprtiti nova bremena. Čestokrat so smatrali uradnike v zemljiško odveznih komisijah kot najemnike gospodstev. Marsikje so celo sovražno nastopali proti njim.«⁴⁰

Nerazpoloženje in upornost kmetov proti zemljiško odveznim komisijam je razumljiva, saj je določanje odškodnine za zemljiško odvezo samo po sebi bilo nepravilno in kmetom škodljivo. Vendar pa so se kmetje v tistem času na splošno že sprijaznili z mislijo na to, da bodo odškodnino morali plačati. Vendar je koroški kmet imel še posebne razloge za to, da je pri delu zemljiško odveznih komisij pokazal svojo nejevoljo in nasprotovanje.

Da Koroškem je bilo s plačilom odškodnine za zemljiško odvezo prizadetih 38 824 zavezancev, ki so morali prevzeti obveznosti nasproti bivšim zemljiškim gospodom — upravičencem. Teh pa je bilo 1564. Če ta števila primerjamo z ustreznimi podatki v drugih slovenskih deželah (Štajerska, Kranjska, Goriška) ugotovimo, da ima Koroška izredno veliko število upravičencev v sorazmerju s številom zavezancev. Na Koroškem pride na enega upravičenca le 24 zavezancev; na Štajerskem pa kar 118, na Kranjskem 89 in na Goriškem 60 zavezancev.⁴¹

V teh številih se izražata dve dejstvi, ki označujeta koroški položaj. Z ene strani izredno velika razdrobljenost gospodstev, na katero opozarja že W. Fresacher.⁴² To pomeni veliko število sorazmerno majhnih zem-

³⁸ E. Prinzer, *Geschichte K.*, str. 141—143.

³⁹ *Klagenfurter Zeitung*, 8. junij 1850 (cit. po E. Pinzerju).

⁴⁰ E. Pinzer, o. c., str. 143.

⁴¹ F. Sommeregger, *Die Wege und Ziele der österreichischen Agrarpolitik seit der Grundentlastung*, Wien 1912 (Soziale Studien), str. 4.

⁴² W. Fresacher, *Der Bauer in K.*, II., str. 39.

ljiških gospodstev. In druga posebnost: pri kmečkih gospodarstvih prevladuje srednja velika in večja kmetija. Med gospodarsko pomembnimi kmetijskimi obrati, ki so bili v vrsti zemljiško odveznih zavezancev, naštejemo 10 319 celih hub, 159 tričetrtinskih hub, 6526 polovičnih hub in 3957 četrtinskih hub.⁴³ Na Kranjskem, ki ima znatno več prebivalcev kot Koroška (l. 1850 — 463 956 oz. 319 224 prisotnega civilnega prebivalstva), je celih hub znatno manj — 8367, najštevilnejša pa je skupina polovičnih do tričetrtinskih hub — 15 671.⁴⁴ Na Koroškem vidimo torej močno prevladovanje nedeljenih trdnih hub.

Ta posebnost postane očitna tudi če pogledamo povprečno vrednost odvezanih kmetijskih obratov. Med zemljiško odveznimi zavezanci je bilo še 13 000 kajzarjev in drugih obdelovalcev drobnih zemljišč, ki po svoji gospodarski pomembnosti v kmetijskem gospodarstvu ne pomenijo veliko, pač pa s svojo številnostjo močno znižujejo povprečno vrednost kmetijskih obratov. Pa kljub temu je koroško povprečje v primerjavi z drugimi slovenskimi deželami na prvem mestu po vrednosti odškodnine določene na enega zemljiško odveznega zavezanca. Medtem ko je na enega zavezanca na Goriškem prišlo 23 florintov odškodnine, na Kranjskem 44 florintov, na Štajerskem pa 60 florintov, pride na Koroškem na enega zavezanca kar 79 florintov.⁴⁵

Koroška izkazuje torej največjo stopnjo obremenjenosti posameznega zavezanca. Najbrž pa se to dejstvo ne da razložiti zgolj s koroško zemljiško posestno strukturo, to je z le dejansko večjo povprečno vrednostjo odvezanega kmetijskega obrata. Najbrž gre tukaj tudi za sorazmerno večji pritisk na kmeta in za ostrejšo in natančnejšo določanje odškodninske vsote v posameznih primerih. Številni mali zemljiški upravičenci so pri majhnem številu zavezancev lažje dokumentirali in uveljavljali svoje zahtevke. Tam kjer je šlo za velika gospodstva z velikim številom podložnih kmečkih gospodarstev je tako dokazovanje bilo vsekakor težje in dolgotrajnejše.

Za Koroško ni podobnih podatkov kot za Kranjsko, a spričo večkrat poudarjene izredne razdrobljenosti gospodstev vsekakor ni bilo takšne koncentracije kot na Kranjskem, kjer je slabih 8 % vseh upravičencev prejelo 52 % vsega zemljiško odveznega kapitala na račun dobrih 60 % vseh podložnih realitet v deželi.⁴⁶ Upravičeno domnevamo, da je koroško kmečko gospodarstvo bilo že pri izračunavanju odškodnine za zemljiško odvezo povprečno bolj obremenjeno od kmečkih gospodarstev v drugih slovenskih deželah.

Potrdilo za domnevo, do katere smo prišli na podlagi sorazmerja med številom upravičencev in zavezancev ter med povprečjem zneska odškodnine na enega zavezanca najdemo tudi v podatkih o poznejšem razvoju zadolžitve kmečkega gospodarstva v posameznih avstrijskih deželah. K. Grab-

⁴³ E. Pinzer, o. c., str. 144.

⁴⁴ Anton Krošl, Zemljiška odveza na Kranjskem, Ljubljana 1941, str. 76.

⁴⁵ F. Sommeregger, o. c., str. 4.

⁴⁶ A. Krošl, o. c., str. 77.

mayr je objavil za avstrijske dežele z urejeno zemljiško knjigo podatke o stanju in naraščanju zadolženosti zemljiške posesti od konca leta 1867 do konca leta 1892.⁴⁷ Od slovenskih dežel so med njimi Štajerska, Koroška in Kranjska. Hipotekarna zadolženost zemljiške posesti (v podatkih ni ločena zadolžitev kmetijske in industrijske zemljiške posesti, zato je relativna obremenitev v slabo industrializiranih deželah večja, v bolj industrializiranih pa manjša) je na Koroškem znašala konec 1867 leta 60 milijonov goldinarjev, v letih od 1868 do 1892 je narasla za 6 700 000 gold., tako da je konec leta 1892 znašala 66 700 000 goldinarjev. Relativni porast je 11,1 %. Če to primerjamo s podatki iz drugih dežel, ugotovimo, da je Koroška glede relativnega naraščanja hipotekarne zadolženosti na zadnjem mestu. Na prvem mestu stoje močno industrializirane dežele Šlezija (86,4 %), Češka (66,7 %) in Spodnja Avstrija (63 %), njim slede vse ostale. Od slovenskih je Kranjska pokazala 32,1 % narastka zadolžitve, Štajerska pa 24,8 %. To je obenem tudi najnižji odstotek razen koroškega, a od tega še vedno več kot dvakrat večji. Koroški tempo naraščanja hipotekarne zadolžitve je bil izredno počasen celo v primerjavi z drugo najpočasnejšo deželo po tempu zadolževanja, s Štajersko. V drugih dveh alpskih deželah, na Tirolskem in Salzburškem, je povprečno letno povečanje zadolžitve znašalo za prvo 6,68 % za drugo pa 1,22 %, medtem ko je Koroška zadolžitev letno naraščala povprečno za 0,44 %.

Ali ti podatki ne govore o izredni gospodarski trdnosti koroškega kmetijstva? Da tak zaključek ni pravilen, postane jasno, če pogledamo, kolikšna je stopnja zadolžitve posameznih dežel po gospodarski zmogljivosti zemljišč. Tukaj se podoba popolnoma spremeni. V koloni, ki pove, koliko goldinarjev hipotekarne zadolžitve odpade na vsak goldinar zemljiškega davka, najdemo Koroško med 13 deželami ne več na zadnjem, marveč na tretjem mestu. Pred njo sta samo Tirolska in Šlezija, prva z 216 goldinarji na 1 goldinar zemljiškega davka, druga 115 goldinarji. Koroška jima sledi s 100 goldinarji na 1 goldinar zemljiškega davka. Ostali dve močno industrializirani deželi, ki smo ju prej našli med prvimi po zadolžitvi, pa izkazujeta, Češka 90 goldinarjev, Spodnja Avstrija pa 59 goldinarjev zadolžitve na 1 goldinar zemljiškega davka. Od ostalih slovenskih dežel izkazujejo Štajerska 93, Kranjska 96, Primorska pa 92 goldinarjev zadolžitve na 1 goldinar davka.

Podobno sliko dobimo, če primerjamo podatke o odstotku, ki ga znaša hipotekarna zadolžitev od donosne vrednosti zemljišč, izračunane na osnovi vrednosti čistega dohodka. Spet najdemo Koroško že na tretjem mestu (50 % zadolženosti). Na prvem mestu je zopet Tirol s 108 %, na drugem pa Šlezija s 58 % zadolženosti, vse ostale dežele pa manj kot toliko.⁴⁸

Zato lahko rečemo: hipotekarna zadolženost koroškega zemljišča je ob koncu leta 1892 bila nad povprečjem zadolženosti v vseh avstrijskih de-

⁴⁷ Karl, Grabmayr, Schuldnorth und Agrar-Reform, Meran 1894.

⁴⁸ K. Grabmayr, o. c., str. 4—8.

želah z urejeno zemljiško knjigo skupaj, uvršča se celo med tri prve dežele po stopnji zadolženosti. Po dinamiki razvoja zadolženosti v letih 1869 do 1892 pa stoji Koroška na zadnjem mestu in izkazuje v tem času samo 11,1 % narastka od l. 1867. Z drugimi besedami, *koroška zemljiška posest je bila med vsemi avstrijskimi deželami z urejeno zemljiško knjigo leta 1867 relativno najbolj zadolžena*. V teh podatkih, kot rečeno, ni ločena zadolžitve kmetijske in industrijske posesti. Ne moremo torej vedeti, kolikšen je bil delež hipotekarnih zadolžitev koroške industrije v skupni vsoti v letu 1867. Vemo pa, da odpade v tej skupni vsoti ena šestina (10 100 000 goldinarjev) na v deželni deski vpisano fevdalno posest. Velik del te fevdalne posesti pa obsega tudi tedanja poglavitna industrijska podjetja (grofje Thurni, Rosenbergi, Eggerji itd.). Razen tega v tistem obdobju koroška železarska industrija še ni zapadla v tisto hudo krizo, kakršna jo je trla v 70. letih in še ni bila prisiljena najemati velikih posojil. Tako smemo domnevati, da je v ostalih petih šestinah celotne vsote (49 900 000 goldinarjev) obsežena predvsem hipotekarna zadolžitve nedominikalne kmetijske posesti, katere največji del tvorijo kmečka gospodarstva. *Koroška kmečka posest je bila v letu 1867 obremenjena s hipotekarnimi dolgovi precej nad povprečjem ostalih avstrijskih dežel z urejeno zemljiško knjigo*. Ta zaključek potrjuje našo domnevo, da je višina odškodnine, določene ob zemljiški odvezi in ki je bila spremenjena v hipotekarno obremenitev zemljišča, odplačljivo v 25 letih, bila na Koroškem nadpovprečno rigorozno in dosledno odmerjena v korist posameznih upravičencev na škodo odvezanega kmečkega gospodarstva.

Zemljiška odveza je koroško kmečko gospodarstvo sprostila fevdalnih odnosov, a obenem mu je naložila hudo breme hipotekarne zadolžitve. K temu bi bilo treba prišteti odškodnino, ki jo je odvezani kmet moral plačati posredno, v obliki deželnega davka. Vse to velja za koroško deželno povprečje. Kaj pa posamezna področja, posebno še slovensko, ali so bila vsa enako prizadeta? Verjetno je že začetna obremenitev z odškodnino bila krajevno različna, a to bi pokazal šele podroben študij vsega gradiva odveznih komisij, kakršnega je A. Krošl opravil za Kranjsko. Za Koroško ga še ni. A tudi, če za zdaj izhajamo iz dejstva, da poznamo le povprečno obremenitev, je gotovo, da gospodarske posledice te obremenitve za kmečke posestnike v raznih predelih Koroške še zdaleč niso bile enake, kajti *izhodiščni položaj kmečkih gospodarstev posameznih predelov je bil močno različen*. Predvsem se je zdaj morala izraziti gospodarska razlika, nastala v času fevdalnih odnosov, med obema velikima področjema pravne oblike kmečkih posesti — po kupnem pravu obenem z modificiranim zakupnim pravom v nemškem severnem in severozahodnem delu dežele in pa po strogem zakupnem pravu na južnem in jugovzhodnem, v glavnem slovenskem delu dežele. Velike, trdne, starodavne dedne kmetije prvega področja so lažje prenesle nova denarna bremena kot pa zanemarjene, izčrpane in manjše kmetije drugega področja.

Kako so se velike kmetije severno od Celovca, na Gosposvetskem polju in Krappfeldu, v Metnitztalu in podobno najbrž tudi na drugih področjih velikih dednih kmetij na severozahodnem Koroškem — po odpravi zemljiške odveze brez težav vključile v kapitalistično gospodarstvo in potem uspešno napredovale, beleži E. Lichtenbergerjeva v svoji omenjeni razpravi: »V nekaterih dolinah Krških Alp, posebno v Metnitztalu, je začela delovati posestna diferenciacija, ki sega nazaj v srednji vek, tako da so veliki in srednji kmetje začeli kupovati šibkejše obrate, predvsem pa nekdanje polovične hube v teh dolinah in s tem krepiti svoj lastni položaj. Kot važen proces se začne v 90. letih posestno širjenje novo ustvarjenih ali povečanih posestev in velikih kmetij na nižinah Krappfelda in Gosposvetskega polja. Le-te obdelujejo pokupljene kmetije bodisi kot pomožne obrate še vedno intenzivno (s poljedelstvom) ali pa kot živinorejske obrate predvidene samo še za pašništvo. Ta sistem pomožnih in pa živinorejskih kmetij (Zu — und Halthuben) postaja vedno bolj pomemben. Pomožne živinorejske kmetije pričenjajo nadomeščati planinsko pašo. Nekatera velika posestva, kakor Silbereg pri Althofenu na Krappfeldu, si ustvarjajo cel sistem živinorejskih kmetij okoli svoje posesti in gonijo živino pozimi od ene živinorejske kmetije do druge.⁴⁹ Gospodarska vitalnost in socialna stabilnost velikih kmetij je tako močna, da jo E. Lichtenbergerjeva še posebej poudarja in kot primer opiše položaj na Krappfeldu in na Gosposvetskem polju: »Kakor omenjeno se je v zaselkih Krappfelda in Gosposvetskega polja že v začetku 19. stoletja skoraj povsod odlikovala po ena kmetija s svojo posebno velikostjo, in ta je v času rasti kapitalizma (Gründerzeit) v vse večji meri uveljavljala svojo kapitalno premoč in pokupila sosednje gospodarsko šibkejše obrate. Ta proces je prinesel močno zmanjšanje števila obratov. V mnogih primerih je na mesto celega zaselka stopil en sam posestni obrat, v posameznih primerih celo na mesto cele vasi (npr. Launsdorf, okraj Št. Vid.), ali pa si danes delijo dva ali trije veliki kmetje nekdanje polje osmih do desetih kmečkih gospodarstev.⁵⁰ E. Lichtenbergerjeva omenja, da se je ta razvoj na Krappfeldu zaključil v glavnem že pred prvo svetovno vojno, pozneje se je uveljavil tudi še na Celovškem polju in v Gosposvetskem gričevju, ustavil pa se je na meji velikovškega okraja v grabštanjski okolici.

Za razliko od opisanega razvoja na severnih področjih, torej na področjih velikih kmetij, E. Lichtenbergerjeva ugotavlja, da *podobnega pojava ne najdemo na jugovzhodnem velikovškem področju*: »Najmanjše spremembe je preživela srednja in mala kmečka naselbina v velikovškem gričevju. Le posamič so nastajala nova velika kmečka gospodarstva iz manjših. S presenetljivo konstantno posestno strukturo gre roko v roki sorazmerno konservativen, deloma celo izrazito zaostal način gospodarjenja.⁵¹ Toda ne samo Podjuna s svojo srednjo in malo kmečko

⁴⁹ E. Lichtenberger, o. c., str. 97.

⁵⁰ E. Linchtenberger, o. c., str. 101.

⁵¹ E. Linchtenberger, o. c., str. 101.

posestjo, marveč tudi karavanško gozdno področje doživlja čisto drugačen razvoj po zemljiški odvezi kot pa smo videli na severnem področju velikih koroških kmetij. Tudi ta posebni razvoj nam E. Lichtenbergerjeva lepo opiše: »Pri kmetih v dominikalnem gozdu pride do odseljavanja in to, razen redkih izjem, samo pod vplivom velikih gozdnih posestnikov, naslednikov velikih dominijev in sicer v obliki spreminjanja v gozdne hube in opuščanja kmetij. Do regionalnih razlik v obsegu depopulacije prihaja v glavnem zaradi različnega zadržanja posameznih gospodstev, v kombinaciji še z različnim prometnim položajem. V visokih dolinah Slovenjega Plajberka in Sel-Fare skoraj ni prišlo do zapuščanja kmetij, medtem ko je v grapah belskega področja gospodstvo Hagenegg že v 70. letih pokupilo večje število kmečkih gospodarstev, ki so iz pokrajinske podobe sedaj že izginila. — V drvarskih naselbinah v dominikalnem gozdu, ki pa nastopajo samo regionalno omejeno (Za Vrhom, Karavanke), je prišlo do zanimivega razvoja. Nekdanje zemljiške gosposke so pokupile v času kapitalističnega vzpona mala posestva, njihove lastnike pa so pustila na njih kot najemnike.« Lichtenbergerjeva ugotavlja, da se je proces izrivanja malih in srednjih kmečkih gospodarstev zaključil že v obdobju do 1914.⁵²

Tako ugotavljamo, da se je diferenciacija med obema glavnima tipoma kmečkega gospodarstva na Koroškem, izvirajočima še iz fevdalnih časov, med veliko kmetijo na severozahodnih področjih in med srednjo in malo, ekstenzivno obdelovano kmetijo na jugozahodnih področjih, v obdobju po zemljiški odvezi in v kapitalističnih tržnih pogojih še povečala. Gospodarska ekspanzivnost in sposobnost velikih kmetij na prvem področju in pa gospodarska konzervativnost ter majhna sposobnost kmetij na drugem področju ima svojo paralelo tudi v politični orientaciji kmečkih volivcev obeh področij, ki jo opažamo pri vseh volitvah malone do konca monarhije. Prvo področje se orientira liberalno (nemško liberalno), drugo področje pa konservativno-klerikalno (v Laboški dolini nemško klerikalno, na slovenskem področju pa slovensko narodno-klerikalno). Za slovensko področje velja to zlasti za obdobje, ko je slovenski kmečki volivec predstavljal politično rezervo deloma še konservativno usmerjene fevdalne veleposesti, to je v času nekako do konca 19. stoletja, ko je del te fevdalne veleposesti nastopal še na legitimističnem principu, ne glede na narodnostne razlike, za razlike od poznejšega obdobja, ko je tudi sama do kraja postala člen v nemško nacionalni politični fronti.

* * *

Zaostalost, gospodarska šibkost in sorazmerna majhnost kmečkega gospodarstva na jugozahodnem in južnem Koroškem so še pospeševale odvisnost od bližnje, ali kar obdajajoče ga veleposesti, najsi je bila to stara

⁵² E. Lichtenberger, o. c., str. 99—100.

fevdalna veleposest ali pa veleposest novega kapitalističnega tipa. Ta odvisnost se je pokazala že takoj izpočetka, ne samo pri določanju višine odškodnine za zemljiško odvezo, marveč tudi pri urejevanju vprašanj gozda in pri servitutnih pravicah. Kako intenzivno so gospostva na teh področjih uveljavljala svoje pravice na odškodnino, poroča A. Thurn v svoji disertaciji, izdelani na osnovi arhiva gospostva Pliberk. V tem gospostvu so se razprave za dokončno določitev kmetij po odvezi zavlekle tja v 60. leta. Večji del so kmetije celo na novo parcelirali.⁵³

Do leta 1772 je bil malodane ves gozd v rokah gosposk, tega leta so dobile hube svoje gozdne parcele, ki bi naj po 1848. letu prišle v njihovo končno posest, obenem pa naj bi kmetije ohranile servitutne pravice v gosposkem gozdu. Kako se je to vprašanje konkretno razvilo na področju, ki nas zanima, deloma osvetlujejo statistični podatki avstrijskega štetja kmetijskih obratov leta 1902.

Podatki so bili kot pri ostalih avstrijskih statističnih anketah objavljeni le po političnih okrajih in ne po manjših sodnih okrajih. Zaradi tega je posebno proučevanje slovenskega področja močno otežkočeno, saj se administrativne meje, z izjemo velikovškega okraja, ne ozirajo na etnično razdelitev dežele. Izjemoma pa je avstrijska centralna statistična komisija podatke tega štetja objavila tudi po naravnih zemljepisnih področjih, ne glede na politične administrativne upravne enote. Koroška je bila razdeljena v teh tabelah na štiri naravne geografske enote in sicer na področje Tur, na področje Svinške planine, na področje Apneniških Alp in na področje Alpskega predgorja. Ta področja se sicer tudi ne ujemajo z etnično razdelitvijo dežele, vendar leži eno izmed njih, namreč področje Apneniških Alp, ki zajema v glavnem Karavanke in Ziljske Alpe, skoraj do dveh tretjin na slovenskem področju, medtem ko zajema področje Alpskega Predgorja v glavnem Celovško kotlino in ki leži skoraj do polovice (48 %) na slovenskem področju, po prebivalstvu pa celo več kot polovico (53 %).*

⁵³ Aripand Thurn-Valsassina, Die wirtschaftliche Entwicklung Süd-Ost-Kärntens im 19. Jahrhundert, rokopisna disertacija, Univerza Graz, 1949, str. 39.

* Površina in prebivalstvo naravnih geografskih področij Koroške po podatkih štetja iz leta 1900.

Področje Apneniških Alp:

Skupna površina:	2853,62 km ²
Skupno prebivalcev:	83 230
od tega Nemcev:	44 412 = 53,37 %
od tega Slovencev:	38 818 = 46,63 %

Slovenski del področja ima površino: 1658,08 km² = 58 %

Skupno prebivalcev:	55 211 = 66,00 %
od tega Nemcev:	16 398 = 29,69 %
od tega Slovencev:	38 813 = 70,31 %
Mestna občina Beljak ni všteta.	

Tabele po naravnih področjih, ki žal ne vsebujejo vseh vrst podatkov popisa, nam omogočajo teritorialno ločevanje podatkov po političnih okrajih tako, da lahko južni, pretežno slovenski del dežele izločimo posebej in ga primerjamo s severnim delom dežele.

Pomembnost te možnosti vidimo že pri prvem vprašanju, ki nas zanima, namreč kolikšen odstotek kmetijskih gospodarstev na posameznih področjih je brez gozda, oziroma koliko jih ima gozda manj kot četrtno svoje produktivne površine. To vprašanje je za nas zanimivo zaradi splošne odvisnosti kmečkega gospodarstva od gozda, saj pomeni gozd ne le nujno potreben vir tehničnega lesa in kuriva za kmečko gospodarstvo samo, marveč tudi njegov važen tržni produkt in obenem dragoceno rezervo za kritična leta. Kmečki obrat, ki nima gozda ali ga ima zelo malo, je neprimerno manj zaščiten pred vplivi slabih letin in nihanj cen na tržišču kot pa obrat z gozdom. Obenem je tak obrat vsekar postavljen v večjo odvisnost od posestnika gozda, v našem primeru od fevdalnega ali kapitalističnega gozdnega veleposestva. Če pogledamo podatke o relativnem številu kmetijskih obratov brez gozda (oziroma kmetijskih obratov z manj kot 25 % gozdne površine) po koroških političnih okrajih (tabela I), ne moremo razen za primer mesta Celovec, ki je specifičen, opaziti kakega nenavadno velikega odmikanja števila kmetij brez gozda od deželnega povprečja. Najmanj kmetij brez gozda imata politična okraja Šmohor in Wolfsberg (20,8 in 20,22 %), kar je glede na njuno gozdnatost normalno. Daleč nad koroškim povprečjem kmetij brez gozda je edino politični okraj Beljak s 37,38 %. Če odštejemo specifični primer celovškega mesta, izkazuje politični okraj Beljak najvišji odstotek tudi tedaj, če računamo skupaj čiste poljedelske obrate in obrate z manj kot eno četrtno gozda (46,52 %). Glede na močno gozdnatost tega političnega okraja, ki obsega tudi del Karavank, je ta veliki odstotek nenavaden. — Ako zdaj pogledamo delež kmetij brez gozda po zemljepisnih področjih (tabela II), opazimo, da ima ravno najbolj slovensko geografsko področje, področje Apnenskih Alp, največji odstotek kmetij brez gozda (30,42 %). To je tembolj presenetljivo, glede na dejstvo, da je to geografsko področje na Koroškem najbolj gozdnato.

Potomec grofov Thurnov nam iz arhivov pliberške gosposke razkriva, kako je prišlo do tega, da kmetje v najbolj gozdnatih predelih

Področje Alpskega predgorja:

celotna površina:	2299,29 km ²
skupno prebivalcev:	115 874
od tega Nemcev:	71 053 = 61,24 %
od tega Slovencev:	44 821 = 38,76 %

Slovenski del področja:

celotna površina:	1103,75 km ² = 48 %
skupno prebivalcev:	61 736 = 53 %
od tega Nemcev:	26 346 = 42,66 %
od tega Slovencev:	35 390 = 57,34 %
Mestna občina Celovec ni všteta.	

(Izračunal Tone Zorn)

Koroške ostajajo brez gozda. Kmetje so že spočetka bili s strani zemljiško odveznih komisij postavljeni v težaven položaj, vsekakor pod vplivom gozdnih veleposestnikov, s tem, ko so jim dodeljevali gozdne parcele visoko v gorah. Take parcele gorskih gozdov so kmetje potem prepuščali graščini, ker sami niso imeli možnosti, da bi jih izkoriščali. Toda še huje je kmete prizadela težka obremenitev zaradi plačevanja odškodnine, dolžne zemljiškim gospodvom; da bi se teh dolgov rešili, so odškodnino delno plačevali s tem, da so graščinam prepuščali še preostale gozdove. Njihov položaj pa je postajal vse težji, zato so še nadaljevali s prodajo gozdnih parcel, kupec pa je spet bila graščina oziroma gozdna veleposest. V letih 1867 do 1890 so prodali številne posamezne gozdne in travniške parcele na območju gosposke Pliberk. Nazadnje so nekateri morali iti do konca in prodajati graščini cele hube z vsem zemljiščem in inventarjem.⁵⁴

Tako prihajamo do pojava značilnega za južno Koroško, da najdemo v najbolj gozdnatih predelih izredno veliko kmetij brez gozda. Razume se, da so v svojem nadaljnjem obstoju te kmetije bile brez tiste zaščite, ki jo kmečkemu gospodarstvu nudi lastna gozdna posest, da so zato bile bolj podvržene gospodarskim in političnim vplivom s strani nemške gozdne veleposesti. Ta posest se je vztrajno širila in je na račun kmečkega gospodarstva, ki je nepripravljeno in slabo opremljeno, postajalo žrtev liberalnega kapitalističnega gospodarstva, težila za čim večjim arondiranjem svojih zemljišč. Tudi E. Lichtenbergerjeva ugotavlja za obdobje za 1848—1870, da so se težnje starih gospodstev z veliko gozdno posestjo po arondiranju tedaj neovirano uveljavljale.⁵⁵ Razume se, da je ta posebna odvisnost slovenskih kmečkih posestnikov od nemške gozdne veleposesti imela svoj negativni vpliv na politično uveljavljanje slovenskega etničnega elementa.

Slabe posledice pomanjkanja gozdne posesti pri kmečkih gospodarstvih na južnem Koroškem so bile tem občutnejše zaradi še drugih posebnih okoliščin v zvezi s servitutnimi pravicami v gozdu in na paši.

Servitutne pravice so v Avstriji sploh imele velik pomen. Zelo veliko število kmetov je bilo od njih življenjsko odvisnih. Po podatkih F. Sommergerja je za položaj glede servitutnih pravic bila značilna velika neurejenost po letu 1848. Poljedelski kongres na Dunaju l. 1894 je velik del svojega časa posvetil prav urejevanju servitutnih pravic. V debati so delegati med drugim navajali, da je na Koroškem v okraju Spittal od 70 000 johov državnega gozda 40 000 spornih med erarjem in kmeti.⁵⁶ Koroška je namreč bila ena izmed dežel, v kateri servituti niso bili odpravljeni obenem z zemljiško odvezo, kakor je bilo to na Kranjskem, v Čeških deželah in Spodnji Avstriji. S servitutnimi pravicami je bilo leta 1905 na Koroškem obremenjenih 73 019 ha gozda. Veliko pomembnost tega vprašanja za življenje kmečkega gospodarstva na Koroškem razberemo iz podatka, da je v tej deželi bilo zaradi servitutov v obravnavi

⁵⁴ Thurn-Valsassina, o. c., str. 44 in 59.

⁵⁵ E. Lichtenberger, o. c., str. 96.

⁵⁶ F. Sommeregger, o. c. str. 22.

450 000 johov zemljišča in sicer za uveljavljanje 500 000 posameznih servitutnih pravic. Cele doline so bile glede lesa in stelje navezane na servitutne gozdove. Do časa, ko je Sommeregger napisal svojo knjigo, so bile regulirane pašne pravice za 4434 konj, 80 882 glav goveda, 80 559 ovc, 2319 svinj. F. Sommeregger pripominja, da so ti podatki še vse prenizki, ker operacija tedaj še ni bila zaključena. Gozdna veleposest je težila za tem, da bi servitutne pravice od kmetov odkupila. Do tedaj je bilo odkupljeno 75 000 johov gozda od servitutnih pravic.⁵⁷ Glede splošnega pomena servitutnih pravic v avstrijskih alpskih deželah pravi F. Sommeregger, da najdemo obsežne predele, kjer je servitutno vprašanje bilo tako важно, da je po svojem pomenu presegalo vsa druga vprašanja agrarne politike v tistih okoliših. Kjer servitutne pravice niso bile odkupljene, marveč regulirane, je nastajala pri zemljiško odveznem postopku in pri urejanju servitutnih pravic huda zmeda in škoda za kmete, ki so pri pogajanjih bili nevedni in nespretni, v svojih pravicah močno omejeni. Toda, kakor pravi F. Sommeregger, oškodovanje kmečkih gospodarstev se s tem ni končalo: »Pri izvajanju teh njihovih pravic so jih zlonamerne gozdarske oblasti še naprej šikanirale, saj so kmalu odkrile vse zanke gozdarskega zakona iz leta 1852 za kmete.« — »Storili so vse, da bi kmete šikanirali na najbolj odvraten način.« Sommeregger pravi, da je znak za podleganje kmetov v tem boju bilo nazadovanje živinoreje. »Neizmerno veliko zamere in jeze, procesov, vzajemnega škodovanja se je naselilo v nekatere kmečke občine, gospodarsko in moralno življenje je bilo najhuje prizadeto.«⁵⁸

S tega vidika je gotovo v najboljšem položaju bilo kmečko gospodarstvo, ki je imelo dovolj lastnega gozda in ni bilo navezano na servitute v veleposestniškem gozdu. Videli smo že, da je takih gospodarstev prav na geografskem področju Apneniških Alp bilo najmanj. A kmečkemu gospodarstvu brez gozda so servitutne pravice kljub vsem šikanam vendarle pomembno dopolnjevale njegovo zmogljivost in trdnost. Ali je kmet na področju Apneniških Alp imel v zadostni meri vsaj servitutne pravice v gozdu, ali pa je pripadal tisti vrsti, ki je gospodarsko bila najranljivejša, namreč kmetom brez gozda in obenem brez gozdnih servitutnih pravic?

V tej luči moramo gledati podatke, ki jih za Koroško daje štetje kmetijskih obratov iz leta 1902. Pri njem so ugotavljali tudi povezavo kmetijskih obratov s servituti in sicer v zvezi z velikostjo njihove produktivne površine. Čeprav so ti podatki zelo zanimivi, nam vendar ne dajejo vsega odgovora na vprašanje, ki nas zanima. Žal ne beležijo posebej resničnih, tj. iz fevdalnih odnosov izvirajočih servitutov, marveč beležijo skupaj z njimi tudi vse druge stvarne privatne pravice, ki jih imajo posamezna kmečka gospodarstva na tujem privatnem zemljišču, največ pravice uživanja na skupni posesti, tj. udeležba pri agrarnih skupnostih.⁵⁹ Kljub

⁵⁷ F. Sommeregger, o. c., str. 21.

⁵⁸ F. Sommeregger, o. c., str. 22.

⁵⁹ Österreichische Statistik, knj. LXXXIII. zv. 1., str. XLV.

temu so ti podatki za naš namen vsaj deloma uporabni. Če primerjamo najprej deželne podatke za tri alpske dežele, ki jih bomo v nadaljnjem še večkrat primerjali zaradi velike medsebojne podobnosti po socialni strukturi prebivalstva v agrarnem sektorju gospodarstva, tj. Zgornjo Avstrijo, Salzburg in pa Koroško, vidimo, da se Koroška med njimi odlikuje z izredno velikim številom kmetijskih obratov povezanih s servituti (Tabela III). Če upoštevamo povezavo s pašniškimi servituti in povezavo z gozdnimi servituti in pa če vzamemo koroški odstotek kot indeks 100 potem ugotovimo za te tri dežele naslednje stopnje: zgornja Avstrija 4, Salzburg 69, Koroška 100!

Tabela IV pokaže povezavo kmetijskih obratov s pašniškimi in gozdni servituti po političnih okrajih Koroške. Če tudi tukaj vzamemo šmohorski politični okraj, ki je najbolj povezan s servitutnimi pravicami, kot indeks 100, se nam pokaže naslednja razdelitev političnih okrajev po stopnji povezave s servituti: Št. Vid 6, Wolfsberg 13, Velikovec 16, Celovec okolica 28, Beljak 50, Spittal 93, Šmohor 100. Opazimo torej zelo neenakomerno razdelitev po intenzivnosti povezave kmetijskih obratov s servitutnimi pravicami. Centralni in jugovzhodni del dežele (Celovec okolica, Velikovec in Wolfsberg) je najmanj povezan s servitutnimi pravicami, najbolj pa zahodni in severozahodni (Šmohor in Spittal), medtem ko pomeni beljaški okraj srednjo stopnjo. Žal nimamo podatkov, ki bi bili preračunani po koroških naravnih področjih, tako da ne moremo izvesti direktne primerjave med številom kmetij brez gozda in številom kmetij povezanih s servitutnimi pravicami po teh področjih. Precej očitno pa se kaže dejstvo, da se, z izjemo Šmohorja, prav politični okraji, ki leže na področju apneniških Alp (Velikovec in Celovec okolica), kjer smo ugotovili največji odstotek kmetij brez gozda (30,42), uvrščajo med področja za katera smo kot značilnost ugotovili majhno povezavo s servitutnimi pravicami. Že ta okoliščina bi navajala na misel, da so tukaj kmetije v zemljiško odveznem postopku in v postopku reguliranja servitutnih pravic zaradi svojega slabšega gospodarskega položaja dominikalnim posestvom odprodajala ne le dobljene gozdne parcele, marveč da so zaradi lajšanja svojih odkupnih bremen prepuščala tem posestvom tudi svoje servitutne pravice v gozdu. Okoliščina, na katero opozarja F. Sommeregger, da so kmetije pri postopku zemljiške odveze oziroma pri reguliranju servitutnih pravic dostikrat bili ogoljufani zaradi svoje nevednosti in nepoučenosti, je prav na tem področju morala še močneje prihajati do izraza, saj je tukaj obstajala tudi jezikovna težava, kajti odvezne komisije so poslovale izključno v nemščini. Te okoliščine seveda ne moremo računsko izraziti, a nedvomno je sovpivala na končni rezultat in položaj kmečkega posestva.

Posestvo na področju Apneniških Alp se je v veliki meri zaradi svoje splošne gospodarske šibkosti moralo odpovedati tako gozdu kot tudi servitutnim pravicam, je v svojem končnem položaju bilo še na slabšem in še bolj dostopno gospodarskemu in političnemu vplivu nemške gozdne veleposesti. Ta zaključek je upravičen že na podlagi podatkov, ki ne ločujejo pravih servitutnih pravic fevdalnega izvora od privatnih lastninskih

pravic na agrarnih skupnostih. Postaja pa še bolj gotov, ker lahko iz drugih virov vsaj v osnovi ugotovimo, kakšne vrste servitutnih pravic prevladujejo v posameznih področjih.

V svojem zemljepisu Koroške piše V. Paschinger, da je glavno področje agrarnih skupnosti, tako po številu kot tudi po obsežnosti Zgornja Koroška, kjer, npr. v sodnih okrajih Winklern in Obervellach, te skupnosti zajemajo približno polovico celotnih površin. V političnih okrajih spodnje Koroške pa površine v lasti agrarne skupnosti ne dosegajo niti 5 %, v sodnem okraju Železna Kapla jih sploh ni. Kar zadeva prave servitute fevdalnega izvora, kmečke pravice v gozdovih gosposke, so tudi te osredotočene v glavnem na Zgornjem Koroškem. V političnih okrajih Velikovec in Wolfsberg jih je zelo malo, v političnem okraju Št. Vid jih pa sploh ni. Pač pa je značilno, da so na jugu močno razširjene servitutne pašniške pravice in sicer v Kanalski dolini in v Rožu.⁶⁰ Če te sumarične podatke upoštevamo pri pregledovanju naših tabel, pridemo do zanimivih zaključkov. Sorazmerno male odstotke števila kmetijskih obratov z gozdnimi servitutnimi pravicami v političnih okrajih Št. Vid, Velikovec in Wolfsberg (2,31, 3,97, 8,78 — primerjaj tabela IV.) je treba torej pripisati skoraj izključno pravicam na posesti agrarnih skupnosti in ne servitutnim pravicam v dominikalnih gozdovih. Razmeroma močno razširjenost pravih servitutnih pravic v Kanalski dolini in v Rožu je treba pripisati na račun pašniških pravic in velja za ti dve področji, da so servitutne pravice kmečkih gospodarstev v veleposestniških gozdovih minimalne. Podoben je položaj tudi v Ziljski dolini, saj smo že omenili ugotovitve Schmida, da so ziljski kmetje obdržali v glavnem pašniške pravice, ki so bile dolgo časa sporne. Tako prihajamo tudi po tej poti spet do zaključka, da je za področje Apneniških Alp, področje ki je narodnostno v glavnem slovensko, značilno ne samo to, da izkazuje največji delež kmetij brez gozda med vsemi koroškimi geografskimi področji, marveč tudi, da so servitutne pravice kmečkih gospodarstev v dominikalnih gozdovih tukaj najmanj razširjene in tudi v absolutni izmeri zelo majhne. S tem se nam potrjuje misel, da je v teh izrazito gozdnatih področjih položaj velikega števila kmečkih gospodarstev brez gozda in brez (čeprav spornih) servitutnih pravic v nekdanjem dominikalnem gozdu, posebno težak za razliko od položaja trdnega in s starimi pravicami opremljenega kmečkega gospodarstva v severnem in zahodnem — nemškem delu dežele.

Druga skupina: dejavniki kapitalističnega obdobja

Obravnavanje značilnih momentov v nadaljnji usodi kmečkega gospodarstva v pogojih kapitalističnega tržnega gospodarjenja nas ne zanima toliko z gospodarskega vidika kolikor zaradi ugotavljanja faktorjev ki so vplivali na politično fiziognomijo pomembnega sloja volilcev do konca monarhije.

⁶⁰ Viktor Paschinger, Landeskunde von Kärnten, Klagenfurt 1937, str. 188.

Kmečka gospodarstva avstrijskih alpskih dežel je po splošni zemljiški odvezi zajela gospodarska kriza, ki ni prenehala vse do prve svetovne vojne. Dodatno k težavam, zvezanim s postopkom zemljiške odveze in z določanjem odškodnine, o katerih smo že govorili, se je osvobodeno kmečko gospodarstvo znašlo pred nalogo, da zmore prehod od ekstenzivnega naravnega poljedelstva k intenzivnejšemu obdelovanju in k denarnemu gospodarstvu. Vraščanje v moderno kapitalistično gospodarstvo, težavno že samo po sebi, je spremljalo še nekaj posebnih zaviralnih momentov. Med njimi so bili majhna izobrazba kmetov v najkritičnejši dobi, pomanjkanje skoraj sleherne kreditne organizacije tedaj, ko je potreba po kreditu bila zelo velika, enako tudi pomanjkanje zadružne organizacije za tržni promet. Žoževanje in izguba italijanskih tržišč v letih 1859 in 1866, zvezana z izgubo državnega kupca (aprovizacija vojske), so težavni položaj kmečkega gospodarstva še poostrila. Nov moment je bila odprava nedeljivosti kmetij pri dedovanju leta 1868.⁶¹ Do tega leta so predpisi glede dedovanja v kmečkem gospodarstvu sloneli na dveh načelih:

a) kmečko posestvo se ne sme materialno ali idealno deliti med dediče, vse pripada enemu dediču, ki ostale izplača, kolikor niso že zadovoljeni;

b) dedič posestva ne sme biti s plačilom dednih deležev preobremenjen.⁶² S tem je bila odpravljena še zadnja zakonska ovira za prosto delovanje kapitalističnega tržnega gospodarstva na kmečki obrat.

V obdobju gospodarskega liberalizma je kmetijstvo bilo čisto v ozadju zanimanja gospodarstvenikov, v ospredju sta stali industrija in trgovina.⁶³ Toda po desetletju gospodarske konjunktore in dobrih letin (1868 do 1877), je prišlo desetletje slabih letin in čezoceanske konkurence (1878 do 1887) in prineslo veliko naraščanje prisilnih prodaj kmetij na dražbah. Tudi od 1888 naprej se položaj ni bistveno izboljšal, vse do konca monarhije.⁶⁴ Zadolževanje kmečkega gospodarstva je naraščalo v veliki meri in socialno reformatorski krogi so zahtevali intervencijo države za zaščito kmetijstva, posebno pa še kmečkega stanu. Prišlo je do obsežnih anket o stanju kmetijstva, kmečki in agrarni problem sta stopila v ospredje interesov gospodarstvenikov in socialnih reformatorjev (Vogelsang, Schäffle). Pojavile so se tendence, da bi kmečko gospodarstvo zaščitili pred vplivom liberalnega kapitalističnega tržnega gospodarstva s pomočjo reforme zakona o dedovanju (zakon leta 1889) in z organiziranjem kmečkih gospodarstev v združenih organizacijah.⁶⁵

Nastopilo je obdobje množičnega prostovoljnega ali prisilnega prodajanja kmetij. Nastal je pojem »ubijanja kmetij« (Bauernlegen) kot po-

⁶¹ F. Sommeregger, o. c., str. 42.

⁶² Karl Grünberg, Studien zur österreichischen Agrargeschichte, Leipzig 1901, str. 181.

⁶³ F. Sommeregger, o. c., str. 42.

⁶⁴ K. Grabmayr, o. c., str. 21.

⁶⁵ Sigmund Frauendorfer, Ideengeschichte der Agrarwirtschaft und Agrarpolitik im deutschen Sprachgebiet, Band I, Bonn-München-Wien 1957, str. 345 in naslednje.

sledica vse večjega zadolževanja kmetov. K. Grabmayr navaja tri glavne načine nastanka hipotekarne zadolžitve:

- a) z odpravnino pri dedovanju,
- b) z zadolžitvijo pri nakupu zemljišča,
- c) zadolževanje brez sprememb lastništva.

Na podlagi podatkov, ki jih je zbrala avstrijska vlada, objavlja tabelarične pregleda za vse tri načine nastanka hipotekarnih zadolžitev za dežele z urejeno zemljiško knjigo. Omenili smo že posebni položaj Koroške glede tempa naraščanja hipotekarnih zadolžitev in pa glede intenzivnosti obremenitve s takimi zadolžitvami. Iz Grabmayrjevega gradiva lahko ugotovimo še nekaj drugih posebnosti koroškega položaja.⁶⁶

V razmerju s skupno vrednostjo podedovanih posestev na Koroškem v letih 1868 do 1892 (37 300 000 goldinarjev) je število dedovanj precej majhno (15 432). Povprečna denarna vrednost dedovanja na Koroškem je 2417 gld., kar je največje povprečje v vseh deželah z zemljiško knjigo. Za Koroško prideta Salzburg (2175 gld), Zgornja Avstrija (2169 gld) itd. Na zadnjem mestu je Kranjska (1079 gld).⁶⁷

Po povprečni vrednosti nakupa kmetij stoji Koroška na četrtem mestu (Gornja Avstrija 2299 goldinarjev, Salzburška 2120 gld, Slezijska 1620 gld, Koroška 1557 gld, Kranjska — 398 gld!) Koroška kot celota se uvršča med avstrijske dežele s povprečno največjimi kmetijskimi obrati. Po odstotku nove obremenitve od kupne vrednosti pa prihaja Koroška šele na enajsto mesto, kar se ujema z že omenjenim dejstvom, da splošna hipotekarska zadolžitev koroškega kmetijstva v svojem tempu močno zaostaja za avstrijskim povprečjem.⁶⁸

Statistika prisilno prodanih kmečkih posestev v obdobju od 1868 do 1892 pokaže, da Koroška ne zaostaja za povprečjem v devetih avstrijskih deželah z urejeno zemljiško knjigo. To znova potrjuje našo ugotovitev, da je koroško gospodarstvo v svojem povprečju bilo do skrajnosti obremenjeno že v začetku tega obdobja in tako gre, kljub počasnemu naraščanju hipotekarske zadolžitve, tempo prisilnega prodajanja kmetij na dražbah v korak s povprečjem v ostalih deželah, kjer je hipotekarna zadolžitev šele pozneje začela močno naraščati. Povprečna vrednost eksekutivno prodanih posestev na Koroškem (2152 goldinarjev) je precej nad povprečjem upoštevanih devetih dežel (1930 goldinarjev),⁶⁹ kar ponovno priča, da so na boben šla sicer gospodarsko sposobna, a že od začetka čez kritično mero z dolgovi obremenjena posestva. V 80. in 90. letih preteklega stoletja je namreč spodnja meja vrednosti za samostojno gospodarsko življenje sposobne kmetije bila 2000 goldinarjev.⁷⁰

⁶⁶ K. Grabmayr, o. c., str. 11.

⁶⁷ K. Grabmayr, o. c., str. 14.

⁶⁸ K. Grabmayr, o. c., str. 15—16.

⁶⁹ K. Grabmayr, o. c., str. 20.

⁷⁰ F. Sommeregger, o. c., str. 78.

Načine in oblike ubijanja kmečkih posestev je podrobneje raziskoval K. Uitz. Za prodajo kmečkih posestev nekmetom, je ugotovil štiri glavne načine:

1. Špekulantski nakup posestva, razparceliranje in razprodaja po kosih. Ta se pojavlja predvsem tam, kjer vlada gospodarska prosperiteta zaradi naselitve delavcev, obrtnikov itd. v zvezi z novimi industrijami, železnico, in pa v večjih krajih, kjer so zemljišča močno med seboj pomešana.

2. Nakup za izrabo kmečkega posestva kot gozdne površine. V tem primeru nastaja za ostale kmečke posestnike čisto nov položaj, ki jih počasi tudi sili k likvidaciji. Kmet, ki svojega posestva še ni prodal, nima sosedov, ki bi mu pomagali, poti mora vzdrževati sam, prav tako ograje, vodovod itd. Hlapci nočejo ostati na samoti, škoda zaradi divjadi narašča, zaradi pogozdovanja pridejo njegove njive v senco itd. Temu se pridružuje namerni pritisk s strani gozdnega veleposestva, ki ga hoče prisiliti k prodaji. Izpostavljen je šikanam v zvezi s servitutnimi pravicami, čisto brez brambe je tudi pred številnimi drugimi vrstami namernega škodovanja s strani veleposesti, ki mu vrh tega ne daje zaslužka s prevažanjem lesa, mu dela težave pri uporabljanju poti itd. K. Uitz v tej zvezi, še prav posebno opozarja na splošno veliko odvisnost kmečkega gospodarstva od sosednje gozdne veleposesti.

3. Nakup kmetij po drugih kmetih, kar prinaša manjšo intenzivnost obdelave.

4. Nakup po veleposesti zaradi lova. V tem primeru nastopajo čisto negospodarski vidiki, ki izrivajo ljudi tudi tam, kjer bi po splošnih proizvodnih razmerah sicer lahko obstajali.⁷¹

O negativnih posledicah likvidacije kmečkih gospodarstev za rast lokalnih kmečkih kapitalističnih elementov je pisal M. Hainisch. Zaradi upadanja števila prebivalstva pričnejo trgovci in obrtniki pogrešati odjemalce, najbolj pa toži, kot pravi Hainisch, vaška triperesna deteljica — gostilničar, lesni trgovec in mesar. Ni več kmetičev, ki so nekdaj posedali po gostilnah in v pijanosti prodajali les na panju (ne po kubaturi) in živino »na čez« (ne pa po teži in primerno splošnim tržnim cenam). Veleposestnik ne hodi v gostilno, njegovi uslužbenci imajo družine, česar prej hlapci niso imeli, in v skrbi zanje ne morejo zapravljati iz dneva v dan. Novi posestnik praviloma lesa ne prodaja, če pa že, potem po meri in neposredno končnemu kupcu. Tudi živine je vedno manj in novi posestnik se ne pusti tako pehariti kot poprej mali kmetič. S svojim zgledom »pokvari« še ostale kmete in večstoodstotne kupčije so minule.⁷²

⁷¹ Karl Uitz, *Der Rückgang des bäuerlichen Besitztums in den Alpenländern, seine wichtigsten Ursachen und Mittel zu seiner Bekämpfung*. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, Wien 1915, str. 238 do 265.

⁷² Michael Hainisch, *Die innere Kolonisation in Deutschösterreich*, Der österreichische Volkswirt, XII, 1919, str. 419.

V kakšnih oblikah in kako intenzivno po posameznih področjih je potekal proces razprodaje kmetij na Koroškem je malo obdelano vprašanje. K. Uitz je sicer to vprašanje za druge avstrijske alpske dežele podrobno proučeval, glede Koroške pa se je zadovoljil z ugotovitvijo, da je tam nazadovanje kmečke posesti dobilo velike dimenzije samo v nekaterih posameznih področjih.⁷³ Večkrat omenjena razprava E. Lichtenbergerjeve nam daje splošne opise sprememb v strukturi socialno gospodarskih naselitvenih tipov v centralnem in pa jugovzhodnem delu Koroške, ki smo jih v glavnem že navedli in iz katerih lahko dobimo približno sliko intenzivnosti in regionalnih razporeditev ter posebnosti procesa nazadovanja kmečke posesti.

Videli smo že, da poteka ta proces na Koroškem v dveh glavnih tipih. Prvi tip je značilen za severno in severozahodno Koroško, to je za nekdanje področje kupnega prava in modificiranega zakupnega prava. Tukaj nastopajo kot kupci propadlih kmetij v prvi vrsti veliki kmetje, posestniki še iz fevdalnega obdobja trdnih in gospodarsko ekspanzivnih nedeljivih dednih kmetij. Na južnem in jugovzhodnem področju, na območju strogega zakupnega prava, kjer takih velikih kmetij ni in se tudi v novejšem času pojavljajo le sporadično, nastopa kot kupec propadlih kmetij nekdanji dominij. V novem času deluje kot kapitalistični gozdno veleposestni obrat in je v rokah tradicionalnih rodovin, s številnimi gospodarskimi in pa tradicionalnimi vezmi je povezan s kmečkim gospodarstvom, ki je od njega odvisno. Prav gotovo je ta drugi tip nazadovanja kmečke posesti za kmečki stan mnogo usodnejši kot prvi. V prvem pride do krepitve in rasti sloja velikih kmečkih posestnikov, ki se politično (nemško) liberalno usmerjajo in nastopajo v političnem in gospodarskem življenju skupaj z meščanstvom. Njihovo gospodarstvo je slejkoprej kmečko in zadržuje še vedno veliko število ljudi v kmetijski proizvodnji. Nasprotno pa z nakupom na južnem in jugovzhodnem Koroškem s strani dominikalne veleposesti tak socialni sloj med kmečkim prebivalstvom ne nastaja, površine pokupljenih kmečkih posesti spremenijo svojo funkcijo. Iz kmetijskih površin postajajo gozdne površine, število zaposlenih se močno zmanjšuje, ljudje se odseljujejo drugam, področje se razljuduje. V političnem pogledu pa se krepi vpliv fevdalno-kapitalističnih veleposestnikov, sprva deloma konservativno, končno pa nemško nacionalno usmerjenih. Lahko rečemo, da je ravno slovensko področje, predvsem področje Karavank, tisto na Koroškem, kjer imamo opraviti z izrazitimi primeri likvidacije kmečkega gospodarstva in depopulizacije. Karavanško področje je v tem oziru nadaljevanje pohorskega in kozjaškega Podravja, kjer je likvidacija kmečkih posestev bila zelo močna.

Za kozjaško in pohorsko Podravje je izdelana monografija D. Kraftove.⁷⁴ Za karavanško področje in sploh za Koroško podobne monografije ni, pomagati si je treba z delnimi študijami.

⁷³ K. Uitz, o. c., str. 238.

⁷⁴ Doris Kraft, Das untersteirische Drauland, München 1935.

Najpodrobneje so znani in obdelani podatki za sodni okraj Železna Kapla in sicer v razpravi E. Montaga.⁷⁵ V njej je tabelarični pregled propadlih kmetij za občino Belo v posameznih obdobjih po katastralnih občinah. Število kmetij je upadlo od 274 v letu 1830 na 242 v letu 1934, to je za 32 kmetij ali 11,7 %. Vzroki upadanja so splošna kmetijska kriza, prenehanje rudarske in železarske industrije, usahnitev prevoznitstva čez Jezerski vrh, zlasti pa nakup s strani veleposestva gospostva Hagenegg. Iz podrobnih podatkov pa izhaja zanimivo dejstvo, da ta proces propadanja kmetij nikakor ne zajema celega področja belske občine enakomerno. Med tem ko izkazujejo katastralne občine Plaznica, Obirsko, Koprivna, Reberca, Remšnik, Korte in Bela velik delež propadlih kmetij, katastralni občini Lepena in Lobnik tega pojava sploh ne poznata. V Lobniku se je število kmečkih posestev celo povečalo. E. Montag ugotavlja v tej zvezi, da izkazujeta Lepena in Lobnik kot edini med vsemi naštetimi katastralnimi občinami strjeno kmečko naselitev, da tukaj že v jožefinskem katastru ni nobene dominikalne posesti: »Lahko skoraj z gotovostjo trdimo, da je bila strnjena kmečka zemljiška posest tista, ki ni samo obvarovala stanje naseljenosti, marveč ki je celo pripeljala do pomnožitve kmečkih gospodarstev.«⁷⁶ E. Montagovo pojasnilo te anomalije nam kaže, kako velika je povezanost in eksistenčna odvisnost kmečkega gospodarstva od fevdalnega dominija tam, kjer je sosedstvo neposredno in kjer je kmetija navezana na gosposki gozd, pokaže nam aktivno vlogo gosposkega posestva pri likvidiranju kmečkih gospodarstev.

Razljudenje železnokapelškega sodnega okraja kot posledica propadanja kmetij je procentualno še močnejše. Padec prebivalstva v obdobju od 1869 do 1923 znaša 20,1 %, pri čemer gre ta izguba skoraj izključno na račun kmečke okoliške občine Bela, medtem ko je stalež prebivalstva v trgu Železna Kapla v bistvu nespremenjen.

Tudi pliberško gospostvo je pokupilo v letih od 1867 do 1890 veliko kmetij (hub) z vsem zemljiščem in inventarjem. A. Thurn navaja število 20.⁷⁷ Dejansko število je najbrž bilo večje, saj je koroški državni poslanec Steinwender l. 1888 v državnem zboru v debati o kmečko reformnih zakonih navajal, da je grof Thurn v pliberškem sodnem okraju pokupil že več kot 60 kmetij.⁷⁸ Znan je tudi primer fužin barona Hellendorfa v Bistrici v Rožu, ki so pokupile vse kmetije v Plajberških Rutah (Za Vrhom).⁷⁹ Vendar tu ne gre za popolno likvidacijo kmetij, marveč za razlastitev, kmetje ostajajo na domovih še naprej kot najemniki (prim. E. Lichtenberger). Pojav množičnega likvidiranja kmečkih gospodarstev s strani veleposesti je na Koroškem po vsem videzu omejen v

⁷⁵ Erich Montag, Die Veränderungen im bäuerlichen Siedlungsbild und in der völkischen Zusammensetzung des Gerichtsbezirkes Eisenkappel (Kärnten). Geographischer Jahresbericht aus Österreich, XVIII, Wien 1935, str. 96 do 103.

⁷⁶ E. Montag, o. c., str. 98.

⁷⁷ A. Thurn, o. c., str. 44.

⁷⁸ Mir, 10. november 1888, št. 23.

⁷⁹ Mir, 10. oktober 1886, št. 19.

glavnem na vzhodni del Karavank, čeprav najdemo podobne primere tudi na južnem, slovenskem pobočju Svinške planine. Značilen je primer v Krčanjah, kjer je v letih 1866 do 1890 propadlo osem kmetij. Pokupil jih je nemški veleposestnik, trgovec iz Treibacha; uporabljal jih je za pašo, a l. 1900 jih je moral sam prodati na prisilni dražbi. Kupec je bil baron Helldorf, ki je z njimi tako zaokrožil svojo posest, da je z njo obdal še zadnjega kmeta Žerjava, kateremu je tudi grozilo, da se bo moral vdati. Baron Helldorf je pokupljena zemljišča pogozdoval. Slovenski list »Mir« je ob tej priložnosti pisal: »Da, le prejasno kaže se nam že sedaj, da se bodo v 50 letih potopile do malega vse naše kmetije v oblast in deloma v last baronov in grofov, ako ne bo pomoči od mero-dajnih krogov.«⁸⁰

Med obema skrajnima področjema, namreč med področjem rasti velikih kmetij na račun malih v severnem in severozahodnem delu dežele in med področjem fizične likvidacije kmetij v karavanskem območju jugovzhodnega dela dežele, leži področje srednjih in manjših kmetij (južni in jugovzhodni del celovške kotline, Rož, Gure, Podjuna). Tukaj ni bogatih kmetov in obsežnih veleposesti (razen v Rožu, kjer je položaj specifičen), ki bi kot kristalizacijske točke zbirali zadolženo kmečko posest okrog sebe. Značilno je, da prav tukaj ugotavljamo klasično ozemlje koroških kmečkih hranilnic in posojilnic. Zadolžena srednja in mala kmečka posest tukaj išče izhod iz težkega gospodarskega položaja v raznih oblikah samopomoči, v kreditnih in blagovnih zadrugah.

Tukaj je bila ustanovljena še pred izdajo zakona o zadrugah l. 1873 prva koroška kmečka posojilnica (Št. Jakob v Rožu, 5. september 1872) in prva koroška blagovna zadruga (Gospodarska zadruga v Sinči vasi — 13. februar 1899).⁸¹ Prva nemška rajfajznovka na Koroškem je bila ustanovljena l. 1889,⁸² ko je delovalo na slovenskem območju že osem slovenskih posojilnic: Št. Jakob v Rožu, Slovenji Plajberk, Bekštanj, Dravograd, Djekše, Šmihel pri Pliberku, Glinje, Celovec.⁸³ Do l. 1895, ko so se nemške posojilnice (23 po številu) združile v posebno zvezo, so bile ustanovljene še slovenske zadrugne posojilnice Črna, Podravlje, Prevalje, Sinča ves, Suha, Št. Lenart pri sedmih studencih, Št. Janž v Rožu, Št. Stefan na Zilji, Tinje, Velikovec in Bistrica na Zilji, kar je z že prej ustanovljenimi znašalo 19 denarnih zavodov.⁸⁴ Leta 1894 so tudi nemški krščanski socialci na Koroškem pričeli z ustanavljanjem svojih zadrug in v kampanji 1894 do 1900 ustanovili 29 posojilnic in zadrug.⁸⁵

⁸⁰ Mir, 28. junij in 22. november 1900, št. 26 in 47.

⁸¹ Osemdesetletnica Hranilnice in posojilnice v Št. Jakobu v Rožu, Koledar Slovenske Koroške 1952, str. 88—92 in

— Mirt Zwitter, 30-letnica samostojnega zadrugnega središča za Slovensko Koroško, Koledar Slovenske Koroške 1952, str. 115—130.

⁸² M. Wutte, Handwörterbuch, str. 617.

⁸³ Mir, 10. avgust 1889, št. 15.

⁸⁴ Matko Potočnik, Vojvodina Koroška, I. zv., Ljubljana 1909, str. 73—75.

⁸⁵ Johann Unterluggauer, Bischof »Deo Gratias«. Kahns Leben und Werk. Klagenfurt 1952, str. 135.

Zgodnji in nagli razvoj zadružnega hranilništva in posojilništva na slovenskem področju Koroške je bil izraz dejanske potrebe tamkajšnjega kmečkega gospodarstva po cenenem in lahko dosegljivem kreditu. L. 1886, ko se slovensko posojilništvo začne razvijati na širši osnovi, je list »Mir« navajal primere hude zadolženosti kmetij. V Hodišah je skoraj vsaka hiša imela intabuliranih dolgov po 1000 do 2000 in več goldinarjev. Obresti od teh dolgov obenem z davki so znašale toliko kot odkupna vrednost 150 dni tlake.⁸⁶ Slovensko glasilo je predlagalo moratorij na zemljiške dolgove, zavzemalo se je za reformo dednega zakona, zlasti pa je pozivalo kmete k snovanju kmečkih denarnih, strojnih, semenarskih in živinorejskih zadrug. Pri tem se je skrbno izogibalo radikalnih rešitev in jih zavračalo: »Seveda so tudi prekucuhi, ki mislijo, naj bi se zemljiški dolg meni nič tebi nič zbrisal in bilo bi vse pri kraji. Pa to bi bila strašanska krivica, grozna roparija! Dolg se mora odpraviti po poštenej, prav krščanski poti, tako da bi upniki ne trpeli nobene škode.«⁸⁷

Čeprav so pobudniki snovanja posojilnic bili obenem tudi nosilci slovenske narodne zavesti zvezane s konservativno politično usmerjenostjo, je osnovni poudarek za to snovanje bila gospodarska samopomoč, zbiranje skrajnih denarnih rezerv množice srednjih in malih kmečkih gospodarstev za ustvarjanje kmečkega zadružnega kapitala tam, kjer privatnega na vasi ni bilo. Ni bilo velikih kmetov, ki bi tak kredit dajali na osebni (oderuški) podlagi in tako izvedli nujno družbeno nalogo — akumulacijo kapitala. Iz socialnega značaja zadružnikov izvira tudi odpor, ki ga v začetku srečujemo pri lokalnih denarnih združenjih proti vključevanju v zadružne centrale, kajti te so gospodarsko bile pomembne predvsem za mlado slovensko meščanstvo in jih je to pospeševalo s svojega političnega vidika. Takole je koroško slovensko glasilo konec 1899 razgrinjalo razglede v prihodnost, zgrajeno na osnovi akumulacije kapitala s pomočjo kmečkega zadružništva: »Kedar bomo pa enkrat preskrbljeni s posojilnicami in hranilnicami, in bomo tudi že nekaj kapitala v rokah imeli, moramo svoj pogled obrniti še na druge reči. Gledati moramo, da dobimo vpliv pri tovarnah, fužinah, rudokopih itd., da se znebimo tujih nam nasprotnih podjetnikov... Skrbeti pa nam je tudi, da se z denarjem polastimo naše zemlje, kar je imajo tuji, nam neprijazni gospodje v rokah... Ravno veliki posestniki bi domačo vedo in umetnost, domače slovstvo najložej podpirali: oni bi bili rojeni voditelji naroda, — ako bi bili naše krvi in našega mišljenja. Glejmo tedaj, da ne samo kože, ampak tudi graščine postanejo s časom slovenske!«⁸⁸ To je bila perspektiva nastajanja slovenskega meščanskega kapitala, ki se zaradi ogromne premoči nemškega kapitala dejansko ni uresničila; primarna in za široke kmečke sloje odločilna pa je tedaj bila potreba po gospodarski samopomoči za rešitev

⁸⁶ Mir, 10. februar 1886, št. 3.

⁸⁷ Mir, 25. september in 25. december 1886, št. 18 in 24.

⁸⁸ Mir, 10. avgust 1889, št. 15.

— Schauer Dolfe, Prva doba našega zadružništva (Od nastanka do leta 1895), Ljubljana 1945, str. 62.

kmetij pred propadom. Tudi D. Dolinerjeva mora priznati prvenstveno gospodarski vzrok slovenskega združnega posojilniškega gibanja v zadnjih treh desetletjih 19. stoletja.⁸⁹

Na območju velikih kmetij severne in severozahodne (nemške) Koroške je položaj bil drugačen. Finančno močne velike kmetije so krizo srednjega in malega kmečkega gospodarstva izrabljale v svoj prid, z oderuškim kreditom so ga vezale nase, nastopale kot kupec v trenutku njegovega zloma in dejansko zavirale snovanje kreditnih zadrug, ker jim niso bile potrebne. V zvezi s tem je zanimiva oznaka položaja sredi 90. let na nemškem podeželju Koroške, ki jo najdemo pri J. Unterluggauerju: »Ker so liberalni vaški magnati pritiskali s svojo gospodarsko premočjo na male krščansko socialne kmete in ker so redke zadruge in posojilnice bile v njihovih rokah, je krščansko socialna stranka začela ustanavljati lastne posojilnice.«⁹⁰

Značilno je, da nemška liberalna kmečka organizacija Kärntner Bauernbund, ustanovljena 2. marca 1886, torej v času, ko je kriza srednjega in malega kmeta bila na višku, v svojem programu ni imela snovanja kreditnih zadrug, marveč se je usmerjala v čisto politično akcijo, ki naj bi dosegla splošne zakonske olajšave, ki bi koristile predvsem kapitalno trdnemu tržnemu kmečkemu gospodarstvu. Osnovna misel programa je bila ustvariti blok kmetov, ki naj bi po svojih predstavnikih vplival na zakonodajo, in na splošne gospodarske razmere na deželi in kmetiji. Politična usmerjenost je bila liberalna, poudarjena s čaščenjem »kmečkega cesarja« Jožefa II. in »osvoboditelja kmetov« Hansa Kudliča. V gospodarskem pogledu pa je bila izražena zahteva po korekturi liberalnih gospodarskih načel tako, da bi bili sprejeti zaščitni ukrepi za ohranitev kmečkega stanu.⁹¹

Se ena okoliščina je povzročala, da na strani nemških liberalnih bogatih kmetov ni bilo pravega zanimanja in potrebe po kreditnem združništvu. Deželna Koroška kmetijska družba, ki je imela na voljo znatna denarna sredstva iz državnega in deželnega proračuna za pospeševanje kmetijstva, je bila v njihovih rokah in je ta sredstva vlagala predvsem na nemškem področju, tudi v obliki subvencioniranja posameznih kmetov. Proti diskriminiranju slovenskega področja je Katoliško politično in gospodarsko društvo za Slovence na Koroškem večkrat javno ugovarjalo, posebno še, ker je Kmetijska družba oziroma njen naslednik Deželni kulturni svet (po l. 1910) vedno bolj odkrito postajala orodje nemške nacionalne stranke in njene germanizacijske politike. »Najnevarnejše orožje nasprotnikov je kmetijska družba,« je pisal »Mir« l. 1905. »Premoženje kmetijske družbe dela pri nas nasprotno volitve.«⁹²

⁸⁹ D. Doliner, o. c., str. 99.

⁹⁰ J. Unterluggauer, o. c., str. 135.

⁹¹ Der Kärntner Landbund. Ein kurzer geschichtlicher Rückblick auf sein Wirken. Herausgegeben von der Schriftleitung der »Allgemeinen Bauernzeitung, Klagenfurt, str. 5.

⁹² Mir, 20. april 1892, št. 11, 26. maj 1905, št. 43, in

— Aus dem Wilajet Kärnten, Klagenfurt 1913, str. 77—90.

Politika je bila tista, ki je ob koncu 80. let navedla nemške liberalce na Koroškem, da so začeli drugače gledati na kmečko kreditno združništvo. Spoznali so njegov veliki politični pomen kot učinkovite oblike organizacijskega zajemanja širokih slojev kmečkega prebivalstva in vplivanja nanje. To spoznanje je pospeševala bojazen, ki so jo občutili ob dejstvu, da je združništvo na slovenskem področju postajalo vse trdnejša opora slovenskemu nacionalnemu gibanju, ki je z njim dobivalo široko organizirano socialno osnovo med kmečkimi posestniki. Predsednik »Südmarke« P. Hofmann v. Wellenhof je l. 1899 o tem pisal: »Nemška stran je prej to posojilništvo veliko preveč zanemarjala, kar se je izkazalo kot usodna napaka, ki jo skuša zdaj popraviti z ustanavljanjem rajfajznovk s podporo dežele.«⁹³ (Podčrtal J. P.) Deželna politika je tudi v tem važnem vprašanju šla v korak z germanizacijsko politiko nemških nacionalcev.

V 90. letih se je začela z nemške liberalne, nekoliko pozneje pa tudi z nemške krščansko socialne strani pravcata tekma za ustanavljanje kreditnih zadrug najsi so bile gospodarsko upravičene ali ne. Kako prvenstveni so pri tem bili politični, negospodarski prevdarki, dokazujeta polom nemške krščansko socialne osrednje blagajne l. 1910 in pa dejstvo, da so nemško liberalne rajfajznovke forsirano ustanavljali na slovenskem področju, tudi tam, kjer so slovenske posojilnice že zdavnaj delovale. L. 1905 omenja »Mir« v celovško-velikovškem volilnem okraju nemške posojilnice v Grebinju, Rudi, Važenberku, v Dobrli vesi, Otmanjah, Žrelcu itd.⁹⁴ M. Wutte se je še l. 1934 skliceval na obstoj nemških hranilnic v Dravogradu, Guštanju in Prevaljah pred prvo svetovno vojno kot na dokaz o nemškem značaju Mežiške doline,⁹⁵ čeprav so prav tukaj že zelo zgodaj delovale slovenske posojilnice (Dravograd — 1887, Črna — 1890, Prevalje — 1891, po l. 1906 pa še Mežica).

Kmečko gospodarstvo v slovenskem delu Koroške je tudi v kapitalističnem obdobju v težjem položaju kot kmečko gospodarstvo na severnem in severozahodnem Koroškem. Podvrženo je vplivu velikih fevdalnih posestev katerim ne more zaradi svoje splošne šibkosti in razdrobljenosti zoperstaviti kolikor toliko enakovrednega oziroma za gospodarski in politični boj sposobnega socialnega sloja (velikega kmeta). Kmečkemu posestniku se odpirata dve možnosti: prva začasna, druga dokončna. Samopomoč v obliki kreditnega in blagovnega združništva, ki v svoji kapitalistični obliki nekoliko zadržuje in ublažuje krizo kmečkega gospodarstva, in pa likvidacija kmečkega gospodarstva, odselitev v industrijske centre, proletarizacija nekdanjega kmečkega prebivalstva. Ti dve možnosti, ki sta tipični za južni in jugovzhodni, v glavnem slovenski del

⁹³ P. Hofmann v. Wellenhof, Der Kampf um das Deutschtum. 8. zv., Steiermark, Kärnten, Krain und Küstenland, München 1899, str. 63.

⁹⁴ Mir, 26. oktober 1905, št. 43.

⁹⁵ M. Wutte, Miessthal und Unterdrauburg, Volk und Reich, 1/2 Beiheft, 1934, str. 201—223.

dežele, sta tudi determinantni za politično in narodnostno orientacijo kmečkega volivca in za njegovo absolutno in relativno težo v celotni politični in narodnostni podobi dežele.

2. Nesamostojno vaško prebivalstvo

Že leta 1884 je nemško konservativno glasilo »Kärntner Volksblatt«⁹⁶ opozorilo na osnovi študije, objavljene v osmem letniku Statistische Monatschrift 1882 (stran 236 in 237), na izredno veliko število hlapcev na Koroškem, ki ga je pokazalo štetje 1880. Medtem ko je državno povprečje bilo 1,75 hlapca in 2,5 člana družine na enega samostojnega kmeta, je na Koroškem prišlo na enega kmeta 4,20 hlapca in 3,07 člana družine. Za primerjavo navaja še podatke iz Dolnje Avstrije (1,22 hlapca in 1,44 člana družine) in Češke (1,82 hlapca in 2,92 člana družine). List se čudi izjemnemu položaju Koroške in ugotavlja, da je ta posebni položaj izražen tudi v ljudskih reklih: »Was der Bauer verdient, verzehrt das Gesind.«

Dokler so edini nosilci volilne pravice med kmečkim prebivalstvom bili močnejši kmečki posestniki, je vprašanje hlapcev bilo zgolj socialno vprašanje. Položaj ni bil povsod enak. Še leta 1938, dve generaciji po času katerega raziskujemo, opisuje O. Moro razmere, ki so vladale v odnosu med kmečkim gospodarjem in hlapci na starih dednih kmetijah nemške Zgornje Koroške: »Hlapci štejejo v celem k družini. Spijo prav tam, kjer kmetovi otroci, niso niti bolje plačani kot doraščajoči kmečki sinovi in hčere, ki doma opravljajo hlapčevska dela, jedo s kmečko družino pri isti mizi iz iste sklede, nimajo daljšega delovnega časa kot člani družine, oblačijo se v enako blago, razveseljujejo se pri enakih običajih in enakih praznikih, delijo z njimi vsako veselje in tudi vsako žalost. V kmetu vidijo gospodarja, katerega je treba spoštovati, kateremu ni dovoljeno nasprotovati; v kmečki posesti ne vidijo privatne posesti vsakokratnega lastnika, marveč posest kmetije, kmet je samo njen odgovorni upravitelj. Pri daljšem službovanju ali posebni priljubljenosti se zavest o razmerju službovanja popolnoma izgublja. Hlapci, ki že desetletja služijo isti kmetiji, še danes niso nič redkega... Kmečka družina se izkazuje kot socialna skupnost posebno še zato, ker prehranjuje tudi nezakonske otroke dekel, jim daje streho in v njih vidi člane družine. S takimi otroki ravna enako in jih vzgajajo enako kot otroke kmeta... Pogosto se dogaja, da dekla jé, z dvema žlicama«⁹⁷

Čisto drugače opisuje razmerje med kmečkimi posestniki in hlapci na pliberškem področju A. Thurn. V svoji študiji ugotavlja, da je okrog 50 % kmečkega prebivalstva bilo hlapcev (številka je najbrž nekoliko pretirana). Poleti so bili močno iskani in so jih kmetje radi najemali, pozimi pa so bili večji del nezaposleni. Posebno v letih krize so kmetje hlapce pozimi odpuščali, ker jih niso mogli vzdrževati čez zimo. Npre-

⁹⁶ Kärntner Volksblatt, 16. oktober 1884, št. 3.

⁹⁷ O. Moro, Handwörterbuch, str. 600—601.

stano najemanje in odpuščanje je povzročalo hudo kri pri hlapcih proti kmetom. S tem problemom se je morala pečati koroška kmetijska družba, ki je skušala doseči večjo stalnost pri zaposlitvi hlapcev tako, da je predlagala in nato 1884 tudi dosegla ustanovitev obvezne invalidske in starostne pokojninske blagajne za kmečke delavce.⁹⁸

Tudi tukaj torej srečujemo dva različna tipa razmerja med kmečkim gospodarjem in hlapcem na kmetiji, ti-pa, ki se ujemata z razlikami med kmečkim gospodarstvom na jugovzhodu in vzhodu ter severu in severozahodu dežele, z razlikami, ki smo jih doslej že večkrat omenjali.

Posebno posestno strukturo koroškega kmetijstva kot vzrok velikega števila nesamostojnih oseb v tej gospodarski panogi je v svoji analizi ugotovil l. 1937 F. Zwitter, ki je tudi opozoril na politične in narodnostne posledice tega položaja.⁹⁹ V politični publicistiki je na pomen velikega števila hlapcev in kajžarjev na koroškem slovenskem podeželju za rast socialno demokratske stranke in pa za plebiscitno odločitev opozoril l. 1930 tudi A. Falle.¹⁰⁰

Zwitter je ugotovil, da za sorazmerno izredno veliki delež socialnih demokratskih glasov na Koroškem že na volitvah pred prvo svetovno vojno ni mogoče najti razlage v sorazmernem številu delavstva v industriji, rudnikih, pri železnicah itd. Socialna demokracija na Koroškem je v zelo močni meri in že zelo zgodaj prodrla tudi na vas in sicer prav zaradi izredno velikega deleža nesamostojnih med ljudmi, zaposlenimi v kmetijstvu. Na osnovi štetja poljedelskih obratov po obsegu produktivne površine je ugotovil, da je Koroška dežela prevladujoče srednje in večje kmečke posesti. Izvedel je zadevno primerjavo s Kranjsko, Goriško in s slovenskim delom Štajerske. Ugotovil je, da je na Koroškem število malih obratov primeroma majhno, da dela več kakor polovica kmečkih obratov s tujo delovno silo in da več kakor eno tretjino vsega v poljedelstvu zaposlenega prebivalstva tvorijo posli in dninarji, ki sami nimajo nič zemlje.

Razprava F. Zwittra obsega obdobje do 1937 in zato upošteva tudi štetje leta 1934. V okviru naše raziskave pa tega štetja ne moremo več upoštevati, ker je časovna odmaknjenost že prevelika. Avstrijska statistika je izvedla samo eno štetje poljedelskih obratov in sicer 3. junija 1902 in zato primerjave ni mogoče razširiti niti na zgodnejše obdobje, kar bi predvsem lahko koristilo našemu namenu. Zato je treba iskati potrdila za zaključke F. Zwittra v drugi smeri. Dve možnosti sta:

a) primerjava z avstrijskimi deželami, ki jih F. Zwittrova razprava ni upoštevala (predvsem avstrijske alpske dežele);

⁹⁸ A. Thurn, o. c., str. 50.

⁹⁹ Fran Zwitter, Koroško vprašanje, Sodobnost V. 1937, str. 145, 218, 320.

¹⁰⁰ Anton Falle, Die politischen und wirtschaftlichen Voraussetzungen der Volksabstimmung in Kärnten, v publikaciji Hans Lagler, Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918—1920, Klagenfurt 1930, str. 7—15.

b) podrobnejša analiza podatkov štetja kmetijskih obratov leta 1902, poklicne strukture volivcev pri državnozborskih volitvah leta 1907 in deleža socialdemokratskih glasov pri teh volitvah.

Tabela V pokaže relativno število čistih družinskih kmetijskih obratov, obratov s tujo delovno silo in obratov, ki imajo vrh tega tudi uradnike ali nadzornike, po avstrijskih alpah, čeških in slovenskih deželah. Koroška je leta 1902 med njimi imela najnižji odstotek čistih družinskih obratov, najvišji odstotek pa obratov s tujo delovno silo. Pri obratih s tujo delovno silo sta ločeni dve kategoriji: srednje veliki obrati (brez uradnikov in nadzornikov) in pa veliki obrati (uradniki in nadzorniki). Zanimivo je, da ima Koroška največji odstotek samo pri srednjih obratih; pri velikih je tudi sicer daleč nad povprečjem, a za Vorarlbergom. S tem so ugotovitve F. Zwitterja o posebni posestni in personalni strukturi koroškega kmetijstva potrjene tudi v razmerju z drugimi, neslovenskimi avstrijskimi deželami.

Pregled tabele V pokaže še en važen moment: Koroška je sicer ekstremni primer v tabeli, a po strukturi se ji zelo približujeta dve drugi deželi: Zgornja Avstrija in Salzburška; celo Štajerska se ji močno približa.

Do podobnih zaključkov pripelje tudi tabela VI, kjer so razvrščeni relativni podatki o aktivnih osebah v kmetijskih obratih po njihovem socialnem položaju. Koroška ima relativno največje število hlapcev in dninarjev (33,6 %), nima pa posebno velikega odstotka v kmetijstvu in gozdarstvu zaposlenega uradništva. Gre torej za hlapce in dninarje na kmečki večji in srednji posesti. A zopet se tem relativnim številom za Koroško skoraj čisto približata Zgornja Avstrija in Salzburška in to še močnejše kot pri strukturi čistih družinskih obratov oziroma obratov s tujo delovno silo. To pomeni, da najeta delovna sila v kmetijstvu v obeh deželah nastopa še bolj koncentrirano kot na Koroškem in bi zaradi tega bila upravičena domneva, da bi bila tudi še bolj pristopna organizacijskim prizadevanjem socialne demokracije kot na Koroškem.

V tabeli VII je primerjan delež glasov, ki so jih oddali delavci v trgovini, obrti in industriji in pa nedoločeni delavci, z deležem glasov za socialdemokratsko stranko pri parlamentarnih volitvah leta 1907 na Koroškem in v obeh deželah, ki se po strukturi agrarnega prebivalstva tako močno približujeta Koroški. Po tem merilu pa se Koroška od ostalih dveh dežel močno razlikuje. Edino na Koroškem je procent glasov oddanih za socialdemokratsko stranko večji (23,82 %) od procenta delavcev zaposlenih v trgovini, obrti in industriji in nedoločenih delavcev (20,33 %). V obeh drugih deželah je odstotek glasov za socialdemokratsko stranko znatno manjši, na Zgornjem Avstrijskem kar za polovico manjši od odstotka delavcev med volivci. (Pregled se naslanja na podatke o številu oddanih glasov pri primarnih volitvah). Ta primerjava nas opozori, da je struktura kmetijstva, kakršno smo ugotovili na Koroškem, a v skoraj prav taki meri tudi na Zgornjem Avstrijskem in Salzburškem, lahko sicer dobra osnova za širjenje socialne demokracije na vas, vendar da

sama po sebi ne zadostuje za tak razvoj, marveč da morajo pri tem sodelovati še drugi faktorji.

Kateri so bili na Koroškem tisti dejavniki, ki so pripomogli socialni demokraciji, da je mogla izrabiti materialno osnovo, ki jo je dajala struktura koroškega kmetijstva, za prodor na vas, prodor, s katerim se je Koroška kljub svoji industrijski nerazvitosti uvrstila po deležu socialno demokratskih glasov med najbolj industrializirane avstrijske dežele?

Odgovor na to vprašanje vsekakor ni lahek, saj gre za splet raznih splošnih in krajevnih faktorjev in vplivov, ki ga do kraja najbrž ne bo mogoče nikoli razvozlati, iz katerega pa lahko izmotavamo vsaj glavne značilnosti.

Najbolj očitno se kmečko prebivalstvo Koroške razlikuje od prebivalstva Zgornje Avstrije in Salzburškega po svoji narodnostni dvojnosti. V prvi fazi ta dvojnost vsekakor ni pospeševala prodiranja socialne demokracije na vas, čeprav ga tudi ni zavirala razen kolikor ni povzročala jezikovnih težav pri socialistični agitaciji in kolikor se ni teritorialno krila s področjem šibkejšega kmečkega gospodarstva in s tem v zvezi s področjem manj razvite politične zavesti. Vsekakor pa je narodna dvojnost oziroma prizadevanje slovenskega prebivalstva za narodno enakopravnost pospeševala širjenje socialne demokracije na vasi v drugi fazi, zlasti po uvedbi splošne in enake volilne pravice, ko so slovenski volivci celih področij zavestno glasovali za socialno demokratsko stranko zaradi njene večje strpnosti v nacionalnem vprašanju. O tem bomo še govorili pri pregledu volitev in v poglavju o socialni demokraciji.

Med faktorji, ki so pospeševali vpliv socialne demokracije na podeželju in o katerih bomo tukaj podrobneje razpravljali, je treba vsekakor omeniti okoliščino, da je koroška industrija ves čas bila močno decentralizirana, da so zlasti rudarski in železarski obrati bili po vsej deželi, tudi v najbolj odročnih krajih, tako da na Koroškem ni bilo večjega izrazito industrijskega centra, kjer bi se koncentriralo tudi industrijsko delavstvo. Videli bomo še, da je poleg splošne stagnacije prebivalstva od srede do konca 19. st., za Koroško značilna tudi počasna rast mestnih središč. Čeprav se je delež agrarnega prebivalstva manjšal in je prebivalstvo zaposleno v trgovini, obrti in industriji naraščalo, tega razvoja na Koroškem ni spremljalo tisto množično preseljevanje iz vasi v mestna središča, kakršno običajno spremlja industrializacijo v drugih deželah. Proletarizirano kmečko prebivalstvo je ostajalo v veliki meri na vasi. Razen tega je pomembno dejstvo, da je koroško podeželje bilo že prej v 18. in prvi polovici 19. st. močno prekvašeno z industrijsko obrtno dejavnostjo, zlasti z železarsko, in da je ta v zadnjih desetletjih 19. st. propadla. Tako se povezujeta dve okoliščini: delavci, zaposleni v obrti in industriji, ostajajo doma, na podeželju, med svojimi kmečkimi sosedi, in dalje, znaten del prebivalstva, ki je že bil zaposlen v obrtno industrijski dejavnosti, se vrača nazaj h kmečkemu poklicu, večinoma ne kot posestnik, marveč kot najeta delovna sila.

Obe okoliščini omenjata tudi H. Braumüller, ko govori o vzrokih, zakaj v koroškem liberalnem oziroma nemškem nacionalnem gibanju ni bilo nasprotij med mestom in vasjo. Pri tem pravi: »Glede na majhnost koroških mest je komajda prihajalo do nasprotij med mestom in deželo. K temu je pripomogla še okoliščina, da velika podjetja tukaj v mestih tudi niso nastajala, saj je koroška industrija v teh desetletjih preživljala proces krčenja.«¹⁰¹ Drugi moment — vračanje v obrti in industriji zaposlenih nazaj v kmečko gospodarstvo — omenja takole: »Čeprav je še v 50. letih četrtina koroškega prebivalstva živela od dela, ki je bilo v zvezi s pridelovanjem železa, odmiranje te težke industrije le ni povzročilo upadanja števila prebivalstva. To število se je celo povečalo od 346 214 duš v letu 1880 na 363 002 v letu 1900 in 389 768 v letu 1910. Seveda je pripadalo industriji in obrti v letu 1890 samo še 63 259 ljudi, medtem ko je v l. 1848 poslanec Scheliesnig navedel, da je tedaj samo v pridelovanju železa in njegovih postranskih obratih bilo zaposlenih 80 000 ljudi. Šele leta 1910 lahko znova naštejemo 85 963 ljudi v industriji in obrti... Koroška je postala spet pretežno agrarna dežela.«¹⁰²

Huda industrijska kriza v drugi polovici 19. st., ki je spremenila dotlej močno industrializirano deželo nazaj v pretežno agrarno deželo, je vsekakor morala zapustiti vidne posledice v mišljenju in zavesti prebivalstva. Koroška vas je tako bila močno proletarizirana ne samo v smislu, da je v njej živelo veliko število hlapcev, zaposlenih v kmetijstvu, marveč tudi v smislu, da je v njej živelo znatno število ljudi, ki so bili zaposleni v industriji in obrti, ali pa so bili tam zaposleni prej, predno so bili prisiljeni vrniti se v kmetijsko proizvodnjo. Razen tega je Koroška bila kmetijsko vedno pasivna. Obrt, industrija in trgovina so bile že več kot sto let v koroškem gospodarskem življenju in mišljenju prvenstvene življenjske pomembnosti. Zaradi take svoje gospodarske strukture je Koroška hitro občutila vse pretrese na svetovnem tržišču. Napoleonske vojne, angleško železo, čezmorska agrarna konkurenca itd., vse to je občutno vplivalo na gospodarsko življenje dežele in pripomoglo, da se je tudi mišljenje vaščanov že zgodaj moralo usmerjati čez krog domačega ognjišča k problemom tržnega gospodarstva in v širši svet.¹⁰³

Zanimivo dopolnilo tega, kar smo o značaju koroškega vaškega prebivalstva doslej povedali, so O. Morova zapažanja o značaju koroškega delavca: »Za koroško delavstvo je značilen kmečki vpliv. Delavstvo v rudnikih kakor tudi v večini malih tovarniških obratov je v veliki večini zakoreninjeno v svojem rojstnem kraju. Rudniki in mnoga industrijska podjetja leže v kmečkih področjih; s kmetij dobivajo vedno nov dotok delavcev in delavk iz vrst kmečkih otrok, ki se s kmetije umikajo, a se še vedno čutijo vezane na kmetijstvo. Delavci ostajajo tako v prostorski zvezi s kmeti in imajo pogostoma tudi sami svojo zemljiško posest, ki

¹⁰¹ H. Braumüller, *Geschichte K.*, str. 388.

¹⁰² H. Braumüller, *Geschichte K.*, str. 393—394.

¹⁰³ *Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart*, Klagenfurt 1953.

jim kot kajzarjem daje postransko kmetijsko zaposlitev...» »Delavci, ki izvirajo iz kmečkega sloja, ostajajo še dolgo časa v tesnem stiku s svojo najožjo domovino in ji radi darujejo svoje ure ob koncu tedna in tudi svoje tedne dopusta; marsikateri med njimi se tudi vračajo v celoti h kmečkemu gospodarstvu nazaj, postajajo npr. upravniki na pomožni kmetiji ali pa se priženijo na kako kmetijo. V vsakem primeru pa ostajajo v svojem mišljenju in čustvovanju močno kmečko usmerjeni in ohranjujejo tudi v svojem življenjskem redu mnogo od podedovanega načina.«¹⁰⁴ O. Moro upošteva v svojem opisu edinole vpliv kmečkega okolja na delavstvo, prav gotovo pa je treba v tem *vsakdanjem in množičnem stiku delavskega in kmečkega elementa videti tudi faktor obratnega vpliva, namreč vpliva delavskega elementa na svoje vaško okolje.*

Najobsežnejšim primerom kajžarsko delavske posesti, ki jih navaja O. Moro (okolica svinčenih rudnikov Plajberk-Rute, okolica Hüttenberga in Erzberga; slovensko področje zajema deloma le prvi), lahko dodamo še primer Lipice (s. o. Velikovec), ki ga opisuje E. Lichtenberger kot najboljši primer raztresenega kajžarskega naseljevanja okrog industrijskega podjetja. Valjarna železa v Lipici, ustanovljena l. 1794 kot prva v Avstriji, je sredi 19. stoletja močno narastla in tedaj zaposlovala blizu 120 delavcev. Del teh je stanoval v poslopih tovarne, del pa v raztresenih kajžah v okolici s polmerom 6 do 8 km (blizu 30 kajž). Valjarna je propadla l. 1894, odtlej širjenje kajž zastaja, stanovalci pa se niso odselili drugam, marveč so si pomagali s sezonskim delom kot zidarji.¹⁰⁵

Nadaljnja značilnost kmečkega posestva na Koroškem je njegova sorazmerno močna povezanost z meznim delom v obrti in industriji. Tabela VIII podaja procentualno povezavo kmetijskih obratov z meznim delom v obrti in industriji in z meznim delom brez posebne oznake po posameznih deželah. Koroška ima za močno industrializiranimi deželami, Šlezijo, Češko, Vorarlbergom in Moravsko, največji odstotek kmetijskih obratov povezanih z industrijskim in obrtnim meznim delom (8,30). Med vsemi oblikami povezave kmečkih obratov z drugimi načini gospodarskega udejstvovanja, je prav povezava z obratnim in industrijskim meznim delom tista, ki izkazuje stopnjo proletariziranosti kmeta samega. Avstrijska statistika takole pojasnjuje rubriko o povezavi s takšnim meznim delom: Velika večina kmetijskih obratov povezanih s tem delom meri pod 5 ha; gre za dodatno zaposlitev tam, kjer poljedelski obrat ne zadostuje za življenje.¹⁰⁶ Mali kmet se zaposluje kot mezni delavec, s čimer se široko odpirajo vrata vplivom novega okolja na staro kmečko sredino. Ali najdemo takšne primere na slovenskem področju Koroške? E. Lichtenberger v vsej osrednji Koroški navaja ravno slovenska področja kot nahajališče »delavskih kmetov«, kot jih ona imenuje (Arbeiterbauern). »Kot dedič stare agrarno socialne strukture se ta pojav omejuje na pod-

¹⁰⁴ O. Moro, Handwörterbuch, str. 599—600.

¹⁰⁵ E. Lichtenberger, o. c., str. 105.

¹⁰⁶ Österreichische Statistik, Knj. LXXXIII. zv. 1, str. XLV.

ročje razširjenosti malih kmetov, ki so v prejšnjem stoletju nastopali posamič v Gosposvetskem gričevju in na Šenturški gori, močnejše v gričevju okrog Možberka, najvišje odstotke pa dosegali na Gurah, v Rožu, v Podjuni in v velikovškem gričevju,« ugotavlja E. Lichtenberger. Ob enem opozarja, da vse to področje ni enakomerno sodelovalo v procesu povezovanja malih kmetij z obrtno-industrijskim mezdanim delom, pomemben faktor je bila prometna povezanost, bližina industrijskih podjetij in tudi naprednost ali konservativnost prizadetih kmetov. »V teh pogojih je razumljivo,« zaključuje E. Lichtenberger, »da sta izhodišče tega razvoja tvorila zgodaj industrializirani Rož in pa deželno glavno mesto.«¹⁰⁷

Faktor, ki ga lahko ugotovimo samo fragmentarno, a ki je prav gotovo prispeval k močnemu vplivu kapitalističnega tržnega gospodarstva in vplivu delavske politične organizacije na vas, je vključevanje kmečkih gospodarstev v proizvodnjo industrijskih izdelkov. Tukaj ne gre za izdelke domače obrti, marveč za proizvodnjo založniškega karakterja. Na Koroškem srečujemo v drugi polovici 19. st. nekatera področja, kjer se kmečka gospodarstva vključujejo v založniško proizvodnjo. Znani sta nam dve in obe ležita na slovenskem ozemlju. Prvo je področje puškarske proizvodnje v Borovljah in okolici, drugo pa proizvodnja sukna na založniški podlagi v Zgornjem Rožu in okolici Bekštanja.¹⁰⁸ Tudi v drugih vaseh Roža, najdemo obrtno dejavnost, ki sicer ni cehovsko vezana, a ki po svojem obsegu in intenzivnosti daleč prekaša sicer običajno domačo obrt in dobiva značaj založniškega dela. E. Lichtenberger omenja za Šmarjeto v Rožu, da je tam že v 17. st. v deželnem arhivu zabeležena sodarska obrt. Leta 1900 je v tej okolici delovalo še 50 sodarskih mojstrov, svoje proizvode so prodajali ne samo na celovškem trgu, marveč so jih izvažali celo izven dežele. Ta sodarska obrt je bila in je še vedno povezana z majhnim kmečkim obratom.¹⁰⁹

Ne moremo tukaj raziskovati še drugih okoliščin, ki bi bile pomembne za naš problem, na primer vpliv prevoznitstva in drugih oblik gospodarskega vključevanja v transport v koroški, izrazito tranzitni deželi. Že navedena dejstva pa opravičujejo domnevo, da je treba v smeri opisanih posebnosti koroške vasi iskati tiste faktorje, ki so soodločali in somogočali močni prodor socialne demokracije na koroško podeželje. Najbrž so prav te posebnosti, ki jih v veliki meri srečujemo tudi na slovenskem področju, pripomogle k temu, da se je tudi to področje kljub večji razdrobljenosti kmečke posesti, manjši diferenciaciji na vasi itd. kmalu enako močno, če ne celo močnejše kot nemško področje dežele vključevalo v tabor socialne demokracije.

Pregled velikosti kmetijskih obratov v raznih predelih Koroške l. 1902 namreč še enkrat pokaže, da velika in srednja kmečka posest, ki zaposluje veliko število nesamostojnih oseb, ni razširjena povsod v enaki

¹⁰⁷ E. Lichtenberger, o. c., str. 104—105.

¹⁰⁸ K. gewerbliche Wirtschaft, str. 267.

¹⁰⁹ E. Lichtenberger, str. 109.

meri. In prav slovensko področje ima tega faktorja, ki je pospeševal vpliv socialne demokracije na vasi, najmanj.

Tabela IX razvršča kmetijske obrate po velikosti posesti (celotna površina) po koroških političnih okrajih. Velikovški okraj izstopa iz te tabele zaradi dveh posebnosti: izkazuje najmanjši odstotek obratov pod 5 ha, (28,64) in največji odstotek obratov od 5 do 50 ha (60,33). Ta slovenski okraj karakterizira torej sorazmerno najenakomernejša razdelitev kmečkih zemljišč med največje število kmetijskih obratov, nekakšna nivelizacija na ravni manjšega srednjega kmečkega obrata. V kategoriji velikih kmetij od 50 do 100 ha pa se politični okraj Velikovec vmešča šele na peto mesto. Na prvem mestu je politični okraj St. Veit (Krappfeld itd.). Če vzamemo delež velikih kmetij v tem političnem okraju (10,63 %) kot indeks 100, je za velikovški okraj indeks 42. Le dva okraja imata še manjši indeks in sicer Beljak — 27 in Šmohor — 14, oba narodnostno mešana. Vsi ostali politični okraji pa so po tem indeksu pred velikovškim (St. Veit — 100, Spital — 61, Wolfsberg — 57, Celovec okolica — 43).

Zanimiva je primerjava s podatki po koroških naravnih področjih (Tabela X). Čeprav se tabela po naravnih področjih lahko naslanja samo na podatke o kategorijah kmečkih obratov po velikosti njihove produktivne (ne celotne) površine, kar zlasti vpliva na števila v prvem naravnem področju (Ture), kjer je neproduktivna površina sorazmerno največja, nam vendar tudi ti podatki zanimivo dopolnjujejo ugotovitve iz tabele IX. Področje Apneniških Alp se od velikovškega okraja razlikuje po tem, da ima največji delež kmečkih obratov do 5 ha. To gre pač na račun političnih okrajev Beljak in Šmohor, ki z goratim delom svojega ozemlja segata do področja Apneniških Alp. Izredno veliki odstotek kmečkih obratov do 5 ha (41,03), ki ga v tabeli IX izkazuje politični okraj Beljak, gre nedvomno na račun številnih kajžarjev na industrijskih področjih in rudarskih področjih Plajberka, Spodnje Ziljske doline in beljaške okoliče. To so izraziti primeri kajžarsko delavskega prebivalstva na vasi, ki poleg meznega dela v industrijskem in rudarskem obratu, skrbi tudi za svoje malo kmečko gospodarstvo. Ta pojav je v tem delu Apneniških Alp zastopan v taki meri, da pretehta tudi tisti del, ki spada v velikovški okraj, tako, da postavi celo področje daleč nad povprečje obeh severnih, nemških področij. Če namreč združimo podatke za obe severni področji, ki sta skoraj izključno nemški in jih vzamemo kot indeks sto, izkazuje področje Apneniških Alp indeks 122, indeks centralne Koroške — Alpskega predgorja pa 108. V zvezi z velikim odstotkom posestev do 5 ha je dejstvo, da je področje Apneniških Alp v kategoriji kmečkih obratov od 5—50 ha, ki smo jo v velikovškem okraju ugotovili kot najmočnejšo, zastopano šele na tretjem mestu (50,5 %); pred njim sta področje Svinške planine (55,7 %) in področje Alpskega predgorja (55,6 %). Razlike so vsekakor neznatne. Najzanimivejši pa je podatek za kategorijo od 50—100 ha (3,1 %). To je še manjši procent od velikovškega (4,47 %). Če izračunamo za to kategorijo indeks (obe severni nemški področji je enako 100) dobimo za področje Apneniških Alp indeks 42.

Enak indeks kot za isto kategorijo v velikovškem okraju v primerjavi z okrajem St. Veit.

Ce povzamemo podatke iz tabel IX in X, lahko rečemo: Večina slovenskega ozemlja na Koroškem (velikovški okraj + naravno področje Apneniških Alp) ima l. 1902 skupno značilnost, da je na njem kategorija velikih kmetij (50—100 ha) v sorazmerju s pretežno nemškim delom dežele — naravni področji Tur in Svinške planine — najslabše zastopano (100 : 42). Vmes leži močno slovensko naravno področje Alpskega predgorja, ki se po indeksu zastopanosti kategorije velikih kmetij (49) od večine slovenskega ozemlja južno od njega bistveno ne ločuje. Podatki potrjujejo tudi za ta čas ugotovitve o močnem prevladovanju velikih kmetij na severnem in severozahodnem nemškem delu dežele in o majhni zastopanosti te kategorije kmetij v jugovzhodnem delu dežele, do katerih smo prišli pri preučevanju vpliva pravno posestniških razmer pred zemljiško odvezo. *Slovensko področje je najmočnejše zastopano v kategoriji manjših in srednjih kmetij 5 do 50 ha in pa v kategoriji malih kmetij in kajzarjev (pod 5 ha) tako, da na vzhodu prevladuje srednja, na zahodu pa mala posest.*

Preostaja še primerjava, koliko odstotkov zemlje je v lasti posameznih posestnih kategorij po velikosti (katastrski podatki za Koroško iz l. 1907, za druge dežele 1896, za Salzburg 1906). F. Zwitter je primerjal koroške deželne podatke s podatki za slovensko Štajersko in pri tem uvrstil posestva v tri kategorije: mala do 5 ha, srednja 5—200 ha in velika nad 200 ha.¹¹⁰ Ustrezni podatki (za Koroško 3 % : 58 % : 39 %, za slov. Štajersko 14 % : 74 % : 12 %) so F. Zwitteru dovoljevali ponovno ugotovitev, da je Koroška dežela prevladujoče srednje in večje kmetske posesti.

Temu naj tukaj dodamo še primerjavo z deželnimi podatki za Zgornjo Avstrijo in Salzburško, ki smo ju že prej izbrali za merilo, razen tega pa še diferencirane podatke po koroških političnih in — kar je najzanimivejše po sodnih okrajih. (Tabela XI in XII). Pri tem pa bomo celotno površino razvrščali v več posestnih kategorij, ker se nam merilo 5 do 200 ha za srednjo kmečko posest zdi preširoko. Kot srednjo kmečko posest bomo računali 5 do 50 ha, posest nad 50 ha pa že k večjim in velikim kmetijam (50 do 100 ha in 100 do 200 ha), nad 200 ha pa k veleposesti. Ker gre tukaj za celotno površino in ne samo za produktivno, takšna kategorizacija seveda ne mora biti povsem zanesljiva, saj se pojem »srednja kmetija« v manj rodovitnih področjih ne more po velikosti površine enačiti s srednjo kmetijo v plodnih ravninskih predelih, kjer je gotovo manjša. A takšno razvrstitev uporablja sama avstrijska statistika (do 0,5 ha — parcelna posest, do 5 ha — kmečka mala posest, do 50 ha — kmečka srednja posest, do 200 ha kmečka velika posest, nad 200 ha — veleposest.¹¹¹ Tudi po metodi nemške statistike, ki kot srednjo posest jemlje tisto posestno kategorijo, do katere je treba seštevati površino posameznih kategorij od 0 ha naprej, da se najbolj približamo polovici

¹¹⁰ F. Zwitter, Koroško vprašanje, str. 325.

¹¹¹ Österreichische Statistik, knj. LVI., zv. 7, str. VII.

celotne površine, meri srednja posest na Koroškem 50 do 65 ha.¹¹² Mimo tega so razlike med produktivnimi površinami na Koroškem razmeroma majhne, kajti Koroška ima kljub alpskemu značaju sorazmerno ugodne zemeljske razmere (samo 9 % neproduktivne površine; Tirolska npr. 20 %, na kar je opozarjala tudi avstrijska statistika.¹¹³

Tabela XI pove, da so med Koroško, Zg. Avstrijo in Salzburgsko znatne razlike. Medtem ko na Salzburgskem absolutno prevladuje veleposest nad 200 ha — 57,4 % (od tega 200 do 500 ha 10,6 % nad 2000 ha pa 37,0 %!), prevladuje na Zg. Avstrijskem absolutno srednja posest med 5 in 50 ha — 62,3 %. Na Koroškem nobena teh kategorij ne prevladuje absolutno, relativno najmočnejša je veleposest nad 200 ha — 38,6 %, takoj za njo pride srednja posest med 5 in 50 ha — 35,0 %. Značilno za Koroško je, da sta tudi obe večji kmečki posestni kategoriji (50 do 100 in 100 do 200 ha) razmeroma najmočnejše zastopani — 15,0 % in 10,3 % (Zg. Avstrija — 5,4 % : 1,9 %, Salzburgska — 7,9 % : 9,9 %). Koroško bi po tej primerjavi lahko označili kot deželo s prevladujočo veleposestjo, močno srednjo posestjo in dobro zastopano kmečko veliko posestjo. Dejansko gre tudi pri veleposesti v znatni meri za kmečko posest, saj se sem uvrščajo tudi kmečke agrarne skupnosti, ki na vsem Koroškem zavzemajo 14,1 % celotne površine.¹¹⁴

Pregled po političnih okrajih (Tabela XII) pokaže: Pol. okraj Beljak je na prvem mestu v kategoriji male posesti (5,1 %). Pol. okraji Wolfsberg, Celovec, Velikovec so daleč nad deželnim povprečjem v kategoriji srednjih kmetij (47,4 %, 45,9 %, 54,4 %; nad povprečjem je tudi pol. okraj Beljak (37,9 %); Spittal, St. Veit in Šmohor so pod povprečjem. V skupini močnih kmetov (50—100 ha) sta nad povprečjem edino St. Veit (19,9 %) in Wolfsberg (16,1 %), vsi drugi so pod povprečjem, razlike pa niso posebno velike (7,2 do 13,5 %). V kategoriji velikih kmetov (100 do 200 ha) je spet daleč najmočnejši St. Veit (19,21 %); nad povprečjem je še okraj Celovec (12,22 %), povprečje pa dosega še Spittal (10,1 %). Wolfsberg, Beljak, Velikovec in Šmohor so pod povprečjem. Skupina veleposesti nad 200 ha absolutno prevladuje v Spittalu (54,4 %); to pa je izrazit primer kmečke veleposesti, saj agrarne skupnosti posedujejo 34,7 % celotne površine v tem političnem okraju. Podoben je primer Šmohorja (47,3 % površine nad 200 ha in 29,4 % površine v lasti agrarnih skupnosti). Nad povprečjem je tudi pol. okraj Beljak (38,9 %), kjer pa je posest agrarnih skupnosti tudi močna (9,4 %). Zato pa v drugih okrajih veleposest skoraj v celoti ne more iti na rovaš agrarnih skupnosti. Med njimi je najmočnejši Velikovec (32,3 %!), za njim pridejo St. Veit (30,6 %), Wolfsberg (27,7 %) in Celovec (24,9 %).

Že na podlagi te primerjave bi lahko rekli, da v severnem in zahodnem delu dežele prevladuje kmečka velika posest in pa veleposest, ki

¹¹² Österreichische Statistik, knj. LVI., zv. 7, str. X.

¹¹³ Österreichische Statistik, knj. LVI., zv. 7, str. IV.

¹¹⁴ Österreichische Statistik, ista knjiga in zvezek, str. V.

je močno kmečkega značaja, na jugovzhodu in vzhodu pa je področje male in srednje posesti obenem z nekmečko veleposestjo. Ta razdelitev se v glavnih obrisih krije tudi z etnično, z delno izjemo Laboške doline, kjer so močnejše kmetije tudi dobro zastopane.

Še z večjo gotovostjo lahko to trdimo, če pregledamo še podatke po sodnih okrajih, zlasti tam, kjer nam pomagajo ločiti slovensko področje od nemškega v mešanih političnih okrajih. V mešanem polit. okraju Beljak lahko primerjamo nemški sodni okraj Paternion s slovenskima Podklošter in Rožek. Vidimo, da je na nemški strani veliko manjši pomen malih kmetov kot v slovenski (2,6 % : 5,8 % oz. 9,1 %!); enako tudi pri srednjih kmetih (36,6 % : 60,7 % oz. 59,1 %). Na slovenski strani torej absolutno močno prevladuje posest malih in srednjih kmetov. Narobe je že pri močnejših kmetih (50—100 ha): Paternion — 16,2 % nasproti Podkloštru — 8,1 % oz. Rožeku — 4,5 %; na slovenskem področju je več kot še enkrat manj močnih kmetov kot na nemškem. Še izrazitejša je razlika pri velikih kmetih (100—200 ha) in sicer 10,3 % nasproti 5,2 % oz. celo 0,9 %! Veleposest pa je povsod dobro zastopana (34,3 % : 20,2 % oz. 25,8 %), čeprav so tudi v tej skupini kmečke agrarne skupnosti na nemški strani mnogo bolj zastopane kot na slovenski, kjer jih praktično ni.

V političnem okraju Celovec lahko primerjamo nemški sodni okraj Feldkirchen in slovenski Borovlje. Le majhne so razlike v prvih dveh skupinah, male in srednje posesti, čeprav sta tudi tukaj obe močnejši na slovenski kot na nemški strani (2,5 % : 2,9 % in pa 32,9 % : 35,5 %). Zanimivo je, da ima mešani sodni okraj Celovec okolica absolutno največji del zemljišč v skupini srednjih kmetov (65,6 %). Velike razlike pa nastopijo med Feldkirchnom in Borovljami pri večjih kmetih, zlasti pa še pri velikih (19,8 % : 4,9 % in pa 21,5 % : 1,8 %!). V skupini veleposesti je razlika prav tako velika: v Borovljah ta skupina absolutno prevlada (55,1 %) v Feldkirchnu pa se uvršča šele na drugo mesto (24,3 %). Nadpovprečni odstotek površin v skupini večjih in velikih kmetov, ki ga kaže politični okraj Celovec, gre torej v celoti na račun njegovega nemškega dela, slovenski sodni okraj Borovlje in pretežno slovenski s. o. Celovec okolica sta izrazito področje male in srednje kmečke posesti. V Borovljah se tej pridružuje še premoč veleposesti, medtem ko je v celovski okolici malo zastopana (9,5 %).

Poseben primer med slovenskimi sodnimi okraji je okraj Železna Kapla. Ne sicer po tem, da tudi tukaj absolutno prevladuje veleposest, marveč zato, ker tukaj male posesti skoraj ni in tudi srednja močno zastaja za večjo in veliko kmečko posestjo. To gre pač na račun izrazito gorskega značaja tega sodnega okraja, kjer so zaradi majhne produktivnosti zemljišča kmetije v splošnem bistveno večje. Tudi v skupini nad 200 ha je kmečka posest zastopana v znatni meri (v kategoriji 200—500 ha nastopajo kot lastniki 19 fizičnih oseb, v njihovi posesti je dobra četrtina zemljišč v skupini nad 200 ha. To so najbrž kmetje. Prava veleposest nastopa šele nad 500 ha).

Ustrezni so tudi zaključki, do katerih pridemo na podlagi statistike števila kmetijskih obratov po sestavi osebja in po položaju aktivnih oseb v obratu tako po političnih okrajih kot po naravnih področjih. (Tabela XIII in XIV). Tabela XIII pokaže, da je politični okraj Velikovec nekaj pod koroškim povprečjem po številu čistih družinskih obratov a nad povprečjem po številu obratov s tujo delovno silo (brez uradnikov in nadzornikov). Dosti pod koroškim povprečjem je po številu obratov, ki zaposlujejo tudi uradnike in nadzornike (veliki obrati). Politična okraja Šmohor in Beljak, za katera smo že zgoraj ugotovili posebno veliko število malih kmečkih obratov, se tudi v tej tabeli izkazuje z največjim odstotkom čistih družinskih obratov (tj. malih) in z najnižjim odstotkom obratov s tujo delovno silo (brez uradnikov in nadzornikov).

Tabela XIII pokaže tudi, da je velikovski politični okraj nad koroškim povprečjem glede odstotka zaposlenih lastnikov z družinskimi člani, pod koroškim povprečjem pa je glede odstotka zaposlenih hlapcev in dninarjev. Zopet srečamo politična okraja Šmohor in Beljak kot okraja z največjim odstotkom zaposlenih lastnikov z družinami in najmanjšim odstotkom zaposlenih lastnikov z družinami in najmanjšim odstotkom hlapcev in dninarjev. S te tabele vidimo, da je največji odstotek hlapcev in dninarjev najti v političnem okraju St. Veit (50,52 vseh v kmetijstvu zaposlenih oseb), okraj, ki smo ga že večkrat srečali kot izrazitega reprezentanta velike kmečke posesti. Druga dva okraja, ki se uvrščata za njim, že precej zaostajata (Wolfsberg 38,88 % in Celovec okolica — 34,19 %) in se približujeta koroškemu povprečju (33,66 %). Pregled istih vrst podatkov po naravnih področjih (Tabela XIV) zopet pokaže izjemni položaj pretežno slovenskega področja Apneniških Alp: tukaj najdemo največji odstotek kmetijskih obratov, na katerih delajo samo lastniki s člani družine (62,52) in najmanjši odstotek kmetij na katerih delajo z najeto delovno silo (brez uradnikov ali nadzornikov) — (34,74). Glede osebja, zaposlenega na kmetijskih obratih, izkazuje to večinoma slovensko področje največji odstotek zaposlenih lastnikov in članov družine (76,19), torej daleč nad koroškim povprečjem (65,36 %), in najmanjši odstotek hlapcev in dninarjev (22,80), kar je močno pod povprečjem Koroške (33,66 %). Nasprotno skrajnost v vseh teh vrednostih je spet Svinško področje, na katerem leži v glavnem politični okraj St. Veit.

Tabela XV. kaže relativno povezanost kmetijskih obratov po koroških političnih okrajih z obrtno industrijskim mezdnim delom. Medtem ko najdemo v velikovškem okraju drugi najnižji odstotek povezanosti z obrtno industrijskim mezdnim delom (5,64) — nižji odstotek izkazuje samo še politični okraj Wolfsberg (5,01 %) — srečamo spet okraja Beljak in Šmohor kot izrazita predstavnika močne povezanosti kmetijskih obratov (malih in kajžarskih) s takšnim delom (Beljak 14,11 %, Šmohor 10,97 %). Vrednosti za vse druge okraje leže med tema dvema skrajnostima. Žal ti podatki o povezanosti kmetijskih obratov z obrtno industrij-

skim meznim delom niso bili preračunani tudi na geografska področja, tako da nam ni mogoča neposredna primerjava s podatki prejšnjih odstavkov.

Na koncu lahko povzamemo: Večina slovenskega ozemlja na Koroškem (Velikovski okraj + področje Apneniških Alp ima kot skupno značilnost velik odstotek čistih družinskih obratov brez najete delovne sile (43,02 do 76,19 %) in podpovprečni odstotek zaposlenih hlapcev in dninarjev (32,51 do 22,80 %). Slovensko področje ima za razliko od nemškega majhno število velikih kmetij, to je izrazito področje srednje oziroma manjše kmečke posesti ter malih kmetij in kajžarjev. Slovensko področje v svoji celoti zaostaja za koroškim povprečjem odstotka hlapcev in dninarjev v kmetijski proizvodnji, a v svojem vzhodnem delu (Velikovski okraj) le neznatno. Zmanjševanje deleža hlapcev in dninarjev v vaškem prebivalstvu pa v zahodnih predelih (Rož, beljaška okolica, spodnja Ziljska dolina) nadomešča veliko število kajžarjev in malih kmetov, ki so povezani z industrijsko obrtnim meznim delom, pojav ki je na celem Koroškem prav tukaj najmočnejše zastopan. Srednja kmečka posest je precej nivelirana, le sporadično se pojavljajo kmetje, ki lahko nastopajo kot kupci in zbiratelji zemljišč šibkejših kmetijskih obratov; namesto njih se v vzhodnem področju Karavank pojavljajo nekdanji veliki fevdalni dominiji, ki krizo kmečkega gospodarstva izkoriščajo za večanje svoje posesti in s tem povzročajo depopulizacijo nekdanjih kmečkih področij. Osrednje področje — Alpsko predgorje, tvori v teh kategorijah prehodno področje k severni in severozahodni Koroški. Splošni pogoji za rast domačega pomeščanjenega, na svoje kmetijsko poreklo navezanega kapitalističnega elementa, so v slovenskem delu dežele znatno slabši od pogojev v nemškem delu dežele. Zaradi velike decentralizacije industrijskih obratov se vaško prebivalstvo, zaposleno v industriji, ne odseljuje iz svojega domačega kraja. S tem so sicer odprta vrata prodiranju vpliva delavskega gibanja med vaško prebivalstvo, v urbanskih centrih pa izostaja dotok slovenskega etničnega elementa in zato se njihov pretežno nemški značaj ne izpreminja. Narodnostno nasprotje med nemškimi urbanskimi centri in slovenskim podeželjem se ne izgublja marveč pogloblja.

Razen objektivnih okoliščin je končno treba kot pospešujočo okoliščino za vpliv delavske stranke na vasi omeniti tudi subjektivno pripravljenost koroške socialne demokracije zanimati se za probleme tega okolja in skrbeti za agitacijo tamkaj. Prav koroška socialna demokracija je namreč iz lastne pobude posebno skrbela za organiziranje kmečkega delavstva. Ni slučajno, da je že na hainfeldskem ustanovnem kongresu avstrijske socialno demokratske stranke ravno koroški delegat Perlornig pozival stranko, naj študira problematiko kmečkih delavcev in predlagal, naj bi eden prihodnjih kongresov stvar posebej obravnaval.¹¹⁵ Zares je kongres

¹¹⁵ Verhandlungen des Parteitages der Österreichischen Sozialdemokratie in Hainfeld (30. XII. 1888 do 1. I. 1889), str. 65.

v Pragi l. 1896 imel na dnevnem redu referat in razpravo o položaju in pospeševanju kmečkega delavstva. Referent dr. Leo Verkauf je med drugim prav na koroškem primeru prikazal težke stanovanjske in družinske razmere mnogoštevilnih hlapcev in dekel in pokazal vzroke izredno velikega odstotka nezakonskih otrok na Koroškem.¹¹⁶

Tudi pozneje so se koroški socialni demokrati še oglašali kot govorniki v tem vprašanju, čeprav so na splošno kaj redko sodelovali v diskusiji. Na kongresu nemške socialne demokracije v Linzu l. 1898 je koroški delegat Jodlbauer priporočal takojšnje organiziranje kmečkega proletariata in povedal, da koroška organizacija ni v tem pogledu nič čakala na navodila vodstva, marveč se je sama lotila dela. Doseženi uspeh je Jodlbauer takole označil: »Glavna množica podeželskega proletariata je pri nas že vsaj toliko prosvetljena, da uvideva, da s krščanstvom vendarle ni tako, kot bi moralo biti.«¹¹⁷ Na kongresu nemške socialno demokratske stranke v Grazu l. 1900 je koroški delegat Eich govoril o potrebi agitacije med kmečkim prebivalstvom sploh. Opozarjal je, da so tudi mnogi kmetje posestniki le po imenu, v resnici pa ne in da na Koroškem sami zahtevajo prirejanje socialno demokratičnih shodov. Agitacija med kmečkim prebivalstvom je potrebna, če hoče stranka uspeti pri volitvah v V. kuriji. Eich je tedaj še posebej govoril o tem, kako je del kmetov okrog Beljaka in Borovelj povezan z mezdnim delom v industrijskih podjetjih.¹¹⁸ Isto leto je poročilo koroške organizacije ugotavljalo, da ima socialno demokratsko glasilo »Volkswille« spričo pičlosti industrijskega prebivalstva na Koroškem glavni del odjemalcev med kmečkimi delavci.¹¹⁹

Volilne uspehe socialnih demokratov na koroškem in posebej na slovenskem podeželju bomo še posebej obravnavali, že v naprej pa naj v tej zvezi omenimo, da hitrost prodiranja socialnih demokratov ni bila povsod enaka. Podedovane in nove razlike v strukturi kmetijstva in v miselnosti prebivalstva med jugom in jugovzhodom in pa med severom in severozahodom dežele, so se tudi tukaj uveljavljale. Zaradi njih je slovensko področje, zlasti njegov vzhodni del, sprva nekoliko zaostajalo, in ne zaradi drugačnega etničnega značaja. Zakaj ta značaj je v nadaljnjem razvoju postajal tisti faktor, ki je deloval v prid socialno demokratičnih volilnih uspehov in bistveno pripomogel, da so se splošni gospodarski in družbeni pogoji, pospešujoči socialno demokratski vpliv, prav na slovenskem področju tako močno izrazili.

Rezultati prvih volitev na osnovi splošne in enake volilne pravice leta 1907 so še kazali, da je močno poudarjeni kmečki značaj delavstvo v

¹¹⁶ Verhandlungen des fünften österreichischen Sozialdemokratischen Parteitages, Prag (5.—11. IV. 1896), str. 146—147.

¹¹⁷ Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Sozialdemokratie Österreichs, Linz (29. V. do 1. VI. 1898), str. 118.

¹¹⁸ Verhandlungen des Parteitages der Deutschen Sozialdemokratie Österreichs, Graz (2.—6. IX. 1900), str. 120.

¹¹⁹ Prav tam, str. 43.

slovenskem delu dežele še v veliki meri vezal na slovenski, konservativni politični tabor in zadrževal prodiranje delavske stranke na splošno med vaško prebivalstvo in celo v krog industrijskega delavstva (Tabela XVI). Razen volilnega okraja Wolfsberg izkazuje slovenski volilni okraj Borovlje največje zaostajanje glasov socialne demokratske stranke za deležem volivcev, zaposlenih v trgovini, obrti in industriji (26,62 % delavcev in 17,53 % glasov za socialno demokratsko stranko). Če pogledamo velikovski volilni okraj, ki v svojem povprečju sicer izkazuje večji odstotek glasov za socialno demokratsko stranko kot znaša delež delavca v trgovini, obrti in industriji (20,80 % delavcev, 31,32 % glasov za socialno demokratsko stranko), vidimo, da prav slovenski del tega volilnega okraja (sodni okraj Velikovec) daleč zaostaja za nemškim delom volilnega okraja (sodni okraj Eberstein in Althofen) po deležu socialdemokratskih glasov: Velikovec 16,15 %, Eberstein 51,77 %, Althofen 36,43 %. Tudi v volilnem okraju Feldkirchen, ki izkazuje v povprečju znatno več socialdemokratskih glasov od delavskih glasov (13,7 % delavcev, 17,76 % socialdemokratskih glasov) vidimo, da slovenski del tega volilnega okraja (sodni okraj Rožek) izkazuje daleč najmanjši procent socialdemokratskih glasov: Feldkirchen 24,80 %, Milstadt 10,77 % in Rožek 6,60 %. Tudi v šmohorskem volilnem okraju, ki je imel sicer povprečno več socialnih demokratskih glasov od delavcev (16,98 % delavcev in 22,24 % glasov za socialdemokratsko stranko), ima narodnostno mešani sodni okraj Šmohor najnižji odstotek socialdemokratskih glasov (13,41 %) torej dosti pod povprečjem celega volilnega okraja. Drugače pa je z volilnim okrajem Celovec okolica, ki ob 26,80 % delavstva izkazuje 31,93 % socialdemokratskih glasov. Ker se volilni okraj in sodni okraj Celovec pokrivata, tukaj ni mogoče ločiti posamezna področja, a najbrž odpade tudi tu glavnina socialdemokratskih glasov na neposredne celovške predmestne občine. Razmere v slovenski okolici, zlasti na področju Gur, se verjetno bistveno ne razlikujejo od razmer na ostalem slovenskem ozemlju. Popolnoma različen je volilni okraj Beljak. Ta je med vsemi koroškimi volilnimi okraji izkazal daleč največji odstotek glasov za socialno demokratsko stranko (63,38). Tukaj pa ni šlo samo za socialno politični vpliv delavske stranke na podeželje; tod so slovenski volilci po navodilu slovenskega političnega društva v Celovcu skoraj kompaktno volili socialne demokrate. Volilni okraj Beljak je tako že l. 1907 bil področje, kjer je slovenska narodna zavest koristila socialni demokraciji, pojav, ki se je v nadaljnjem razvoju razširil tudi na druga slovenska področja.

Če pogledamo še razdelitev deleža socialdemokratskih glasov po sodnih okrajih slovenskega volilnega okraja vidimo, da se veliki odstotki socialdemokratskih glasov pojavljajo samo v obeh sodnih okrajih z močnimi industrijskimi centri (Borovlje in Pliberk — 27,54 % in 21,80 %), medtem ko je v obeh ostalih kmečkih sodnih okrajih (Dobrla ves in Železna Kapla odstotek socialdemokratskih glasov zelo nizek (3,02 in 1,19). Tudi ta diferencirani podatek za slovenski volilni okraj potrjuje splošni

zaključek o pogojih prodiranja socialne demokracije na slovensko podeželje na Koroškem.

Če omenimo v naprej tudi še okoliščino, da je v istem obdobju močno posegla na slovensko podeželje vladajoča nemško nacionalna stranka, za katero je glasoval znaten del novih neposedejočih, socialno odvisnih volivcev, smo s tem nakazali še en faktor, ki je v slovenskem delu dežele socialno demokratiški vpliv bolj zaviral kot v nemškem. V tej dobi je socialna demokracija bila pač še opozicijska stranka, podpora vladnega režima v deželi in njegovega aparata je uživala še samo meščanska nemška nacionalna stranka. Nemški kapital s svojimi gospodujočimi postojankami in pa režim v deželi sta na slovenskem področju izostrila svoje orožje v boju proti slovenskemu narodnemu gibanju, a brez oklevanja sta ga uporabljala tudi proti socialni demokraciji, kolikor bolj je ta vodila delavsko razredno politiko.

Tabela I

Kmetijski obrati brez gozda in z manj kot 25 % gozda leta 1902

Politični okraj	Odstotek kmetijskih obratov	
	brez gozda	z manj kot 25 % gozda
Celovec-mesto	92,9	5,9
Šmohor	20,8	7,7
Celovec-okolica	24,2	16,5
Spittal	27,8	17,4
St. Veit	30,9	13,1
Beljak	37,4	9,1
Velikovec	22,0	15,9
Wolfsberg	22,2	22,4
Koroška	27,19	14,7

(Vir: Österr. Statistik, knj. LXXXIII., zv. 3., str. 3.)

Tabela II

Kmetijski obrati brez gozda in z manj kot 25 % gozda po naravnih področjih Koroške leta 1902

Naravno področje	Odstotek kmetijskih obratov	
	brez gozda	z manj kot 25 % gozda
Ture	27,1	17,5
Svinška planina	24,4	20,3
Apneniške Alpe	30,4	7,2
Predalpe	25,8	16,31

(Vir: Österr. Statistik, knj. LXXXIII., zv. 1., str. 54.)

Povezava kmetijskih obratov s servituti leta 1902 Tabela III

Dežela	Odstotek kmetijskih obratov povezanih s servituti			Index povezanosti
	s pašniškimi servituti	z gozdnimi servituti	z vsemi servituti	
Zgornja Avstrija	0,9	1,2	2,1	4
Salzburg	23,8	17,1	40,9	69
Koroška	36,2	23,1	59,3	100

(Vir: Österr. knj. Statistik LXXXIII., posebni zvezek, str. 43.)

Povezava kmetijskih obratov s servituti leta 1902 po političnih okrajih Tabela IV

Politični okraj	Odstotek kmetijskih obratov povezanih s servituti			Index povezanosti
	s pašniškimi servituti	z gozdnimi servituti	z vsemi servituti	
Celovec-mesto	0,0	0,0	0,0	—
Šmohor	70,9	66,4	137,2	100
Celovec-okolica	30,3	7,5	37,8	28
Spittal	67,2	60,7	127,9	93
St. Veit	6,3	2,3	8,6	6
Beljak	48,0	21,3	69,3	50
Velikovec	17,6	4,0	21,6	16
Wolfsberg	9,1	8,9	17,9	13

(Vir: Österr. Statistik, knj. LXXXIII., zv. 31., str. 53.)

Relativni pregled poljedelskih obratov po značaju delovne sile v avstrijskih deželah Tabela V

	Čisti družinski obrati (%)	Obrati z navadno tujo delovno silo (%)	Obrati z uradniki ali nadzorniki (%)
Država	78,0	20,7	1,3
Sp. Avstrija	64,0	34,5	1,5
Zg. Avstrija	58,4	40,6	1,0
Salzburg	53,1	44,1	2,8
Štajerska	62,5	35,1	1,8
Koroška	49,2	47,8	3,0
Kranjska	76,4	22,1	1,5
Primorska	74,8	24,4	0,8
Tirol	73,4	24,2	2,4
Vorarlberg	68,5	37,3	4,2
Češka	77,9	20,2	1,9
Moravska	77,0	22,0	1,0
Šlezija	72,6	26,5	0,9

(Vir: Österr. Statistik, knj. LXXXIII., zv. 1., str. XXXVI.)

Tabela VI

Aktivne osebe v poljedelskih obratih po socialnem položaju
v avstrijskih deželah (odstotki)

	Lastniki	Lastniki z družinskimi člani	Uradniki, nadzorniki	Hlapci, dninarji
Država	37,8	86,2	0,7	13,1
Sp. Avstrija	44,4	77,6	0,9	21,5
Zg. Avstrija	40,1	67,1	0,5	32,4
Salzburg	33,4	65,7	1,0	33,3
Štajerska	37,8	76,3	0,7	23,0
Koroška	24,6	65,4	1,0	33,6
Kranjska	31,3	90,1	0,6	9,3
Primorska	34,0	95,9	0,3	3,8
Tirol	36,6	86,3	0,9	12,8
Vorarlberg	42,5	90,3	1,9	7,8
Češka	47,5	80,1	1,4	18,5
Moravska	51,3	84,7	0,9	14,4
Šlezija	39,2	77,4	1,0	21,6

(Vir: Österr. Statistik, knj. LXXXIII., zv. 1., str. XXXIX.)

Tabela VII

Odstotek delavcev v obrti, industriji, trgovini in prometu in pa odstotek
veljavnih glasov oddanih za socialno demokratske kandidate (državnozbornske
volitve 1907 — prva volitev) v treh alpskih deželah

	% delavcev	% glasov za soc. demokrate
Zg. Avstrija	25,14	12,90
Salzburg	26,23	19,23
Koroška	20,33	23,82

(Vir: Österr. Statistik, knj. LXXXIV., zv. 2.)

Tabela VIII

Relativna povezanost poljedelskih obratov z mezdnim delom
v avstrijskih deželah

	Odstotek obratov povezanih z meznim delom	
	Industrijsko obrnim	brez oznake
Sp. Avstrija	4,47	3,39
Zg. Avstrija	7,87	2,23
Salzburg	3,29	2,69
Štajerska	4,58	2,14
Koroška	8,30	3,26
Kranjska	4,08	2,12
Primorska	6,08	6,38
Tirol	5,48	3,56
Vorarlberg	9,36	2,71
Češka	11,53	3,23
Moravska	9,11	3,81
Slezija	24,38	20,25

(Vir: Österr. Statistik, Knj. LXXXIII, posebni zvezek, str. 41.)

Tabela IX

Kmetijski obrati po velikosti po koroških političnih okrajih (v odstotkih)

	0,5–5 ha	5–50 ha	50–100 ha	nad 100 ha
Šmohor	33,88	54,94	1,48	2,22
Celovec-okolica	32,52	55,84	4,54	2,36
Spittal	30,76	50,42	6,51	5,99
St. Veit	32,49	43,74	10,63	6,84
Beljak	41,03	46,58	2,87	1,47
Velikovec	28,64	60,33	4,47	2,55
Wolfsberg	29,71	59,24	6,13	1,65

(Vir: Österr. Statistik, Knj. LXXXIII., zv. 3., str. 4.)

Tabela X

Kmetijski obrati po velikosti produktivne površine po naravnih
področjih Koroške (v odstotkih)

Naravno področje	do 5 ha	5-50 ha	50-100 ha	nad 100 ha
I. Tur	35,9	48,6	8,1	7,1
II. Svinške pl.	35,6	55,7	6,7	1,9
III. Alpskega predgorja	43,8	50,5	3,1	2,4
IV. Apneniških Alp	38,9	55,6	3,7	1,6
Indeksi				
I. + II.	100	100	100	100
III.	122	98	41	47
IV.	108	108	49	31

(Vir: Österr. Statistik, Knj. LXXXIII., zv. 1., str. 55.)

Tabela XI

Odstotek celotne površine v posesti posameznih velikostnih kategorij
v treh alpskih deželah

	0-5 ha	5-50 ha	50-100 ha	100-200 ha	nad 200 ha
Zg. Avstrija	6,8	62,3	5,4	1,9	23,7
Salzburg	1,7	23,1	7,9	9,9	57,4
Koroška	3,1	35,0	15,0	10,3	38,6

(Vir: Österr. Statistik, Knj. LXI., zv. 2.)

Tabela XII

Odstotek celotne površine v posesti posameznih velikostnih kategorij
po koroških političnih okrajih (in po sodnih okrajih na slovenskem
in mešanem področju)

Polit. okraj	0-5 ha	5-50 ha	50-100 ha	100-200 ha	nad 200 ha	Odstotek površin v lasti agrarnih skupnosti
Spittal	2,0	22,0	11,5	10,1	54,4	34,7
St. Veit	1,9	28,4	19,9	19,2	30,6	1,1
Wolfsberg	3,4	47,4	16,1	5,4	27,7	3,7
Šmohor	2,8	33,9	7,2	9,6	47,3	29,4
Celovec-okolica	4,3	45,9	13,5	12,2	24,9	3,1
Beljak	5,1	37,9	11,1	7,0	38,9	9,4
Velikovec	3,1	45,4	11,3	8,6	32,3	1,3
Sodni okraj						
Šmohor	3,9	45,4	8,4	8,4	36,4	
Kötschach	2,1	27,2	6,4	9,1	55,2	
Feldkirchen	2,6	32,9	19,8	21,5	24,3	
Borovlje	3,0	35,6	4,9	1,8	55,1	
Celovec-okolica	6,8	65,6	11,8	6,3	9,5	
Podklošter	5,8	60,7	8,1	5,2	20,2	
Paternion	2,6	36,6	16,2	10,3	34,3	
Rožek	9,1	59,1	4,5	0,9	25,8	
Trbiž	3,1	9,1	1,2	2,5	84,1	
Beljak	6,3	43,7	18,4	10,8	22,9	
Pliberk	3,0	46,1	11,1	7,3	32,7	
Dobrla ves	6,1	68,6	5,6	3,7	15,9	
Žel. Kapla	0,7	10,4	14,9	16,7	57,7	
Velikovec	3,6	61,3	12,4	5,1	17,6	

(Vir: Österr. Statistik, Knj. LVI., zv. 7., str. XI.)

Tabela XIII

Relativno število kmetijskih obratov po sestavi osebja in relativno število aktivnih oseb na obratu po njihovem položaju po koroških političnih okrajih

Politični okraj	Čisti družinski obrat	Obrati s tujo delovno silo		Število aktivnih oseb		
		brez uradnikov	z urad- niki	lastniki z družin- skimi člani	uradniki in nad- zorniki	hlapci in dni- narji
Celovec-mesto	10,6	78,8	10,6	32,8	2,7	64,5
Šmohor	67,8	29,1	2,7	83,4	0,9	15,6
Celovec-okolica	44,1	54,2	1,6	65,2	0,6	34,2
Spittal	52,0	40,6	7,4	69,7	2,1	28,2
St. Veit	38,5	58,1	3,4	48,5	0,9	50,5
Beljak	62,7	34,9	2,4	72,5	0,9	26,6
Velikovec	43,0	55,5	1,5	67,0	0,5	32,5
Wolfsberg	37,7	60,9	1,3	60,5	0,6	38,9
Koroška	49,2	47,7	3,0	65,4	1,0	33,7

(Vir: Österr. Statistik, Knj. LXXXIII., zv. 3., str. 47.)

Tabela XIV

Relativno število kmetijskih obratov po sestavi osebja in relativno število aktivnih oseb na obratu po njihovem položaju po koroških naravnih področjih

Naravno področje	Čisti družinski obrat	Obrati s tujo delovno silo		Število aktivnih oseb		
		brez uradnikov	z urad- niki	lastniki z družin- skimi člani	uradniki in nad- zorniki	hlapci in dni- narji
Ture	48,0	52,8	5,6	63,0	1,5	35,4
Svinške pl.	38,8	59,1	2,1	59,1	0,8	40,1
Apneniške Alpe	62,5	34,7	2,7	76,2	1,0	22,8
Predalpe	44,0	54,1	1,9	63,1	0,6	36,2

(Vir: Österr. Statistik, Knj. LXXXXIII., zv. 1., str. 63 in 64.)

Tabela XV

Relativna povezanost kmetijskih obratov z industrijskim in obrtnim meznim delom po koroških političnih okrajih (brez mesta Celovec)

Politični okraj	Odstotek kmetijskih obratov povezanih z industrijskim in obrtnim meznim delom
Šmohor	10,97
Celovec-okolica	6,94
Spittal	6,85
St. Veit	8,11
Beljak	14,11
Velikovec	5,64
Wolfsberg	5,01

(Vir: Österr. Statistik, Knj. LXXXIII., zv. 31., str. 49.)

Tabela XVI

Razmerje med številom volivcev — delavcev v industriji, obrti, trgovini in prometu in pa med številom glasov, oddanih za socialno demokratske kandidate po koroških volilnih okrajih pri državnozborskih volitvah leta 1907 (primarne volitve)

Volilni okraj	Odstotek oddanih delavskih glasov	Odstotek glasov za soc. dem. kandidate	Razlika (+ ali -)
Celovec-mesto	33,49	22,64	— 10,85
Celovec-okolica	26,80	31,93	+ 5,13
Borovlje	26,62	17,53	— 9,09
Velikovec	20,80	31,32	+ 10,52
Wolfsberg	15,20	8,99	— 6,21
St. Veit	28,09	23,58	— 4,51
Feldkirchen	13,70	17,76	+ 4,06
Beljak	37,34	63,38	+ 26,04
Šmohor	16,38	22,24	+ 5,86
Spittal	14,23	11,66	— 2,57

Odstotek glasov oddanih za socialno demokratske kandidate po sodnih okrajih slovenskega volilnega okraja

Borovlje	27,54
Dobrla ves	3,02
Železna Kapla	1,19
Pliberk	21,90

Summary: The economic factors of the national and political orientation of the rural population in Slovene Carinthia

This study is a chapter from a larger and complex work dealing with the national consciousness and the political orientation of the population in the southern part of Carinthia, where, as it results from official censuses, the Slovene language was predominantly spoken in the 19th century, the German being the language of the authorities and mainly of the upper social classes. The present chapter tries to analyse the economic factors determining such orientation of the rural population after the year 1848. The object of the research are in the first place the proprietors of the farms, who until 1897 had been the only rural population with the right to vote. After this year and especially after 1907, when the general suffrage for men at the elections for the federal parliament was introduced (for the provincial diet the old discriminatory system of voting in separate social groups still being in force), the most important object of examination becomes the dependent rural population. Various factors, some of them originating from feudal times the relative smallness and bad conditions of the farms as a consequence of the uncertainty of the farmer's family to stay on the farm, the influence of the neighbouring big feudal estates, the indemnity to former landlords) and others, emerging with the system of economic liberalism (the lack of credit, the decline of traditional industries and communications, additional employment in industry, the high number of farm workers), were determining the predominately conservative disposition of the Slovene farmers in comparison with the more liberal orientation of the farmers in the German northern and north-western parts of the Carinthian province. These factors along with some others, especially the ethnical character of the population, were at the same time favouring a strong influence of the socialdemocratic party who were stressing their international orientation, while the only liberal party in the province was German and was assuming until the outbreak of the first world war an increasingly German nationalistic attitude.

The complete work will be published in 1964.

Kritične pripombe k avstrijskemu delu o koroških krajevnih imenih

Kritische Bemerkungen zum Ortsnamenbuch von Kärnten

France Bezlaj,

Eberhart Kranzmayer, *Ortsnamenbuch von Kärnten. I. Siedlungsgeschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart im Spiegel der Namen. II. Alphabetisches Kärntner Siedlungsnamenbuch.* — Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. Band L.—LI. Herausgegeben vom Geschichtsverein für Kärnten. Klagenfurt 1956—1958.

Das schon vor langer Zeit angesagte und schwer erwartete Werk Kranzmayers über die Kärntner Toponomastik verdient auch von der Slavistik und Slovenistik beachtet zu werden. Der Name des Autors ist bei uns nicht unbekannt, Kranzmayer ist Professor der Germanistik an der Wiener Universität und ein Schüler Primus Lessiaks, der auch ein geborener Kärntner war und der als einer der besten Kenner der deutsch-slovenischen Sprachverhältnisse galt, wenn er auch der slovenischen Sprache und den Slovenen gegenüber nicht so gerecht war, wie man es von einem Wissenschaftler seines Formats hätte erwarten können. Kranzmayer hat schon vor dem Kriege Aufmerksamkeit erregt, besonders seine Abhandlung *Frühromanische Mundarten zwischen Donau und Adria in deutschen und slawischen Ortsnamen* in der Zeitschrift für Namenforschung XV, 1939 hat viel Staub aufgewirbelt. Es ist fehl am Platze heute über dieses Frühwerk zu sprechen, das vom slavistischen Standpunkt aus äusserst mangelhaft war. S. Pircheggers Kritik, veröffentlicht im Anhang zu seiner Broschüre *Die Siedlungsgeschichte der deutschen Ostalpenländer im Lichte der Ortsnamenforschung* in der Sammlung *Kriegsvorträge Universität Bonn*, 15, 1940, 19—21 ist für uns noch immer massgebend.

Während des letzten Krieges hat Kranzmayer im okkupierten Ljubljana gleich drei Monographien drucken lassen: *Die deutschen Lehnwörter in der slovenischen Volkssprache*, ferner *Die wichtigsten Kärntner Ortsnamen I. Das Zollfeld* und die wichtigste der drei, das vervollständigte, von seinem Lehrer Lessiak hinterlassene Material *Die deutsche Mundart von Tarz in Oberkrain. A. Grammatik*. Für die letztere ist es wirklich schade, dass in den ersten Nachkriegswirren der grösste Teil der Auflage verlorengegangen ist, denn die Rekonstruktion einer ausgestorbenen deutschen Sprachinsel in Slovenien ist eine methodisch interessante Arbeit. Zwanzig Jahre lang hat Lessiak die Arbeit vorbereitet und wenn Kranzmayer sie auch nach Lessiaks Anweisungen zu Ende geführt hat, so hat er dabei doch so viel germanistische Kenntnisse bewie-

sen, dass ihm die Arbeit zu berechtigtem Ruhm vorholten hat. Dasselbe kann leider nicht von seinen *Deutschen Lehnwörtern in der slovenischen Volkssprache* gesagt werden, denn das ist eine tendenziöse, gleichzeitig aber auch oberflächliche und anfängerhafte Arbeit. Soviel mir bekannt ist, ist dem Werk keine Kritik von Seiten der Slovenisten zuteil geworden und es ist auch keiner wert. Seine Onomastik des Zollfeldes verdient dagegen auch heute noch beachtet zu werden.

Verständlicherweise konnte uns Kranzmayers Tätigkeit in jener Zeit nicht sympatisch sein, zwischen den Zeilen haben wir oft jenes unglückliche, aufgeblasene Superioritätsgefühl des Grendzdeutschtums gespürt, das die Deutschen schon oft teuer zu stehen gekommen ist. Es schmerzte uns zum Beispiel, dass sich ein deutscher Gelehrter in seiner Einleitung zur Grammatik von Zarz so bitter über den slowenischen Chauvinismus beklagen konnte. Nach Kranzmayers späteren Angaben hätte das Buch in Weimar erscheinen sollen.

Nach dem Kriege begegneten wir Kranzmayers lebhafter und bewegter Tätigkeit auf dem Gebiet des Germano — Slavischen, besonders in der Onomastik, nicht nur in der Klagenfurter *Carinthia*, sondern auch anderswo. Zahlreiche Abhandlungen und Monographien sind veröffentlicht worden und werden noch veröffentlicht. Er wurde ein erstklassiger germanistischer Dialektologe und ist ein anerkannter Fachmann besonders in Sachen der österreichisch — bairischen Dialekte. Seine Studie des Wiener Dialekts soll zu den besten Werken der deutschen Dialektologie gehören. Gleichzeitig ist er heute der hervorragendste österreichische Namenforscher. Im grossen ganzen ist er Lessiaks Auffassung der Linguistik treu geblieben, doch ist für ihn die Onomastik nicht mehr eine blosser Hilfswissenschaft zur Bestimmung der Substitutionen und zur relativen Chronologie der historischen Lautlehre. Er hat sich offensichtlich der Schule von Schwarz sehr genähert. Wie wir später sehen werden, hat die Studie von Schwarz *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle* dem Buch Kranzmayers über die Kärntner Namen, insofern es den Ideengehalt betrifft, Pate gestanden. Im Gegenteil zu Lessiak mangelt es Kranzmayer an tiefem linguistischen Wissen, kritischer Vorsichtigkeit, besonders beim Etymologisieren, und nicht zuletzt auch an gründlicherer Kenntnis der verwandten Gebiete, ohne die es oft sehr riskant ist, sich in verwickelte linguistische Probleme einzulassen.

Soviel allgemein vom Autor. Es handelt sich nicht darum, über ihn Gericht zu halten oder ihn sogar schon in vorhinein zu verurteilen, diese Feststellungen sind nur deshalb notwendig, weil bei uns die Ansichten über Kranzmayer stark auseinandergehen und weil die Gefahr der schwarz — weissen Zeichnung vermieden werden soll. Sein *Ortsnamenbuch* ist gewiss ein ausserordentlich wichtiges Werk, wichtig auch für uns, so wichtig sogar, dass wir es oft werden konsultieren müssen und es nicht möglich ist, seine Problematik in einer einzigen Rezension zu erschöpfen. Die Bohemistik hat mehr als ein Vierteljahrhundert zum Bearbeiten des oben erwähnten Buches von Schwarz gebraucht bis das Irreführende

seiner Methoden bewiesen werden konnte. Indessen hat auch Schwarz selber enorme Fortschritte gemacht und eine Reihe falscher jugendlicher Etymologien und Methoden korrigiert. Schwarz, der zur Zeit Ordinarius für Germanistik in Erlangen ist, wird die führende Stellung in Fragen der germano — slavischen Beziehungen anerkannt und er ist als einer der wenigen westdeutschen Wissenschaftler bekannt, die in der Wissenschaft eine objektive Wahrheit auch dann suchen, wenn von den Slaven die Rede ist. Sein letztes Buch *Sprache und Siedlung in Nordostbayern* ist auch für die Slavistik ausserordentlich wichtig wegen der präzisen Analysen der sprachlichen Substitutionen und der sorgfältig aufgebauten Thesen über die Geschichte der Kolonisation.

Wir Slaven haben unsere Namenkunde leider noch nicht für eine allseitige Durchleuchtung der Kolonisationsgeschichte zu nutzen gewusst. An überfrühten und nicht genug begründeten Behauptungen hat es schon bei den Polen und Čechen nicht gemangelt. Die Folge davon war eine berechtigte Skepsis, die sich auf die Entwicklung der slavischen Onomastik hemmend ausgewirkt hat. Der erste moderne Versuch dieser Art ist Šmilauers Buch *Osidlení Čech ve světle místních jmen*, vor kurzem von der Čechoslovakischen Akademie der Wissenschaften gleichzeitig mit anderen Studien desselben Autors herausgegeben, in denen Fragen der Kolonisation des Čechischen Gebietes behandelt werden. Bestimmt ist das noch nicht das letzte Wort, das über das slavische onomastische Gut geschrieben werden kann. Einstweilen werden die Methoden, mit denen man das heikle Material angehen könnte, noch gesucht. Die germanistische Forschung hat uns weit überholt. In den germano — slavischen Grenzgebieten stehen dem Slavisten zu karge Mittel zur Verfügung um ihm eine erfolgreiche Widerlegung allgemein germanistischer Behauptungen zu ermöglichen.

Es ist das Hauptziel von Kranzmayers Buch das hohe Alter und den dominanten Umfang der bairischen Kolonisation für das ganze Gebiet Kärntens zu beweisen. Auf den ersten Blick scheint ihm das geglückt zu sein. Doch hat der Leser dabei das Gefühl, dass es möglich wäre, mit denselben Mitteln dasselbe auch für alle anderen, heute ganz slovenischen Gebiete und vielleicht sogar für einen Teil des kroatischen Gebietes zu beweisen, trotzdem dass wir genau wissen, wie schwach die deutschen Sprachinseln und Inselchen in diesen Gebieten durch Jahrhunderte gewesen sind. Oft war das Deutschtum nur auf einige Personen der feudalen Verwaltung der Schlösser und Klöster beschränkt. Doch waren Deutsch und Latein die Amtssprachen, die Schreibung unserer Ortsnamen war bis vor kurzem deutsch und deshalb könnte man ohne grössere Schwierigkeiten mit onomastischen, phonetischen und ausgewählten statistischen Mitteln wenigstens zum Schein beweisen, dass in ganz Slovenien das deutsche Superstrat die Slovenen gänzlich zur Seite gedrängt und sie zu einem unwichtigen Überbleibsel reduziert hat. Da uns aber aus der Geschichte unserer Heimat nichts von einer Bartholomäusnacht, die plötzlich das überlegene deutsche Element dezimiert hätte, bekannt ist,

wäre ein derartiger Beweis selbstverständlich absurd; was auch der Grund dafür ist, dass er noch nicht unternommen wurde. Das wäre aber die bestmögliche Antwort auf Kranzmayers Schreiben, denn so könnte die Zweischneidigkeit der angewendeten Methoden erwiesen werden.

Ein zweiter solcher unvorteilhafter allgemeiner Eindruck rührt von der Art der Anwendung des slovenischen Materials her. Der Autor will wissenschaftlich objektiv sein und versäumt es nie, auf sprachlich gemischtem Gebiet neben dem deutschen auch den slovenischen Namen anzuführen. Fast regelmässig verzeichnet er den Namen in zwei Formen, der schriftsprachlichen und der mundartlichen und das teilweise sogar in jenen Gemeinden, wo wir nicht einmal mit Überbleibseln der slovenischen Minderheit rechnen. Beim Etymologisieren geht Kranzmayer von den mundartlichen onomastischen Formen aus, was ganz in Ordnung wäre, wenn nicht schon die Form an sich rekonstruiert wäre, so dass daneben die sogenannte »amtlich-slovenischsprachige« Form als wahres Flickwerk erscheint.

Kranzmayer beachtet und verallgemeinert in viel zu grossem Ausmasse alle jene unglücklichen Slovenisierungen der Kärntner Ortsnamen, die einst im Übereifer von Lokalpatrioten verbrochen worden sind, um die Ortsnamen möglichst eng den Anforderungen der Schriftsprache anzupassen. Schon seinerzeit sind einige solche Beispiele von Jaksch, Lessiak und Wutte genug ironisiert worden; es ist nicht notwendig, sie auf dieser Stelle zu wiederholen. Auf slovenischer so wie auf deutscher Seite gibt es eine Reihe von amtlich eingebürgerten onomastischen Verballhornungen, die aus dilettantischem Etymologisieren und einem naiven Nationalismus entstanden sind. Sogar Kranzmayer selbst kennt ja nicht alle slovenischen phonetischen dialektischen Eigentümlichkeiten, sonst würde er die Namen wie z. B. *Sedlo*, deutsch *Sattel* nebst *Zedlitzdorf*, *Zeltschach*, *Zedl*, *Zödl*, nicht auf *sedlo* »Sattel« zurückführen; in allen diesen Fällen haben wir es mit der erhaltenen Gruppe — *dl* — in *se (d) lo* »Dorf«, altslawischs* *sedlo* zu tun. Wenn Kranzmayer beim Etymologisieren nach normalen linguistischen Grundsätzen verfahren wäre, hätte er zugeben müssen, dass das deutsche *Sattel* eine im germanisierenden Amt entstandene Neubildung ist, die nicht in jahrhundertedauerndem Zusammenleben zweier unmittelbar benachbarter Nationen hat entstehen können. Es ist interessant, dass Kranzmayer selber im I. Teil seines Buches (41, 140) zugibt, dass noch heute in den Kärntner Dialekten die Lautgruppe —*dl*— erhalten ist.

Kranzmayers mundartliche Schreibungen von slovenischen Namen sind nicht weniger als mundartlich. Sie sind derart rekonstruiert, dass sie einerseits Kranzmayers Etymologie unterstützen, andererseits aber jene slovenische Schreibung der Namen, die sich in den ehemaligen österreichischen amtlichen zweisprachigen Namensverzeichnissen durchgesetzt hatte, lächerlich machen. Übrigens gibt Kranzmayer selbst zu, dass sein Werk schon vor dem Kriege im grossen ganzen abgeschlossen war und dass er es nach dem Kriege nur noch am Schreibtisch vervollständigt hat.

Es ist in einer Atmosphäre entstanden, die den Slovenen alles eher als geneigt und der alle Objektivität in Nationalfragen vollkommen fremd war. Dem österreichischen Wissenschaftler können wir es aber verübeln, dass er es nach dem Kriege nicht erforderlich fand, seine »windischen« Standpunkte zu ändern und dass er sich den neuen Verhältnissen nur in dem anpasste, dass er »slovenisch mundartlich« an Stelle von »windisch« setzte. Die Bedeutung ist in beiden Fällen für ihn genau die selbe; »slovenisch« ist nur ein unerwünschter Import und die schrittsprachliche Schreibung soll drastisch zeigen, wie künstlich, primitiv und unorganisch dieser Import ist.

Mit welcher Freude nehmen wir heute die zahlreichen Publikationen des ostdeutschen onomastischen Instituts in Leipzig in die Hand! Jedes Buch ist in enger Zusammenarbeit von Slavisten und Germanisten entstanden, wobei sich beide Teile Mühe gegeben haben, eine objektive Rekonstruktion des slavischen und des germanischen Anteils an der Kolonisation zu ergründen. Die Arbeit ist systematisch auf kleinere Sektoren aufgeteilt worden, wo es in verhältnismässig kurzer Zeit möglich ist, eine genaue und systematische Erkundung an Ort und Stelle und in Archiven druchzuführen. Die germanischen Elemente werden vom Germanisten, die slavischen vom Slavisten analysiert, die Analyse der zweifelhaften Namen und die Endredaktion werden gemeinsam und im Einverständnis unternommen. Die aus den letzten Jahren stammende imposante Reihe der Publikationen dieses Instituts erweckt durch die Solidität der Bearbeitung des Materials und durch die Objektivität der Methoden beiderseitige Achtung. Besonders hervorgetan hat sich bei dieser Arbeit der Slavist R. Fischer, der zwar aus derselben Schule wie Kranzmayer und Schwarz hervorging, der aber wegen seiner geradezu pedantischen Gerechtigkeit und methodischen Genauigkeit für uns zweifellos als Autorität dasteht.

Kranzmayers Werk würde nur an Wert gewinnen, wenn der Autor von den germano-slavistischen Studien nach dem letzten Kriege gelernt hätte. Die slovenische Nationalminderheit in Kärnten kann das Deutschtum als solches und das Kärntner Deutschtum im besonderen doch nicht gefährden. Beim Lesen der Einleitung erkennen wir aber, dass das nur eine verspätete Ausgabe eines Buches ist, das Ende des Krieges hätte erscheinen sollen. Das Material dafür hat Kranzmayer auf Kundfahrten in den Ferien jeden Jahres von 1918 bis 1933 gesammelt. Die letzten Schreibtischvorarbeiten sind nach des Autors eigener Aussage schon 1940 beendet worden, das Manuskript lag 1946 für den Druck vor. So hat er den Zeitpunkt, zu dem es gedruckt werden sollte, für ein gutes Jahr versäumt. Danach war eine zehnjährige Wartezeit erforderlich, bis das Erscheinen des Buches mit leichten Retuschen, aber ohne jede Umarbeitung, möglich wurde.

Für Kranzmayer ist Kärnten ein unteilbarer und fixer Begriff. Seit der Zeit der ersten Vorbereitungen für das Buch, seit 1918, hat das Kanaltal nur ein Jahr — das letzte Kriegsjahr — zu Kärnten gehört, Jezersko

und das Tal der Meža nur vier Jahre während der Besetzung durch die Nazis. Selbstverständlich hat sie Kranzmayer Kärnten angeschlossen und in die Arbeit einbezogen. Auch andere Nachkriegskorrekturen sind dementsprechend selten. Nur auf den ersten Seiten tauchen in den Fussnoten einige Data über die wichtigste neuere Fachliteratur aus dem Gebiet der linguistischen Paläontologie auf. Unglaublich karg ist die verwendete slavistische und slovenistische Fachliteratur. Ausser Miklosich *Ortsnamen* werden nur Ramovš, M. Kos und Hauptmann zitiert, doch kennt er auch die nur teilweise. Es genügt einige Erklärungen der Kärntner Ortsnamen auf S. 267 in Ramovšs *Konsonantismus* aus dem Jahre 1924 nachzulesen und sie mit denen von Kranzmayer zu vergleichen. Slovenisch *Tigrče*, deutsch *Tigring*, 1136 *Tigrich* wird von Ramovš auf das deutsche Anthroponym **Deginhart* oder sogar **Dietgêr* zurückgeführt. Kranzmayer glaubt darin den Namen des keltischen Stammes der Tiguriner mit der Bedeutung »die Herren, Besitzer« (I. Teil, S. 27, 28 und 133; II. Teil S. 223) erkennen zu können. Trotzdem, dass er das slovenische —i— nicht erklären kann und diese phonetische Unstimmigkeit unerklärt lässt (I, 133 Fussnote 63) und trotzdem, dass die Tiguriner in der Antike nur in der Schweiz bezeugt sind, zweifeln die Kärntner Lokalpatrioten und Kranzmayer nicht daran, dass der Name keltischen Ursprungs ist. Oder slovenisch *Čajnce*, deutsch *Tultsch* (*nig*), 1136 *Tulsnich*, *Tulsnihc* stellt Ramovš zu **tolčanići*, was phonetisch unanfechtbar ist. Noch Gutschmann hat diesen Namen als *Tolčajnce* geschrieben und Ortsnamen wie *Thukom*, *Thuczani*, *Thučewo*, *Thukawy* sind ziemlich häufig, besonders in der polnischen Onomastik (Kozierowski, I 328). Kranzmayer führt es auf **Dolčanjiče* zurück, »Siedlung der Talbewohner« (II, 230), trotzdem dass für das slovenische *dol*, das in Namen häufig ist, sonst nirgends die deutsche Substitution *Tul* vorkommt, die auch nicht verantwortet werden kann. Die slavistische Suffixanalyse kann in der Rekonstruktion **Dolčanjce* keinen Sinn finden.

Bei einer so souverän eigenwilligen Konzeption seines Werkes ist es verständlich, dass Kranzmayer jede gründlichere Dokumentation der einzelnen onomastischen Probleme vermeiden musste, da sonst grobe Mängel und oft auch eine gänzliche Unkenntnis der bisherigen Fachliteratur zu Tage getreten wäre. Alle Deutungen sind subjektiv autoritativ. Im alphabetischen Namenverzeichnis im zweiten Teil des Buches führt Kranzmayer nebst der deutschen und der beiden slovenischen Versionen des Namens, der schriftsprachlichen und der mundartlichen, noch ein oder zwei ältere historische Belege aus den *Monumenta historica ducatus Carinthiae* von Jaksch an. Dem folgt die etymologische Rekonstruktion oder wenigstens ein Hinweis auf den Ursprung des Namens. Doch ist von all dem für eine moderne solide wissenschaftliche Ausgabe viel zu wenig. Nicht nur das vorslavische, sondern auch das slavische onomastische Substrat in den Alpen ist schon mehr als hundert Jahre Gegenstand eines intensiven wissenschaftlichen Studiums. Wenigstens vier Fünftel der Namen, die Kranzmayer behandelt, haben ein Historiat in der bisherigen

Fachliteratur; die Deutungsversuche gehen manchmal wesentlich auseinander. In allen solchen Fällen wäre es Kranzmayers Pflicht gewesen, alle einzelnen Meinungen zu zitieren und dazu eine kritische Stellung einzunehmen. Mit gelegentlichem subjektivem Etymologisieren ist der Wissenschaft wenig gedient. Wir können nicht auf alle ewigen Zeiten darüber streiten, ob *Celovec* eine Lehnübersetzung von *Klagenfurt* ist, oder umgekehrt. Bis jetzt ist weder auf slovenischem noch auf deutschem Gebiet ein Toponym belegt, das auf den slovenischen Stamm *cviliti* oder auf das deutsche *klagen* zurückzuführen wäre. Nicht einmal der Bergname *Javka*, deutsch *die Jauken*, deutschmundartlich *die Jauggn*, zwischen der Drau und der Gail, wird wie bei Kranzmayer (*Carinthia* 140, 1950, 604) auf *javka* »die Wehklage« zurückzuführen sein. Die Polemik, die seinerzeit von Baudouin de Courtenay in Jagićs *Archiv* (XXVI, 160) angeregt worden ist und an der P. Lessiak (*JA* XXVII 312, XXXI 382, XXXII 182; *Carinthia*, 1922, 64), Scheinigg (*JA* XXVII 146; *Kres* II 640), L. Pintar (*JA* XXVI 635, *JA* XXXI 382; *Ljubljanski Zvon*, 1914, 374 und 1915, 24), Nahtigal (*Carniola*, VIII, 181) teilgenommen haben, wollte kein Ende nehmen und hat keine Resultate gebracht. Es ist nicht Kranzmayers Privatsache, wenn er es nicht nötig erachtete, auch neuere Ansichten zu berücksichtigen, so wie z. B. die von Oštir (*Razprave ZDHV* I, 298), Skok (*Etnolog* VII, 71) oder, Ramovš (*Historična gramatika* II, 139), Ansichten, dass der Name wahrscheinlich dem Substrate zuzuschreiben sei. Kranzmayers Buch ist bei weitem nicht als eine gewöhnliche Popularisation gedacht, deshalb sind solche Mängel geradezu augenfällig. Die Geschichte der Kolonisation und die synthetischen Ergebnisse über das Schicksal einer ganzen Gegend können doch nicht auf oberflächlichen und einseitigen onomastischen Deutungen aufgebaut werden.

Nach Kranzmayers eigenen Worten ist der wesentliche Teil seines Buches nur der Erste, in dem er über die Stratigraphie der Kolonisationsschichten von Kärnten spricht. Seiner Meinung nach kommen zuerst die Protoitaliker, nach ihnen die Illyrer, Veneter und Kelten in Betracht. Ihnen folgen die Römer und Romanen. Nach ihnen kommen die Goten und Langobarden. Ein besonderes Kapitel ist den Awaren gewidmet und erst dann folgt die slovenische Kolonisation. Alle voroslavischen Schichten werden auf insgesamt 45, die Slovenen auf 38 und die Deutschen auf 95 Seiten behandelt. Das Wesentliche von Kranzmayers Ausführungen wäre, dass in Kärnten 35 vorrömische Namen belegt seien, die bestimmt alle indo-europäischen Schichten angehören. Die vordeutsche germanische Teilnahme an der Kolonisation des Landes, die vermcintlichen germanischen Spuren in der antiken Anthroponymie der heimischen Altsiedler, später auch die Goten und Langobarden, werden mit besonderer Aufmerksamkeit behandelt. Die Slovenen haben sich in Kärnten im 6. Jahrhundert angesiedelt, gleichzeitig mit ihrer feudalen Oberschicht, die zum Teil iranischer, zum Teil ostgermanischer Herkunft wäre, und mit ihrer Beherrschern — den Awaren.

Die bairische Kolonisation datiert von der Mitte des 8. Jahrhunderts an und erreicht in einem schwachen Jahrhundert das südliche Kärnten. Um das Jahr 1300 war der Stand in Kärnten schon beiläufig so, wie wir ihn heute kennen. Soviel wir ermessen können (für die Zeit, für die Schlüsse gezogen werden können) ist das Verschmelzen der Nationen in Kärnten immer friedlich und im bestem Zusammenleben vor sich gegangen. Dem Buche sind auch genaue Tabellen beigelegt, aus denen ersichtlich ist, wie viele Toponyma in jedem Bezirk der einen oder der anderen Kolonisationsschicht angehören. Alle christlichen Heiligennamen hat Kranzmayer der deutschen Kolonisation zugeordnet und so für Kärnten 60 % deutscher gegen 38 % (etymologisch) slovenischer Toponyma festgestellt. Im gemischtsprachigen Gebiet von Südkärnten allein hat er aber das Verhältnis von 56 % deutscher gegen 43 % slovenischer Toponyma festgestellt. 40 Namen sind unerklärt geblieben.

Dies ist ein ganzer Komplex von Behauptungen, von denen jeder einzelnen eine besondere geschichtliche und linguistische, slavistische, germanistische, romanistische und sprachlich paläontologische Kritik zuteil werden müsste. Trotz der Tatsache, dass wir in erster Linie nur an dem Kapitel, das der slovenischen Sprachschicht gewidmet ist, interessiert sind, stellt doch das gesamte onomastische Gut Kärntens eine Gesamtheit dar und wir können Kranzmayers Aufteilung in Schichten nur dann anerkennen, wenn und insofern wir mit Kranzmayers Etymologien einverstanden sind. Es ist aber schwer z. B. solche etymologische Argumente anzunehmen, dass *Trebnje*, *Trebinja*, deutsch *Treffen* vorslavische Namen sind, die auf **Trëbōnium* zurückgehen, und zwar nur deshalb, weil diese Orte auf altem Kulturboden liegen, wo ein Ausroden nicht in Frage kommen kann und deshalb der slavische Stamm *trëbiti* ausgeschlossen wäre. Noch schwerer ist es an »Namensketten« zu glauben, an Lehnübersetzungen aus einer Sprache in eine andere, die für Kranzmayer ein beliebtes Beweismittel sind. Die Karawanken sollen auf das keltische **karavanka* »Hirschkuh« zurückgehen, weil ein Gebirgsgrat noch heute *Košuta* heisst. *Licus*, der vermeintliche alte Name des Flusses Gail, weil der dort wohnende Stamm *Ambilici* hiess, soll zu indoeuropäisch **leiquos* »der Netze« gehören, weil ein Zufluss heute *Čajna* heisst, deutsch *Netsch*, älter *Nezzah*, das nach Lessiak und Kranzmayer zu dem althochdeutschen **Netzaha* »Bach, der seine Ufern netzt« gehört. Auf deutschem Gebiet sind nach dem 8. Jahrhundert die Flussnamen auf *-aha* nicht mehr bildungsfähig, Kranzmayer selbst datiert den Anfang der deutschen Kolonisation um ein Jahrhundert später. Schon Krones hat dreissig Jahre vor Lessiak richtig auf eine enge Verbundenheit des slovenischen und des deutschen Namens geschlossen, nur hat er nicht sprachlich zu erklären gewusst, dass *Čajna* die Adjektivform von **(Ne)čajna* zum slavischen Anthroponym *Nečaj* ist, und dass deutsch *Nötsch*, älter *Nezah* eine kontrahierte Lokalform des Insassennamens **(Neča(ja)h* ist, der slovenische Insassenname sollte **Neče* lauten. Auch in Polen ist der Fluss *Czajna* nebst *Nieczajna* belegt. Auch der Fluss *Lieser* soll nach Kranzmayer auf

das vorromanische **Elesura* »Liebenbach« zurückzuführen sein, weil einer seiner Zuflüsse der Bach *Leoben* ist, den er aus dem slovenischen *Ljubljana*, aus dem Stamm *ljub* »lieb« erklärt. Der Vergleich zwischen dem Namen *Ljubljana*, deutsch *Laibach*, *Leibach* schon seit dem 12. Jahrhundert, und dem Namen *Leoben* ist für den Namenforscher ziemlich gewagt und die phonetischen Schwierigkeiten können nicht, so wie bei Kranzmayer, einfach übergangen werden. Er behauptet, dass zwischen dem slovenischen *Ljubljana* und dem deutschen *Laibach* keine Verbindung besteht, weil aus dem slovenischen **l'u-* deutsch **liu-* → **leu-* → **leo* folgen würde. Weil der grösste Teil der slovenischen Namen mit dem Stamm *ljub-*, ausser *Ljubljana* und *Ljubija*, ohne Schwierigkeiten aus slavischen Anthroponymen erklärt werden kann, sind wir genötigt, für diese zwei Namen einen anderen Ausgangspunkt zu suchen. Wahrscheinlich ist beides vorslavisch, der Gott des Flusses *Ljubljanica* hiess ja schon in der Antike *Laburus*, der anonyme Geograph aus Ravenna erwähnt später irgendwo in Krain die Namen *Lebra* und *Elebra*. Die ursprüngliche slovenische Form des Namens *Ljubljana* kann phonetisch nicht zufriedenstellend rekonstruiert werden; wenn wir nach dem alten deutschen *Laibach* urteilen, ist es möglich, dass die heutige Form später in Anlehnung an die zahlreichen mit dem slavischen Stamm *ljub-* gebildeten Namen zustande gekommen ist.

Diese Art des Etymologisierens mit Hilfe einer Namenskette, die von Sprache zu Sprache vererbt werden sollte, wenn es sich auch nicht einmal um dieselbe Lokalität handelt, erscheint uns naiv und steht zu den Methoden, die sich in der Onomastik durchgesetzt haben, in krassem Gegensatz. Wir getrauen uns ja nicht einmal den einfachen und scheinbar klaren geographischen Namen eine topographische Ausgangsbedeutung zu supponieren, solange uns nicht ihre Frequenz und ihr Areal in der ganzen slavischen Welt und alle Typen der Suffixableitung und die Bedeutungsentwicklung der entsprechenden Appellativa und Suffixe in den einzelnen slavischen Sprachen bekannt sind. Um so weniger glaubwürdig kann es sein, dass im jahrtausendlangen Namensgebungsprozess das klare Bewusstsein von der Primarbedeutung des Namens hätte erhalten bleiben können. In Slovenien ist nur ein solcher Fall bekannt — das schon so oft zitierte *Hrušica*, in antiken lateinischen Quellen *Ad Pirum*. Beide Namen haben aber auch ganz unabhängig voneinander entstehen können, wegen einer charakteristischen Baumart, die dort wahrscheinlich häufig war. Bestimmt sind aber die Versuche misslungen, den alten für *Hrušica* belegten Namen *Ocra mons* und das Ethnikon *Subocrini* auf einen vorindoeuropäischen Stamm mit der Bedeutung »Birne« zurückzuführen, da für diesen Namen die protoitalische Verwandtschaft, wenn auch mit einer anderen Bedeutung, klar genug bezeugt ist.

Jeder Name, besonders wenn dem Substrat angehörend, ist ein Organismus für sich. Der Sprachwissenschaft stehen nur karge Mittel zur Feststellung der sprachlichen Zugehörigkeit von unbekannten Namens-

typen zur Verfügung. Die Suffixanalyse und die geographische Verbreitung des Stammes sind noch immer fast die einzigen verlässlichen Mittel. Kranzmayer hätte aus dem angeführten Fachschrifttum wissen sollen, dass neuere Autoren, unter ihnen sogar so vorsichtige wie Krahe, in immer grösserem Masse an den keltischen Ursprung des ausgesprochen europäischen Hydronims *Glanis*, *Klanis*, in Kärnten *Glina*, die *Glan*, zweifeln, weil dieser Name auch in jenen Gebieten vorkommt, wo in vorgeschichtlicher Zeit die Anwesenheit der Kelten nicht supponiert werden kann.

Während die Sprachpaläontologen in den letzten Jahrzehnten wiederholt betont haben, wie selten das keltische Substrat in den südöstlichen Alpen und in der Friaul ist, klammern sich die Kärntner Lokalautoren noch immer an die alte Keltomanie. Kranzmayer ist zwar vorsichtiger, er knüpft aber doch an die heimisch-lokale Fachtradition in viel grösserem Masse an, als es von einem heutigen Sprachwissenschaftler zu erwarten wäre. Damit sei aber nicht gesagt, dass alles Neue, was Kranzmayer bringt, zurückzuweisen sei. Wenn er die Flussnamen *Möll* slovenisch *Molna* und *Mallnitz*, das eine mit kurzem -ä- und das andere mit langem -ā- in Verbindung gebracht hat, selbstverständlich unter Berücksichtigung der slovenischen Phonetik, ist das derselbe Fall, wie bei uns bei den Namen *Sava*, *So(v)ra* und *Savrca*. Es muss aber nur eine Hypothese bleiben, wenn derselbe Name, nur mit verschiedener Vokalqualität, sprachlich verschiedener Einwohnerschaft — Illyren und Kelten — zugeschrieben wird. Die phonetischen Rekonstruktionen bei der Entlehnung eines Wortes aus einer Sprache in eine andere sind sehr gewagt. Nach allem, was über die Hydronyma *Sava* und *Drava* bis heute geschrieben worden ist, müssten sie eigentlich **Sova* und **Drova* lauten. In lateinischen Hexametern ist bei *Savus*, *Dravus* der Vokal immer kurz, aus den slovenischen Substitutionen kann aber in einem verblüffendem Ausmasse auf eine Länge bei -ā- geschlossen werden. Das sind Fragen, über die wir uns noch lange nicht im klaren sein werden, deshalb wären uns trockene linguistische Data ohne Hypothesen lieber. Nichts kommt leichter vor, als dass der Forscher eine phonetische Besonderheit übersieht, die aber bei der Rekonstruktion des Namens ausschlaggebend ist. Der Name des Baches *Fragant*, 1300 *Fragan*, bei Heiligenblut wird von Kranzmayer über das slovenische **Bragana* auf das vorslavische **Bargana* zurückgeführt (die slovenische Ausgangsform sollte also **Borgana* lauten). Da aber das unbetonte alte lange -ē- nicht nur im heutigen rosentaler Dialekt sondern auch auf grösserem Kärntner Gebiet zu -a- wird, steht dem Vergleich dieses Kärntner Hydronyms mit dem Bach *Bregana* auf der slovenisch-kroatischer Grenze nichts im Wege. Dickenmann, *Studien zur Hydronymie des Save systems* im *Archivum Europae centro orientalis* V (1939) 62, hat diesen Namen slavisch gedeutet. Ich selber habe ihn in *Slovenska vodna imena* I 83 als wahrscheinlich vorslavisch angesehen. Dickenmann hat später in der Besprechung meines Buches an einer solchen Möglichkeit noch immer gezweifelt, es steht aber fest, dass

das slavische Suffix *-ana* zweifelhaft zu sein scheint und seltene Beispiele wie *Belana*, *Brzana* könnten als Hypokoristika auf *-an + ena*, also als ein Suffixkonglutinat erklärt werden. Weder Dickenmann noch mir war die Kärntner Parallele bekannt, die unzweifelhaft über das Slovenische ins Deutsche gekommen ist. Auch im Badnischen gibt es einen Fluss Namens *Brege*, althochdeutsch *Bregana* (Springer, 31 und 238). Kranzmayer hätte doch einige Aufmerksamkeit auch den nachbarlichen Parallelen widmen sollen. Dasselbe gilt für das Hydronym *Möll*, slovenischmundartlich *Molna*, dem die nächste Parallele der Bach *Mola* oder *Molna* bei Ilirska Bistrica ist. Mit Kranzmayer stimme ich in der Anerkennung von Schwarzs Etymologie aus illyrisch *mala* »Berg« überein, derselbe Stamm ist auf Pohorje in den Appellativen *mal*, *mel* »Bergspitze« erhalten. Kranzmayer hat aber nicht einmal die zahlreichen Namen *Krka* jenseits der Grenze berücksichtigt.

Kranzmayers Rekonstruktionen der Substratnamen wäre es bestimmt dienlich gewesen, wenn er die geographische Verbreitung der Namen und wenigstens das wichtigste Schrifttum über ihre Problematik berücksichtigt hätte. Man kann ihm nicht leicht zustimmen, wenn er den Namen *Krems*, *Kems*, 1150 *Chemese* auf **Chammissa* (bei Kranzmayer **Chamissia*) zurückführt, was gewöhnlich so wie das illyrische *Cammica* und *Cammius* auf das illyrische Antroponym *Cammus* zurückgeführt wird. Kranzmayer stellt es zu dem indoeuropäischen **qūam-* mit der Bedeutung »Liebtal«. Geradeso soll nach Kranzmayer *Kötschtal* aus **Chatiss(i)a* zu dem indoeuropäischen **qat-* »lieb« gehören. Kretschmer, *Anz. österr.* AW 87 (1950) 559, hat diesen Namen mit dem hettitischen *hattuš* »Silber« in Verbindung gebracht; Brandenstein, *Die Sprache* VI 193 d., mit dem indoeuropäischen **qat-* »flechten, Hürde, befestigter Wohnsitz«; es ist wahrscheinlich, dass auch in diesem Namen der Antroponym *Cato* (Huschmid, *Vox Rom.* XIX 297) enthalten ist.

Für einige von Kranzmayer behandelten Namen ist es nicht leicht zu glauben, dass sie ein vorslavisches Relikt wären. Slovenisch *Trušnje*, deutsch *Trixen*, zum ersten Mal 822 als *Trusna* belegt, hat schon der Germanist Schwarz, *Reibelaute* 67, im Gegensatz zu Lessiak dem slavischen zugeordnet. Auch auf der Banjščica gibt es ein Dorf *Trušnje* und noch andere slavische Namen sprechen gegen Kranzmayers Vermutung.

Die oben erwähnten Beispiele sollen genügen, um die Mangelhaftigkeit von Kranzmayers Behandlung der Substratnamen hervorzuheben. Er ist zwar gemäßigter als in seinen früheren Veröffentlichungen, die teilweise schon in älteren Jahrgängen der *Slavistična revija* besprochen worden sind. Leider verharret Kranzmayer hartnäckig bei seiner Missachtung aller slavistischen Kritik, für die bewiesen werden könnte, dass sie ihm noch vor dem Erscheinen seines Buches in die Hände gekommen ist. Um jeden Preis beharrt er bei seinen Theorien von den Goten und Langobarden in Kärnten. Langobardischen Ursprungs sind für ihn die Namen *Vipava* und *Wippa* in Kärnten und das slovenische *Grosuplje* nebst *Grosslab* in der Steiermark, in Kärnten aber auch die Namen *Ko-*

eliče und Goslina ves, deutsch Göschelsberg, Gösselberg und Göschl. In der Namensgruppe *Maločepiči*, über die er schon vor dem Kriege in der *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* XII, 1936, 128 bis 136, und nach dem Kriege in der *Carinthia* I. 140, 1950, 283—311, geschrieben hat, glaubt er ein ostgermanisches Erbe erkennen zu können. Zu dieser Gruppe zählt Kranzmayer die Namen *Mailsberg*, slovenischmundartlich *Na Houzah*, 978 *Malmosich*; *Meilsberg*, slovenischmundartlich *Maučape*; *Maltschach*, slovenischmundartlich *Malčapa*, 1313 *Malzic*; *Maltschenploch*, 1106 *Malotsemplach*; *Malpitsch*, 1404 *Malapitsch*; *Zapfendorf*, 1254 *Zapfendorf*; *Zapfendorf*, slovenischmundartlich *Male Čape*; *Kleinzapfen*, 1267 *Maltschach*: dazu in Oberkrain *Pristava* bei Tržič, 1270 *Malscip*, *Malschputsch*, cca 1400 *Maloczepitsch*; in Istrien *Čepič* bei Buzet, 1304 *Malazumpica*; in der Friaul *Zampicchia* bei Codroip, 1068—77 *Mallazumpiccam*. Mit einiger Reserve zählt Kranzmayer zu dieser Gruppe auch das slovenischmundartliche *Čeplje*.

Alle diese Namen führt Kranzmayer über das slovenische **maločemp-* auf das ostgermanische **ma(th)lakimps* »Gerichtstein, Richterstuhl« zurück und entwickelt auf dieser Basis eine komplizierte phantastische Hypothese von einer ostgermanischen Adelsschicht bei den Slaven. Diese seine Theorie ist von den Historikern schon öfters entschieden zurückgewiesen worden (s. Grafenauer B., *Zgod. časopis* V. 1951, 360—364 usw.). Bei einem derart undeutlichen Material aus drei verschiedenen Sprachschichten kann nicht mit Gewissheit auf einen gemeinsamen Ursprung der Toponyma geschlossen werden. Bei dem friaulischen Namen wäre auch die Äusserung eines Romanisten notwendig. Weil der Ort östlich vom Tagliamento liegt, ist es nicht unmöglich, dass der Name nicht-slavischen Ursprungs ist. Man kann aber Kranzmayer insofern, dass alle diese Namen wenigstens auf den ersten Blick etwas gemeinsames haben, nicht widersprechen.

Es gibt aber in der ganzen slavischen Welt eine Reihe von Antroponymen und aus ihnen abgeleiteten Toponymen mit dem Stamm **čep-* und **čep-*, die ohne Schwierigkeiten mit heimischen, slavischen Mitteln erklärt werden können. Sie gehören wahrscheinlich zu demselben Stamm wie das slovenische Zeitwort *čepeti*, das in manchen slavischen Sprachen einen Nasal enthält. Zusammengesetzte Anthroponyma der Leitform *Małogostb*, *Małomirb*, *Małostryjb* sind besonders aus der polnischen Onomastik bekannt. Bei uns im Süden sind sie selten. Der heutige Familienname *Malovrh* ist verhältnismässig jung und ist aus älteren Flurnamen gebildet. Doch ist auf der Generalkarte in der Nähe der Mündung der Kolpa der Bergrücken *Malohost* eingezeichnet, was nur als eine beiläufige graphische Substitution für das mundartliche *Malogost* aus **Małogostb-jb* zu erklären ist. Ein Slavist kann sich über den aus dem Anthroponym **Maločepb* abgeleitete Namensgruppe nicht wundern, in Kranzmayers Material scheinen aber noch andere mit *Malo-* zusammengesetzte Anthroponyma vorzukommen. *Mailsberg* könnte auf *Małomožiči* hinweisen. Vollkommen verfehlt ist Kranzmayers Behauptung, dass der slovenische

Akzent *Matóčep* so wie in *Velésovo*, lauten müsste; der slavische Adjektiv *malъ* hat einen Akut auf der Wurzel gehabt. Das ist eindeutig aus dem heutigen serbokroatischen Akzent *māo* ersichtlich.

Die Namen sind oft sehr harte Nüsse. Beim Etymologisieren wird immer nach dem Grundsatz verfahren, dass eine befriedigende Erklärung aus den nächsten, bezeugten und bekannten Sprachschichten am annehmbarsten ist und dass man zu älteren, unbekannten Sphären erst dann Zuflucht nehmen darf, wenn alle anderen analytischen Mittel versagen. Nicht nur die phonetischen Kombinationen, sondern auch die Suffixkomposition der Namen ist wichtig. Die slavischen Namen mit der Endung *-iči* sind meistens aus Anthroponymen gebildet und nur dort, wo sie sehr lange bildungsfähig und ausserordentlich häufig waren, finden wir unter ihnen auch andere Ableitungen. Auf slovenischem Gebiet gibt es deren nicht viele, sie sind früh von anderen Namentypen verdrängt worden. Wegen der Suffixableitung können wir im adjektivischen Namen *Grosuplje*, Genetiv: *z Grosupljega*, nicht als eine anthroponymische Grundlage suchen. Nach Kranzmayer soll der Name auf das langobardische **grass(ah)lauftia* »wilde Bachschnelle« zurückzuführen sein. Ungeachtet dessen, dass bei *Grosuplje* die örtlichen Vorbedingungen für einen solchen Namen nicht gegeben sind, ist es im Slovenischen die Regel, dass das epenthetische *-l-* nach *p, b, m, v* in Ableitungen mit dem Possessivformant *-jъ-* erscheint, nie aber in den Kollektivableitungen der Leitform *Dobje*. Seinerzeit ist das schon Ramovš entgangen, der bald nach der Gründung der Slovenischen Universität eine Deutung dieses Namens aus dem supponierten Adjektiv **gresup* »mooring« veröffentlicht hat. Vor Ramovš ist der Name als eine hybride Zusammensetzung aus dem deutschen *gross* und dem slovenischen *Uplje* angesehen worden! Die Grundlage des Namens ist bestimmt ein Anthroponym, das zur Zeit der slovenischen Kolonisation noch fühlbar war; die aus substraten Anthroponymen gebildeten Toponyma sind ja mitsamt den alten Suffixen als Einheit ins Slovenische entlehnt worden. Wenn der deutsche steirische Name *Grasslupp* nicht nur scheinbar unserem Toponym ähnlich ist, so muss doch bei beiden mit einer Reihe von phonetischen Irregularitäten gerechnet werden, wegen denen jede Rekonstruktion sehr gewagt ist und weshalb es nicht einmal annähernd möglich ist zu bestimmen, welcher Sprachschicht der Anthroponym in der Grundlage angehören sollte.

Geradeso schwer ist es, an den langobardischen Ursprung des slovenischen Hydronyms, Toponyms und Gegendnamens *Vipava*, dem im oberen Gailtal der Bach *die Wippa* entspricht, 1261 als *Wippov-* belegt, zu glauben. Nach Kranzmayer sollte es zu dem langobardischen Appellativ *wiffe* »Grenzzeichen« gehören. Der Name *Vipava* scheint ein uraltes Hydronym zu sein. Die slovenischen Dubletten *Vipava* und *Ipava* lassen vermuten, dass das *v-* im Anlaut prothetisch gewesen ist und schon deshalb müssen wir vom Anlaut **(v)yp-* vielleicht sogar dem älteren **vъp-* ausgehen (s. Liewehr, *BzN* II 284). Wenn wir für *Vipava* eine germanische Etymologie annehmen wollten, würde ich persönlich mich lieber für die

Rekonstruktion von Barić (*Lingvističke študije* 1954, 78) und Kelemina (CZN XXVII, 121) aus **up-ahwa* entschliessen, die nur einen schwachen Punkt hat, dass im Germanischen nur *apa* belegt ist; litauisch *upe* »Fluss, Bach« kommt in Namen auf trakischen und retischen Territorium vor. In der alpenländischen Hydronymie gibt es Namen wie *Upi*, *Uppie*, *Upi-abachl*, *Upital* (H. Krahe, *Glotta* XX 192). So wie bei den Hydronymen *Nevlja*, *Nevljica* auf südslavischem Gebiet, können wir auch bei dem Namen *Vipava* nicht mit Gewissheit sagen, ob sie von den Slaven aus dem Norden mitgebracht worden sind, oder ob sie ein autochthones Relikt von anderthalbtausend Jahre älteren Migrationen sind.

Zu den Namen der Leitform *Kosliče*, *Goslina ves* usw. getraue ich mir nichts anderes zu sagen, als dass sich die slovenischen und deutschen Namen im Kärntner bilingualen Gebiet immer aneinander angepasst haben und dass das heutige stimmlose -k- oder -s- und das stimmhafte -g- oder -z- meist nichts anderes sind, als eine gegenseitige Anlehnung des slovenischen und des deutschen Namens. Nur eine sorgfältige slovenistische Untersuchung aller derartigen Namen und ihrer Versionen könnte die Art des ursprünglichen Konsonanten ermitteln. Nach dem Kriege ist eine Untersuchung aller solchen strittigen Problematik durch geübte slovenische Dialektologen in Kärnten von österreichischer Seite amtlich verhindert worden. Bei den slavischen Suffixen und den heutigen deutschen verschiedenen -s/-š- bei diesen Namen, ist es mehr als gefährlich, bei diesen Namen auf ein vorslavisches Anthroponym germanischen Ursprungs zu schliessen.

Nicht eine einzige von Kranzmayers altgermanischen Etymologien hält der Kritik stand und deshalb kann auch keine als Ausgangspunkt der stratigraphischen Hypothese, dass die Bayern nicht die ersten germanischen Siedler in Kärnten waren, dienen.

Auch das awarische onomastische Substrat in Kärnten ist mehr als problematisch. Trotzdem, dass *Vobre* schon im XI Jahrhundert *Huneburg* genannt worden ist, folgt daraus nicht unbedingt, dass die Grundlage der Ethikon *obrinz* »Avare« wäre. Das slovenische Appellativum *oberc* »durch einen Stich entstandene Geschwulst, Blase auf der Haut« nebst dem polnischen Zeitwort *obrzmić* »anschwellen«, weist darauf hin, dass es im Urslavischen noch einen homonymen Stamm gegeben hat, welcher in allen Einzelheiten von *Machek* in *Slavia* XX 214 behandelt wird und der metaphorisch auch in der Onomastik vorkommen könnte. In der Steiermark gibt es bei Vitanje ein *Oberč*. Das Kärntnerische *Obrje*, deutsch *Abriach* ist eine mit dem Suffix *-jane* gebildete Form; der Suffix wäre nicht verständlich, wenn der Stamm ein Ethnikon wäre. *Obrje* in Posavje ist aus dem Jahre 1400 als *Albriach* belegt und muss etwas vollkommen anderes sein. Kranzmayer bestimmt die Namen nur nach der lautlichen Ähnlichkeit, ohne genaue Analysen vorzunehmen.

Über die *Kosezi* haben unsere Historiker und Sprachforscher schon so viel geschrieben, dass Kranzmayer wenigstens einige ausser dem schon längst widerlegten Lessiak berücksichtigen könnte. Zu Verfügung ständen

ihm ausser der awarischen auch eine germanische und eine trakische Theorie über den Ursprung dieses Wortes, das jahrzehntelang alle unsere führenden Linguisten beunruhigt hat.

Die erwähnten Beispiele zeigen uns, dass Kranzmayers onomastisches Beweismaterial nicht allseitig durchdacht und verlässlich ist. Trotzdem, dass von den ersten Vorarbeiten bis zum Erscheinen des letzten Buches dreissig Jahre vergangen sind, weist das Buch doch Spuren von Eile auf, gibt sich mit einseitigen Informationen zufrieden, versucht nicht die Probleme in aller Tiefe und Breite zu ergründen und will Sachen beweisen, für die ein erfahrener Sprachforscher wissen müsste, dass sie unbeweisbar sind. Den künftigen Forschern hat Kranzmayer die Arbeit nicht erleichtert. Jede seiner Etymologien wird einzeln überprüft werden müssen, und das sogar dort, wo seine Einfälle auf den ersten Blick gut und brauchbar zu sein scheinen. So wie die meisten Anhänger der deutschen linguistischen Vorkriegsschule erkennt Kranzmayer die vorindoeuropäische Beteiligung bei der Kolonisation von Südeuropa überhaupt nicht an. Der Stamm **teu-* »Berg« ist ihn gleich *tauros* »Stier« usw. Doch sind das Fragen, an denen ich als Slavist nicht unmittelbar interessiert bin. Dass jedes *Turje* in Slovenien zu diesem vorslavischen Stamm gehören sollte, das wird selbstverständlich kein Slavist anerkennen. *Tur* ist ja ein häufiges altslavisches Antroponym. Von Kranzmayers gesamter vorslavischen Stratigraphie Kärntens kann gesagt werden, dass sie oberflächlich, mangelhaft in der Methode und teilweise sogar phantastisch ist. Deshalb müssen alle seine slavistischen und slovenistischen Ausführungen sorgfältig und genau überprüft werden. Seine scheinbare Objektivität den Slovenen gegenüber ist verdächtig, was wir schon bei der Behandlung seiner Arbeitsmethoden gesehen haben.

Das fünfte Kapitel seines Buches hat Kranzmayer der slovenischen Kolonisation von Kärnten gewidmet. Den Slovenen erkennt er wenigstens das an, dass sie unter der heutigen Einwohnerschaft die ersten und ältesten sprachlich-überlebenden Siedler im Lande sind. Wir wollen Kranzmayers allgemeine Data über das gemischtsprachige Gebiet, wie er den slovenischen Teil von Kärnten nennt, übergehen, geradeso auch die den amtlichen österreichischen Statistiken der letzten 30 Jahre entnommenen Zahlen, mit denen er operiert. Es ist nicht die Aufgabe eines Sprachforschers, sie kritisch zu überprüfen. Wohl müssen aber seine Ansichten über die alpenländischen Slaven erwähnt werden.

Seiner Meinung nach hat die slovenische Kolonisation Kärntens in der Zeit zwischen 590 und 740 stattgefunden, sie hat also anderthalb Jahrhunderte gedauert. Im Grundsatz stimmt er mit M. Kos überein, dass die Slovenen in Kärnten in der Richtung der alten römischen Strassen vorgedrungen sind und dass sie die ersten Kolonisationskerne an Kreuzungen und Scheidewegen gegründet haben. Sie haben sich nur auf altem Kulturboden angesiedelt und es hat ein halbes Jahrtausend gedauert, bis sie überall dorthin vorgedrungen sind, wo wir heute auf Spuren des

slovenischen Namengebungsvorganges stossen. Nach 740 begann nach Kärnten eine intensive bairische Kolonisation einzudringen, die schon in verhältnismässig kurzer Zeit die Slovenen vollkommen in den Hintergrund gedrängt hat.

Da das antike Bistum *Teurnia* in den Dokumenten noch nach 580 bezeugt ist, weist Kranzmayer entschieden die Ansicht zurück, dass die Slovenen Kärnten in zwei Migrationswellen, der ersten um 560 — 570, angesiedelt haben. Geradeso schenkt er der Hypothese, dass die Vorfahren der Kärntner Slovenen eine Mischung von verschiedenen slavischen Stämmen gewesen sind, keinen Glauben. Die *Hrvati*, die in Kärnten bezeugt sind und die *Dudlebi*, die nicht in Frage kommen, sind für ihn nicht Namen alter slavischer Stämme, sondern nur zwei Formen der Feudaloberschicht bei den Slaven, die ersten iranischen, die zweiten germanischen Ursprungs, geradeso wie die dritten, *Kosezi*, eine awarische oder turkotartarische gesellschaftliche Oberschicht sein sollen.

In der Onomastik und der Sprachforschung überhaupt verhalten wir uns immer skeptisch geschichtlichen Hypothesen gegenüber, die auf einzelnen, meist schwer nachweisbaren und zweifelhaften Etymologien aufgebaut sind. Der Name *Hrvati* ist am wahrscheinlichsten in der Tat iranischen Ursprungs, das wird heute schon ziemlich allgemein angenommen, wenn auch mit aller Reserve, die die Vorsicht dem Forscher in solchen Fällen gebietet. Es scheint mir aber doch etwas zu phantastisch, dass für die *Dudleben* die einzig glaubhafte etymologische Deutung gerade die mündliche, in der Wiener Tradition erhaltene Etymologie aus dem germanischen **daudulaib-* »der Erbe der Toten« wäre. Wenn Kranzmayer sich wenigstens die Mühe gegeben hätte, alle bisher über diesen schwierigen Namen geäusserten Ansichten mit verschiedenen germanischen, slavischen, skythischen und vorindoeuropäischen Deutungen sorgfältig zu sammeln und sie kritisch zu überprüfen, und wenn er sich dann für jene entschieden hätte, die ihm am wahrscheinlichsten erschienen wäre, so könnten wir ihm wenigstens wissenschaftliche Ehrlichkeit anerkennen. So plaudert er aber bloss und entwickelt Hypothesen, wie in einem Feuilleton eines Wiener Revolverblattes. Die *Kosezi* können wirklich nirgends als bei den Slovenen und Kroaten nachgewiesen werden, doch entspricht Lessiaks Etymologie des Namens nicht der slovenistischen Rekonstruktion **kosendz*'. Den alten Nahtigal ehrt es, dass er vor seinem Tode offen zugab, dass die altbalkanische Theorie des ihm so verhassten Oštir die glaubwürdigste ist. Alle diese Namen sind bei den Slaven nicht gleichzeitig aufgetaucht und es ist nicht unbedingt notwendig, dass alle eine Adelsschicht bedeuten. Es wundert mich, dass Kranzmayer Namen wie *Šcedem* und *Tshedram* nicht beachtet hat, welche nach Abstammung Partizipia Presenti Passivi *ščedim* und *ščedrom* zu dem südslavischen Zeitwort *šteděti* und dem westslavischen *štedriti* sind was nebst einer Reihe von anderen geschichtlichen und sprachlichen Argumenten beweist, dass die Sprache der slavischen Neuankömmlinge doch nicht so einheitlich war, wie sie nach Kranzmayer hätte sein sollen.

Wenn es im Slovenischen heute nebeneinander Zeitwörter wie z. B. *člěti*, *člějem* und *sklěti*, *sklějem* (heute schriftsprachlich *skelěti*, *skelim*) gibt, können sie nur auf **tščlěti* und **tšsklěti* zurückgehen, mit der scheinbar geringfügigen aber desto häufigeren Bedeutungs differenzierung »ersehen, sich sehnen« — »schmerzen«; im ersten liegt die südslavische, im zweiten die westslavische Entwicklung der phonetischen Gruppe *-skl'-* zur Zeit der Slavenmigration vor. Heute wäre es schon sehr schwer, in der Slavistik eine einheitliche urslawische Sprache und eine einheitliche Besiedlung, wenigstens im Süden — in den Alpen und am Balkan — zu vertreten.

Die äusserste Grenze der slovenischen Kolonisation auf dem Gebiet des heutigen Österreichs ist im Westen die Linie Luggau — Assling bis zu den das Defreggen Tal begrenzenden Bergen, im Norden die Bergkette der Hohen Tauern mit einem Durchbruch nach Gastein, dann die Bergkette der Niederen Tauern bis zum Mandlingpass an der oberen Enns, Dachstein und die Linie südlich von Ischl bis Steyr. Kranzmayer stellt fest, dass auf diesem Gebiet Namen slavischen Ursprungs in den Richtungen gegen Westen und gegen Norden immer seltener werden. Daraus glaubt er logisch folgern zu können, dass die Slovenen vom Südosten die Drau aufwärts gekommen sind. Dabei macht er besonders darauf aufmerksam, dass ein einzelner slovenischer oder slovenisierter Name noch nicht zu bedeuten hat, dass der Ort mitsamt der Umgebung zur Zeit des Namensgebungsvorganges wirklich ausschliesslich slovenisch gewesen ist. Erst dort, wo die slovenischen Namen dichter werden, kann von einer tatsächlichen slovenischen Kolonisation die Rede sein.

Die slovenischen Siedlungen, die zuerst erwähnt werden, liegen an den Rändern von Ebenen und breiten Tälern, später dringe die Kolonisation mehr ins Hinterland vor, auf die Abhänge und in die Seitentäler, weniger übers offene Land. Die Situation ist jedoch in jedem Kärntner Tal anders. Das slovenische Element wäre meist schon zu schwach um an der späteren intensiven mittelalterlichen Ausrodung des Brachlandes teilzunehmen. Nur in der unmittelbaren Nähe der Flüsse Möll, Görtscitz und Lavant sind die slovenischen Ortsnamen selten, häufiger sind sie dort in höheren Lagen. Für das Lavanttal meint Kranzmayer, dass sich dieses die slovenischen Beherrscher die Awaren für sich vorbehalten hätten. Erst nach 790, nach der Niederlage der Awaren, hätten die Slovenen das Tal aufwärts vordringen können, doch ist das durch den starken Druck der bairischen Kolonisation vereitelt worden.

Solche Schlussfolgerungen sind selbstverständlich zu spekulativ um beachtenswert zu sein. Ich möchte nur auf die Tatsache hinweisen, dass die slovenische Metathese der Liquida **Albanta* zu **Labōda* um 800 stattgefunden hat und dass die Substitution des slovenischen *-b-* ins bairische *-v-* (*-f-*) zu jeder späteren Zeit möglich war. Deshalb ist Kranzmayers Behauptung, dass der Name spätestens am Anfang des 9. Jahrhunderts aus dem slovenischen ins Bairische entlehnt worden sein konnte, völlig unbegründet. Vom Standpunkt der Sprachwissenschaft

beider Sprachgruppen aus, könnte man sagen, dass frühestens damals. Es kann eine ganze Reihe von solchen, auf den ersten Blick unschuldigen Sprachmissbräuchen bei Kranzmayer festgestellt werden. So behauptet er zum Beispiel, dass die voroslavischen Namen der Kärntner Flüsse *Drau*, *Möll* und *Gail* ins Bairische unmittelbar von den illyrischen und keltischen Altsiedlern entlehnt worden sind, ohne jede slovenische Vermittlung. Der Name *Zilja* ist von Ramovš in *Slavia* I 28 und der *Histo-rična Gramatika* II 275 zufriedenstellend erklärt worden; geradeso von Ekblom, *Germ. und slav. Palatal* 44. Die Deutschen haben mit ihrem -g- nicht nur das slavische -g- substituiert, sondern auch alle Palatalisationsreflexe bis -dz-, für die sie keinen eigenen Laut gehabt haben. Mit Sicherheit kann gesagt werden, dass diese phonetische Erscheinung nicht dieselbe ist wie im Namen *Ostrovica*, zum ersten Mal 860 als *Astaruiza* belegt, hier handelt es sich um Reflexe der dritten Palatalisation. Die Palatalisationen haben nicht von heute auf morgen stattgefunden und wenn die ältesten von Slaven ins Deutsche entlehnten Namen die Endungen -iccha oder ing aufweisen, bedeutet das nicht, dass die Palatalisation im Slovenischen damals noch nicht angefangen hat, sondern, dass die Reflexe noch nicht ihre letzte Entwicklungsstufe erreicht hatten. Ein geradeso alter germanistischer Irrtum ist die Ansicht, dass die Slaven zur Zeit ihrer Ansiedlung in den Alpen ihre -y- noch als -u- ausgesprochen hätten, weil sie im Deutschen so substituiert sind. Noch im 9. und 10. Jahrhundert geht der slovenische Halbaut -b- ins Deutsche als -i- ein, sicher ist er aber von den Slovenen nicht so ausgesprochen worden.

Kranzmayer hat bisher schon oft bewiesen, dass phonetische Analysen nicht gerade seine Stärke sind. Die deutsche Form *Gila* für das slavische **Dzila* kann uns nicht verwundern, wenn auch für die slovenischen Hydronyma in Kärnten keine anderen deutschen Reflexe als -itz (a) belegt sind und die Ortsnamen der Leitform *Mandling*, *Liesing*, *Lobming* und *Stübing* nur im äussersten Norden vorkommen, wo der Kontakt mit den Deutschen zuerst stattfand. Die Feminisierung der voroslavischen Namen ist im Slavischen die Regel und ist unvergleichlich häufiger als im Germanischen.

Die grösste Vorsicht verlangt das sogenannte »kartographische« Verfahren, das Kranzmayer von Schwarz übernommen hat und, wie er selbst behauptet, noch vervollständigt hat. Das Wesentliche dieses Verfahrens liegt darin, dass einige in den Urkunden zuerst belegten Leitformen ausgewählt werden. Die Folgerung, dass diese Formen bestimmt ausschliesslich alte, ursprüngliche Bildungen sind, ist logisch, es ist aber fraglich, ob wirklich nur diese Bildungen die Ältesten sind. Die ersten Namen, die in den Urkunden vorkommen, sind wahrscheinlich weder die ältesten noch die einzigen, die damals schon existiert haben. Vor dem Jahre 900 sind in Kärnten 6 Ortsnamen belegt, bis 1000 werden insgesamt 30 erwähnt. Aus diesem Namengut hat Kranzmayer 5 verschiedene Leitformen gewählt, und zwar: Ableitungen mit -in, -iče, -ica,

Zusammensetzungen mit *ves* und Lokativnamen auf *-ach*. Bei der Auswahl ging Kranzmayer nicht nach slavistischen Gesichtspunkten vor, sondern berücksichtigte ausschliesslich den Stand der verdeutschten Namensvariante. Die Namen auf *-in* gehen nach Kranzmayers eigener Äusserung auf gleich 8 verschiedene slavische Suffixe zurück, ein slavistischer Sprachforscher, der noch die Möglichkeiten der Suffixkonglutinate und der eventuellen Substratsubstitutionen in Betracht, zehnen würde, könnte noch mehrere aufzählen. Sie könnten nur bei einer verlässlichen Rekonstruktion der primären slavischen Komposition analysiert werden. Diese ganze Gruppe, die beiläufig einen Prozent der Kärntner Ortsnamen ausmacht, ist bis 900 bildungsfähig gewesen, später kommt kein solcher Name mehr vor.

Dieses Ergebnis ist ziemlich zufällig und obendrein noch sehr relativen Wertes. Die Namen der Leitform *Ledina* werden schon a priori nicht einbezogen. Bestimmt irrt sich Kranzmayer bei den Possessivableitungen aus den Anthroponymen der Art *Trdina + jь*. In der ganzen slavischen Welt gilt dieser possessive Namentypus als der Älteste, die Zeit seiner Bildungsfähigkeit wird bestimmt in jeder slavischen Gegend eine andere sein, man sollte aber allen Ableitungen mit dem Possessivsuffix *-jь* nachgehen, nicht nur einer konglutinierten Form. Geradeso ist es nicht glaubhaft, dass die Fähigkeit der Zusammensetzung mit *vas* in Kärnten schon um 1100 erloschen wäre. Auf dem später kolonisierten Gotscheer Gebiet gibt es eine *Slovenska* und *Nemška vas*, sogar die jüngste Bildung dieser Art, *Črna vas* am Moor von Ljubljana, ist erwähnenswert. Namen auf *-iče* gibt es in Slovenien verhältnismässig wenig, es wäre aber noch eine allgemeine slavistische stratigraphische Untersuchung notwendig. Kranzmayer rückt das Datum auf 1200 zurück, es scheint aber, dass in Slovenien die Bildungsfähigkeit dieser Endung zuerst erloschen ist. In Kärnten kommen diese Namen etwas häufiger vor. Vielleicht gehören sie nur einer slavischen Siedlungsschicht an. Die Namen auf *-ach* sind nach Kranzmayer bis 1300 bildungsfähig. Auch in ihnen können mehrere, verschiedene plurale Namensleitformen vorkommen. Weil der Bewohnername auf *-jane* lange neben den Adjektivableitungen bestehen konnte und öfter sogar im Wechsel beides gebraucht worden ist, bevor er sich endgültig eingebürgert hat, sind auch da alle Schlüsse sehr relativ. Die Namen auf *-ica* haben ihre Bildungsfähigkeit während der ganzen Dauer des Namengebungsvorganges erhalten.

Kärnten ist zu klein und die Rekonstruktionen der Namen, die nur in der verdeutschten Form erhalten sind, sind nicht immer unanfechtbar und können es auch nicht sein. Ich bin aber überzeugt, dass Kranzmayer zu anderen Ergebnissen gekommen wäre, wenn er zum Beispiel alte zusammengesetzte slavische und germanische Anthroponyma gewählt hätte, die um das Jahr 1000 auf dem ganzen mitteleuropäischen Gebiet plötzlich vor den kürzeren Hypokoristiken zu weichen begannen und wenn er zu ergründen versucht hätte, wie sie in der Kärntner Toponymie

vertreten und mit welchen Formanten sie abgeleitet sind. Ob schon bei ihnen die possessiven Ableitungen mit *-ovъ* und *-inъ* vorkommen? Sind solche zweiteilige germanische Anthroponyma mit slavischen oder germanischen Sprachmitteln abgeleitet? In Slovenien wird streng unterschieden zwischen den Namen der Art *Vižmarje*, *Guncle*, die aus deutschen Anthroponymen mit slovenischen Suffixen abgeleitet sind, und den Namen der Art *Mengeš*, die durchaus deutsche Genitivformen sind. Nach der Christianisierung wurden die Slovenen, die zum Salzburger Bistum gehörten, öfters auf ausgesprochen germanische Namen getauft, was aber doch nicht als Beweis für eine wahre germanische Kolonisation gelten kann. Wenn wir jeden fremden Anthroponym mit heimischer Endung für eine Hybridform halten würden, würde nicht nur im Slovenischen, sondern auch im Deutschen und in anderen modernem Sprachen sehr wenig Heimisches übrigbleiben. Deshalb ist Kranzmayers Beweisführung nicht immer objektiv. Fast mit Sicherheit kann behauptet werden, dass der Siedlungsname *Slamanja gorica*, deutsch *Ameisbüchl*, nicht um das Jahr 750 aus dem ursprünglichen deutschen **Salmannesbuchil* slovenisiert worden ist, denn der heutige deutsche Name ist doch unvergleichlich stärker deformiert als der slovenische. Irgendjemand, sicher ein Slovene, ist auf den biblischen Namen *Salomon* getauft worden, biblische Namen waren ja bis zum Jahre 1000 sehr beliebt, später dagegen strengstens verboten. Im Deutschen ist in der praktischen Aussprache *Salamon* schon früh mit dem heimischen *Salmann* zusammengefallen. Deshalb ist es nicht unbedingt notwendig, dass im heutigen slovenischen Namen die Metathese des deutschen *-al>-la* vorhanden ist, es kann sich auch nur um eine Reduktion aus dem älteren *-ala* handeln; das anlautende deutsche *s-* ergibt in den frühen Entlehnungen im Slovenischen ein *ž-*; aus dem deutschen *Ameisbüchl* kann man obendrein noch auf eine fehlerhafte Dekomposition schliessen, weil das anlautende *s-* als eine Präposition betrachtet worden ist. Solche Fälle sind bei der Übernahme der slowenischen Ortsnamen ins Deutsche sehr häufig. Kranzmayers laut-historische Beweisführung ist damit sehr zweifelhaft geworden und die Grenze der Entlehnung wird von 750 weit ins 11. oder 12. Jahrhundert hinein verschoben.

Erst wenn eine gesamte onomastische Analyse der geschichtlichen Kolonisation des ganzen slovenischen Gebietes vorliegen wird, werden Kärntner Sondermerkmale bestimmt werden können. Auch in Slovenien gibt es wenig Flüsse, mit einer Lauflänge von mehr als 20 Kilometern, mit slovenischen Namen. Die Diminutiva auf *-ica* bei den sichtbarsten Bächen sind gleich häufig. Es ist wahr, dass *Savinja* und *Dravinja* Ausnahmen sind. Wir wissen aber, dass diese Formen erst in der jüngsten Entwicklungszeit entstanden sind und dass sie im ursprünglichen Slovenischen **Savъna* und **Dravъna* gelautet haben, was später das deutsche *Sann* und *Drann* ergab, 890 Treuuna. Wir wissen aber nicht, ob dieser bei den slavischen Flussnamen ungewöhnliche Suffix wirklich heimisch ist, oder ob es sich nur um eine Substitution des vorslavischen Diminutivsuffixes

-ina handelt. Deshalb ist es mehr als gewagt, das ungarische *Herpeny* über das althochdeutsche **Hrepinnia* auf das slovenische **Rabinja* zurückzuführen. Nur **Rabēna* wäre möglich, was aber im Deutschen sicher auf andere Art substituiert worden wäre. Doch kann -inja, was bis heute nicht einmal in alle Deklinationsfälle eingedrungen ist, keineswegs ein vorlavischer Suffix sein.

Geradeso muss jeder Slavist Kranzmayers Behauptung widersprechen, dass sich die slovenischen Zusammensetzungen mit *ves* nur im Gebiet des alten bairisch — österreichischen Einflusses entwickelt haben. Das urslawische **vbsb*, in der älteren Epoche als Appellativ allen Slaven bekannt, hat sich in der Tat in der Toponomastik nur im Westen eingebürgert. In Russland hat sich *derevnja*, am Balkan *selo*, in dem vielleicht zwei verschiedenen Worte zusammengefallen sind **sedto* »Siedlung« und **seto* »Feld«, durchgesetzt. Doch ist in der ganzen slavischen Welt das Areal der Namen mit *vbsb* weit grösser als das einstige bairisch-österreichische Kulturgebiet. Der älteste Bedeutungsunterschied zwischen **vbsb* und **sedto* ist uns nicht bekannt. Gewöhnlich wird aufgrund der Etymologie behauptet, dass **vbsb* ursprünglich das Zentrum eines Stammes war. Wenn wir den neueren Kulturhistorikern Glauben schenken können, dann waren die Slaven zur Zeit der Völkerwanderung noch halbe Nomaden, die mit der Jahreszeit ihre Aufenthaltsorte wechselten und die sich zum ersten Mal im 7. Jahrhundert fest anzusiedeln angingen. Es kann supponiert werden, dass die feste Ansiedlung der Slaven im Westen begonnen hat und dass es wenigstens zwei bis drei Jahrhunderte gedauert hat, bis davon die ganze slavische Welt erfasst wurde. Diese Zeitspanne ist gross genug, dass die Differenzierung der Bedeutung von zwei oder drei Worten verlorengegangen sein kann. In Slovenien scheinen die mit *selo* gebildeten Namen meist jünger zu sein als diejenigen mit *vas*, es gibt aber auch unter den ersteren einige offensichtlich sehr alte. Dasselbe gilt für Kärnten. Einige Aufmerksamkeit sollte man auch dem Kärntner Namentypus der Zusammensetzungen mit *vas* mit einem einzelnen Akzent so wie z. B. *Bilčóvs*, *Bilnjóvs* zuwenden. In Kärnten sind vier solche Namen belegt, leider konnte das Alter dieses Types nicht bestimmt werden. Ausserhalb von Kärnten ist in Slovenien nur ein solcher Name bekannt, *Hobóvše* bei *Škofja Loka*. Aus den historischen Belegen 1291 in der *Chotwüsse*, 1318 *Chotwuosche*, später im XV. Jahrhundert *Chatbuesch*, *Codwuesch*, *Godowusch* (M. Kos, STL) können wir auf eine Ableitung aus dem slavischen Antroponym *Chotebōdz* (Bezljaj, SVI I 209) schliessen. Doch kann die Suffixableitung des Namens nicht zufriedenstellend erklärt werden, wenn wir nicht als Ausgangspunkt die einakzentige Zusammensetzung **Chotebōd-ja vbsb* supponieren, was nach der Kontraktion *-ōdja > -oja > -o/a-* (wahrscheinlich wurde die Akkusativform verallgemeinert), die slovenische Ausgangsform **Hotbóvs* ergeben hat. Aus den ältesten deutschen Belegen ist es ersichtlich, wie früh das Bewusstsein, dass dieser Name mit *vas* zusammengesetzt ist, verorengeing, sie können ja zu **Hotbovs-je* rekonstruiert werden, also noch

einmal mit dem possessiven *-je* abgeleitet, welches im Slovenischen verhältnismässig früh seine ursprüngliche Produktivität eingebüsst hat. Die heutige slovenische Pluralform *Hobóvše* ist der alte Siedlername **Hobovšane*.

Ähnlich verlief in Kärnten die Entwicklung des Namens *Dhorše*, deutsch *Lendorf*. Die älteren deutschen Schreibungen aus dem XIV. Jahrhundert können uns nur bei der Analyse der Bedeutung behilflich sein. Vom Anfang des XIX. Jahrhunderts ist bei Jarnik die ältere slovenische Version des Namens *Dhovshe* belegt, welche Kranzmayer (II 140) verwertet und unvergleichlich besser erklärt hat als es Lessiak vor ihm getan hat (*Carinthia*, 1906, 145). Er geht von **Dolgovs* aus, was regular aus **dlǫgaja vbsb* entstanden ist, mit dem Suffix für die Bildung von Siedlernamen *-jane* zu **Dolgovšane* erweitert. Überflüssig ist die zweite Version, die von Kranzmayer angeführt wird, aus dem Anthroponym *Dolgoviha*, deutsch *Lenga*. Weniger klar sind andere Namen auf *-ovs*. Slovenischmundartlich *Bilčóvs*, deutsch *Ludmannsdorf* hat seinerzeit besser als jetzt Kranzmayer schon Luka Pintar erklärt (*Ljubljanski zvon*, 1911, 251 und 1913, 312). Er hat das slavische **bylǫcъ* supponiert, mit der deutschen Übersetzung *liudmann*, und der Ausgangsform **Bylǫc-ja vbsb* (nicht so Perušek, *Carniola* 1912, 211 und 1914, 99). Selbstverständlich erschweren die historischen Belege 1370 *Luodweigsdorf* und 1446 *Wulendorf* die Rekonstruktion und Kranzmayer hilft sich mit der Metathese aus *Ljubičóvs* (I, 97). In der Nähe befindet sich *Bilnjóvs*, deutsch *Fellersdorf*, slovenisch amtsprachig künstlich gebildet *Velinja vas*, primär **Bēlin-ja vbsb*. Noch schwieriger ist die Rekonstruktion von slovenischmundartlich *Govs* (*Hovs*) deutsch *Augsdorf*, slovenisch amtsprachig *Loga ves*. Der heutige Siedlername *Vhòlan* spricht gegen Kranzmayers Deutung aus dem germanischen Anthroponym *Hugo*. Die Grundlage ist das slavische Anthroponym **Anglǫ* (Miklošič, *Bildung* 476), serbisch *Uglješa* und aus **Vogl-ja vbsb* > **ugljávs* konnten der heutige slovenische und der deutsche Name sich entwickeln. Alles scheint dafür zu sprechen, dass dieser Namentypus sehr alt ist und dass er einer von den Resten der westslavischen Migrationswelle ist (auf Cechischem Gebiet sind alle Zusammensetzungen mit *ves* einakzentig) und jedenfalls älter als die deutsche Kolonisation. Schon diese Tatsache an sich widerlegt Kranzmayers Behauptung, dass sich die Zusammensetzungen mit *vas* nur auf dem Gebiet des österreichisch-bairischen Kultureinflusses entwickelt haben.

Auch zur Analyse der Namen auf *-iče* könnte manches gesagt werden. In der Slavistik wird allgemein angenommen, dass diese Namen zu dem Suffix *-itjo* gehören, und ich sehe keinen Grund, dies zu bezweifeln und anzunehmen, dass wir es mit einem anderen, unbekannten Formanten zu tun hätten. Die ausserordentliche Verbreitung dieser Namen in Kärnten im Vergleich mit Slovenien ist überraschend, geradeso auch die zahlreichen deutschen Reflexe für diesen slawischen Suffix, die von Kranzmayer aufs genaueste unterschieden werden. Eine entgültige Antwort könnte erst eine allseitige slavistische und germanistische Analyse

jedes Einzelnamens geben. Es ist wahrscheinlich, dass auch für die slovenischen Namen der Suffix *itjo*, der zur Bildung der Stammeskollektiven im Plural gedient hat, nicht der einzige Ausgangspunkt ist. In Slovenien hat es ein Nebeneinander von zwei Namensdubletten gegeben — z. B. *Crnuče* < **Čbrnut(a)* + *je* (selo und der Insassenname **Čbrnut -j* — *jane*, was erst in jüngerer Zeit zu der heutigen Pluralleitform verschmolzen worden ist. Nicht selten ist auch der Akkusativ des Plurals als Kollektivum wie in der Leitform *Novake*, was nach der jüngeren mundartlichen Palatalisation auch *-če* ergeben würde. Bei den slovenischen Suffixaglutinaten sind verschiedene Verbindungen von *-k + j*, *kt + j* usw. möglich. Da die meisten slovenischen Siedlungsnamen erst im XIX. Jahrhundert, als durch die Analogie die Unterschiede schon verwischt waren, belegt sind, könnte man nur aus der Variabilität der entlehnten deutschen Namen in den Urkunden wenigstens teilweise auf den Entwicklungsweg der slovenischen Namensformen schliessen. Nach Kranzmayer gehört heute ein Zwölftel der Kärntner Ortsnamen in diese Gruppe, die er pauschal einfach »-ik Bildungen« nennt.

Das geheimnisvolle *-s* im deutschen Namen *Veldes* für *Bled* kann nicht der alte Lokativ Pluralis, mit *-ach* von dem Einwohnernamen auf *-jane Beldjasb* gebildet, sein. Zu den ältesten slovenischen phonetischen Erscheinungen gehört die Entwicklung des *-dj- > -j-* und es ist nicht wahrscheinlich, dass die Deutschen bei ihrer Ankunft noch *-d-* gehört hätten. Bei Namen, die ihren Ursprung im Substrat haben und denen mit den heutigen linguistischen Mitteln noch keine verlässliche Etymologie bestimmt werden kann, ist jede phonetische Spekulation sehr gefährlich. Wenn die auf archäologischen Funden basierte Meinung, dass nach der Ankunft der Slaven im oberen Oberkrain noch einzelne Sprachinseln der Altsiedler und anderer ethnischer Gruppen erhalten geblieben sind, stichhaltig ist, kann der Unterschied zwischen dem deutschen und dem slowenischen Name anderen Ursprungs sein.

Alle derartigen und ähnlichen Schlussfolgerungen sind verfrüht und deshalb ist auch der grössere Teil der statistischen Daten in Prozenten für die einzelnen Namensleitformen von zweifelhaftem Wert. Kranzmayer behauptet, dass andere Ableitungen in Kärnten kaum in Frage kommen und führt die Ableitungen mit *-j-* an, die nach seinen Angaben nur in kargen Überresten wie *Loibl*, *Ljubelj* aus dem urslavischen **Ljublj(i)* »der Beliebte«, erhalten sind. Für uns ist *Ljubelj* ein Konglutinat des anthroponymischen Stammes *l'ub-*, erweitert mit dem hypokoristischen Suffix *-alb* (alt *-ulis*), daraus ist ein Possessivname mit dem alten *-jb* Suffix gebildet worden. Wegen des dazwischentretenden Vokals kann nicht mit dem epenthetischen *-l-* gerechnet werden und die Bildung des Namens wäre bei jedem anderen Deutungsversuch vollkommen unverständlich. Es stimmt aber, dass Namen der Leitform *Ljubelj*, *Radelj* ausser in Slovenien nur noch bei den benachbarten »Kajkavci« in Kroatien vorkommen, weiter im Süden kommen sie überhaupt nicht mehr vor. Solche, beinahe oberflächliche Rekonstruktionen ermöglichen Kranzma-

yer den grösseren Teil seiner weitreichenden Schlussfolgerungen. Die slavische Anthroponymie wird mit einem kurzen Absatz auf einer halben Seite zusammen mit den Zusammensetzungen der Leitform *Dropolje* abgetan und dabei wird erwähnt, dass im Slovenischen Zusammensetzungen vermieden werden. Gleichzeitig wird die Tatsache, dass in der tschechischen Toponomastik Zusammensetzungen häufig sind, hervorgehoben und *Mlekojědy*, *Tloustovousy* angeführt. Die wahrscheinlichen Spottnamen oder charakterischen Kollektiva der Leitform *Kozesmoje*, bei uns *Krabonoš* und ähnliche, sind in der Tat in der tschechischen Toponymie am häufigsten, bei uns wären sie noch einer besonderen Bearbeitung wert, weil sie gegen Süden jäh aufhören.

Dieses ganze »kartographische Verfahren« bei Kranzmayer müsste zuerst Gegenstand einer soliden slovenistischen Bearbeitung werden. Aus den am Ende des Buches beigelegten Skizzen ist die geographische Verbreitung der slovenischen und deutschen Kolonisation in den einzelnen Epochen ersichtlich, die zweite Skizze stellt die Areale der behandelten slovenischen Leitformen dar. Die slovenische Besiedlung Kärntens soll nach Kranzmayer nie geschlossen gewesen sein. Es soll nur 5 grössere Sprachinseln mit ausgeprägter slovenischer Namengebung gegeben haben und zwar: das untere Tal der Möll, das Westufer des Weissensees, die Umgebung von Millstatt, ein Teil des Hanges der Saualpe und der Koralpe und ein Landstrich in Südkärnten, der aber stellenweise unterbrochen war. Die bairische Kolonisation soll bis 1200 ganz Kärnten umfassen haben. Doch während die nördlicheren slovenischen Kolonisationsinseln und der grössere Teil des zweisprachigen Gebietes schnell assimiliert worden seien, sollen die Slovenen in Südkärnten in jüngerer Zeit die ältere bairische Bevölkerung verdrängt und sogar an Raum gewonnen haben.

Wir bedauern feststellen zu müssen, dass diese grosse Arbeit noch einmal wird unternommen werden müssen, wenn wir an einem wissenschaftlich objektiven Bild des Entwicklungsganges interessiert sind. Wenn unsere Zweifel an die Glaubwürdigkeit von Kranzmayers Behauptungen über die Slovenen berechtigt sind, dann verlieren auch seine Angaben über den deutschen Besiedlungsvorgang an Wert. Kranzmayer weist alle bisherigen Theorien über die Herkunft der österreichischen Deutschen zurück. Er streitet die Beteiligung der Franken bei der Besiedlung in den frühesten Epochen ab, geradeso wie die Beteiligung von kleineren Gruppen anderer deutscher Stämme. Österreich soll von allem Anfang an durch und durch bairisch gewesen sein. Trotz der Analyse der Namen der Leitformen *Slovenj*, *Gradec*, *Pajre*, *Frankenstein* usw. erkennt er den Franken den Einfluss nur über die Ämter des Spanheimischen Herzogtums und des Bamberger Bistums an. Es wundert uns aber, dass er niemals in keiner Beziehung an die Möglichkeit solcher rein amtlicher Einflüsse der Deutschen auf die Slovenen gedacht hat, nicht einmal für die früheste Zeit.

Auch für die bairische Kolonisation verwendet Kranzmayer die slavistische lautkundliche Beweisführung, die ihm für die deutsche Geschichte ungemein wichtiger zu sein scheint als für die slovenische. Mit derselben Beweisführung wie bei *Slamanja gorica* beweist er, dass auch der Name *Savinja* althochdeutsch *Sewina*, unmittelbar von der vorslawischen Bevölkerung entlehnt worden ist und sogar slovenisch *Solčava* hat schon vor 750 aus dem Deutschen entlehnt werden müssen, sonst müsste die slovenische Form ein *ž*- im Anlaut haben, wie die jüngere Entlehnung *Zolcpoh*. Nach all dem, was Kranzmayer selber über die Kolonisation von Kärnten gesagt hat, ist es äusserst unwahrscheinlich, dass das Tal schon so früh bis ins Talende hinauf und das sogar von Bayern besiedelt gewesen wäre. Die Problematik des Namens *Solčava* ist für uns nicht so einfach wie für Kranzmayer. Der Name ist entweder eine aus der Zeit des Illyrismus stammende künstliche Slovenisierung des deutschen Namens, der einer wenigstens 500 Jahre jüngeren deutschen Kolonisation zuzuschreiben ist, oder stellt sich vielleicht zum vorslawischen Flussnamen *Adsalluta*. Bei Kranzmayer sind entweder die Etymologien irrig oder ist sogar die lautgeschichtliche Regel falsch angewandt. Ich würde mich nicht getrauen zum Beispiel den Namen *Pustritz* aus dem vorslawischen **Bustrussa* mit der slavischen Metathese zu erklären, weil es sich in diesem Fall zweifellos um das kurze *-u-* handelt, welches einen Halbvokal ergab. Geradeso würde ich mich nicht getrauen zu sagen, dass der Ort *Wutschein* als Substitution vor 780 zu datieren sei und das nur deshalb, weil ein einziger Beleg *Budisdorf* lautet. Aus dem slovenischen Urkundengut sind mir genügend Beispiele der Schreibung *b-v* bekannt und das aus der Zeit, wo *-b-* von den Bayern mit *-v-* substituiert worden ist; es waren ja nicht alle Urkundenschreiber Deutsche und so mancher unter ihnen war in Latein mehr bewandert als im Deutschen und hat sich deshalb nicht so konsequent an die bairischen phonetischen Regeln gehalten.

Der Übergang des frühslovenischen *o > a* fand nach Kranzmayer spätestens vor der Mitte des 9. Jahrhunderts statt, wegen den Belegen *Astaruuiza* 860 und *Glodnizze* 890 für den selben Laut. In der Slavistik glaubt man schon seit langem nicht mehr, dass unsere Vorfahren zur Zeit der Ansiedlung in den Alpen noch den urslawischen Zwischenlaut zwischen *a* und *o* ausgesprochen hätten, die Qualitäts- und Quantitätsunterschiede der beiden Vokale sind aber bei Entlehnungen von Sprache zu Sprache in noch viel jüngerer Zeit verschieden substituiert.

Zurückzuweisen sind auch Kranzmayers Mutmassungen über die frühslovenischen Nasale *-an* und *-un-*. Die deutsche Schreibung *Lavanta* für *Labot(a)* und *Adamunti* für *Admont* beweist an sich noch nichts. Das Steirische *Admont* wird schon einige Jahrzehnte als ein dem Substrat angehörender Name erklärt und nicht mehr aus dem slavischen **vodomontъ*, was auch eine Reihe von lautgeschichtlichen Bedenken geweckt

hatte. Das Kärntnerische *Vodmot*, deutsch *Admunda* ist aber gerade so wie die verschiedenen slovenischen *Vodmat* als dem slavischen **otmōtъ*, russisch *omut* »Tümpel«, angehörend zu betrachten.

Mehr als nur zweifelhaft erscheint auch Kranzmayers Schlussfolgerung, dass es in Nordkärnten einen slovenischen Dialekt mit *-a-* für den alten Halbvokal gegeben haben soll. Er schliesst darauf aus dem osttiroler Appellativum *Daawer* »felsiger Talschluss« aus dem slovenischen **dābrъ*, so wie der Siedlungsname *Daber* bei Millstatt. Neben der Form **dābrъ* hat wahrscheinlich auch die Form **dobrъ* existiert, worauf wir aus den slavischen Namen und dem auf *Pohorje* belegten Appellativum *dobra* schliessen können. Die alten Halbvokale sind bis zum Ende des 10. Jahrhunderts meist als *-i-* und *-u-* ins Deutsche substituiert worden, mit einigen Ausnahmen, die nicht immer zufriedenstellend erklärt werden können.

Die Anwendung der deutschen phonetischen Regeln ist bei Kranzmayer verständlicherweise viel präziser als die der slovenischen, seine Angaben werden bestimmt auch dem Slovenisten viel nützen. Interessant sind seine Angaben über die Siedlungsnamen nach Schutzheiligen, von denen es in Kärnten mehr als 200 gibt, nach seiner Beurteilung stammt mehr als die Hälfte aus der Zeit der Gegenreformation. Zehn Prozent dieser Namen haben nicht einmal die mundartlichen Lautmerkmale des Ortes angenommen. Die slovenischen christlichen Namen sind seiner Meinung nach meist aus dem Deutschen zusammen mit der Vorsilbe *šent-* entlehnt. Namen wie *Ivanje selo*, *Ivanek* betrachtet er als neu importiert. Doch sind die Unterschiede zwischen Slovenien und Kärnten nicht so gross, dass es nötig wäre, sie besonders hervorzuheben. Die Kirche und der Adel waren als Verbreiter der Germanisation wichtiger als der deutsche Bauer, der sich erst später angesiedelt hat. Die Städte waren zweifellos schon von allem Anfang an deutsch orientiert. Von den 18 Kärntner Städten haben nur zwei einen slovenischen Namen — *Friesach* und *Ferlach*, weil *Velikovec* problematisch ist. Auch dem Bergbau und der Industrialisierung, die geholfen haben das deutsche Aussehen des Landes zu festigen, widmet Kranzmayer genügend Aufmerksamkeit.

Einem Schreiber der slovenischen Kolonisationsgeschichte werden Kranzmayers Feststellungen in Vielem zugute kommen. Es ist schade, dass sie nicht immer verlässlich genug sind und dass sie, insofern sie sich auf Slovenen beziehen, nur mit kritischer Vorsicht verwertet werden können. Beim Vergleich seines Bildes mit dem gesamten slovenischen Territorium können zahlreiche gemeinsame Merkmale entdeckt werden. Die deutschen Dubletten zu den heimischen Namen haben bis zum 19. Jahrhundert Überhand. Alle wichtigeren und grösseren Zentren bekommen schon in sehr früher Zeit deutsche Namen, die Namen der kleineren Ortschaften sind dagegen nicht konsequent verdeutscht worden. Unbedeutende Siedlungen haben oft nicht einmal einen verdeutschten Namen bekommen. Dieser Einteilung weicht Kranzmayer gänzlich aus,

wenn auch sie unvergleichlich realer wäre. Vielleicht erwähnt er deshalb im zweiten Teil keine urkundlichen Belege mehr, weil dadurch seine These von der Kontinuität des Deutschtums ins Wanken geraten könnte. Nach allem, was von Kärnten bekannt ist, ist die Behauptung, dass es im 14. Jahrhundert in Krain, Görz und der Untersteiermark mehr und sogar grössere deutsche Sprachinseln gegeben hat als zur selben Zeit slovenische in Kärnten, nicht ernst zu nehmen.

Wenn wir das Buch von *Kos Gradivo za zgodovino Slovencev* in die Hand nehmen und das gegenseitige Verhältnis der slovenischen und fremden Anthroponyma, wie sie in den ältesten Urkunden vorkommen, durchsehen, werden wir bemerken, dass die alten slavischen Anthroponyma der Rechtsparteien und Zeugen geradeso wie in Kärnten in der Minderheit sind. Erst in den späteren Urkunden gibt es mehr slavische Namen. Deshalb gibt sich Kranzmayer mit der Angabe des Standes vom 9. Jahrhundert zufrieden. Übersetzungen der Namen, auf die er besonders aufmerksam macht, kommen sogar in serbischen und russischen Urkunden vor, obwohl sie uns dort in anderem Lichte erscheinen. Ausser dem heimischen hatte so manche Rechtsperson auch einen Taufnamen aus dem christlichen Namengut. In der Salzburger Diözese war der Taufname verständlicherweise deutsch. Auch in solchen Fällen übertreibt Kranzmayer wenigstens bis zu einem gewissen Grade. Man muss schon ziemlich viel Phantasie haben, um das häufige Hypokoristikum *Tessina* zu **Svetosel* zu rekonstruieren, was dem deutschen *Ra(t)poto* entsprechen sollte. Bei den Namensübersetzungen, die für den Sprachforscher immer ein interessantes Gebiet sind, vergisst Kranzmayer die Volksetymologie, die noch heute tätig ist. Da er vom Standpunkt ausgeht, dass der deutsche Name meist primär ist und dass die slovenische Dublette nur eine Übersetzung ist, muss er so manche Etymologie, die für den Slavisten problematisch ist, annehmen. Doch ist das ein Gebiet, das noch speziell zu bearbeiten wäre.

Dass Kranzmayer in der germanischen Etymologie und den Methoden der onomastischen Forschungsarbeit gut bewandert ist und dass er über ein sehr reiches Wissen verfügt, will niemand abstreiten. Wir sind sogar überzeugt, dass so manche Einzelheit in sein Buch anders eingegliedert wäre, wenn der slovenischen und slavistischen Onomastik solche synthetische Arbeiten zu Verfügung ständen wie der deutschen. Es gibt viele Fragen, die slavistisch noch zu wenig bearbeitet sind, als dass man sie heute beantworten könnte. Kranzmayers Werk darf uns kein Vorbild, wohl aber ein Ansporn sein. Erst eine Analyse der Namenleitformen und ihrer Rolle im slovenischen Namengebungsvorgang und ein solide bearbeitetes slovenisches Namengut werden uns eine allseitige kritische Erörterung von Kranzmayers Thesen ermöglichen. Sicher werden wir noch jahrzehntelang immer zu seinem Buch, das der erste Versuch einer allseitigen Synthese ist, zurückkehren. Es ist nicht unser Vorhaben, irgendwelche a priori slovenischen Standpunkte zu verteidigen. Wir erkennen

den jahrtausendlangen deutschen Kultureinfluss auf slovenischem Boden an, nicht nur in Kärnten. Die wissenschaftliche Forschung muss immer nach einer objektiven Wahrheit streben und darf nicht ein Mittel zur Entfaltung des nationalen Chauvinismus sein. Sprachlich gemischte Gebiete wie Kärnten sind bei der allseitigen wissenschaftlichen Bearbeitung sicher viel anspruchsvoller als rein deutsche oder slovenische Gegenden. Gerade deshalb stellt ihre Entwicklungsproblematik die höchsten Anforderungen, was die strenge methodische Disziplin betrifft; dieser Anforderung ist Kranzmayer nicht immer gewachsen. Allzuoft verallgemeinert er und lässt sich von seiner Phantasie verleiten, oft bezieht er nur jenes Material ein, das zu seinen Gunsten spricht; er kennt die slavistischen Forschungsergebnisse zu wenig und wendet sie nicht immer richtig an. Seine Etymologien der slovenischen Namen sind oberflächlich, oft nur ungefähr, er gibt sich mit der Feststellung der grundlegenden Namenbasis zufrieden; der weiteren Ableitung widmet er keine Aufmerksamkeit. Sehr selten sind die Kärntner Namen, für die es kein Vergleichsmaterial in der slavischen Onomastik gäbe. Das hätte ihm viel geholfen bei den Rekonstruktionen der Bildungen, die nicht nur in den deutschen Substitutionen, sondern sogar dort, wo die slovenische Version heute noch erhalten ist, sehr schwer sind. Das sind die grössten Mängel des zweiten Teiles seines Buches. Wir hofften im zweiten Teile ein ausführliches Beweismaterial zur Ergänzung seiner Ausführungen im ersten Teil zu finden. Er hat sich jedoch mit den notwendigsten Namenbelegen zufrieden gegeben, ohne sich zu vertiefen, was jede kritische Verwertung vereitelt. Doch wäre für ausführliche Bemerkungen zu jedem Namen eine ganze Monographie erforderlich, Miklošič und Lessiak allein können doch nicht für eine unanfechtbare Lösung des ganzen Kärntner Namengutes slowenischer Herkunft genügen.

Kranzmayers Werk kann und darf nicht das letzte Wort über die Kolonisation von Kärnten und die slovenische Beteiligung dabei bleiben. Es ist an uns, mit bis ins Einzelne gehenden Untersuchungen nicht nur seine allgemeinen Behauptungen zu überprüfen und zu korrigieren, sondern auch sein Material.

Opomba: V skrajšani obliki je v slovenskem jeziku ocena knjige Eberharda Kranzmayerja izšla v Slavistični reviji, Ljubljana, v letnikih XII (1959/60) in XIII (1961/62), str. 287—293 in 303—311.

Trst po prvi svetovni vojni v italijanski publikaciji

(Ob publikacijah: Claudio Silvestri, *Dalla redenzione al fascismo* — Trieste 1918—1922, Udine 1959)

Elio Apih, *Avvento del fascismo a Trieste* (članek v »Italia del Risorgimento e mondo Donubiano — Balcanico« — Udine 1958)

Dr. Ivo Juvančič, znanstveni sodelavec

Silvestrijevo delo je izšlo v zbirki »Lotta politica e Resistenza nella Venezia Giulia« kot drugi zvezek. S tem, da je izšlo v tej zbirki, ki obravnava »politični boj in odpor« proti fašizmu, bi pač upravičeno pričakovali, da je Silvestrijevo delo do Slovencev in Hrvatov objektivno. Kolikor lahko pregledamo italijansko publicistiko je Silvestri pisal o tej problematiki že v reviji »Trieste« (1957 nov.—dec. št. 22, »Primo dopoguerra Triestino — Tramonto liberale nazionale« str. 39—42), pri čemer je v knjigi to problematiko razširil vsebinsko in časovno.

Uvod v Silvestrijevo knjigo je napisal Slovencem že znani zgodovinar Carlo Schiffrer, učenec Gaetana Salveminija, ki je bil ekspert italijanske vlade o problemih Trsta. Posegel je tu v predvojno dobo stare Avstrije in nakazal, katere italijanske politične sile so delovale v Trstu in tako ustvaril most k obdobju leta 1918. Že sam naslov »Dalla Redenzione« — »Od odrešitve« nam pove, da Silvestri priključitev Trsta k Italiji po prvi svetovni vojni šteje za pozitivni činitelj. Vendar pa sam, kakor tudi Schiffrer (s. XIII), nista pristaša in branilca iredentizma, kot ga je oznanjala tržaška liberalna stranka, marveč gledata svoj vzor v republikanski skupini predvojnega Trsta, ki je v Mazziniju videla svojega učitelja in vsaj načelno bila proti imperializmu, za dobre sosedske odnose z jugoslovanskimi narodi, dasi je le branila tudi nasproti nam »naravne meje« Italije na Snežniku. Znano je, da sam Mazzini o vzhodnih mejah Italije ni imel jasne slike; to velja še bolj za njegove naslednike in učence (glej o tem Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnostnega vprašanja*, Ljubljana 1957, str. 47).

Z ozirom na prvo svetovno vojno in njene cilje so mazzinijanci od začetka delali na razbitju Avstro-Ogrske monarhije (Silvestri str. 11), medtem ko je uradna Italija, zlasti ministrski predsednik Salandra poudarjal odkrito samo »sacro egoizmo« —. Njegov zunanji minister, ki je ostal ves čas vojne v vladi, se je trudil le za izvedbo Londonskega pakta, kateremu pa je po vojni dodal še zahtevo po Reki. Razbitje avstrijske monarhije ni šlo v njegov osnovni koncept, bal se je namreč nastanka jugoslovanske države. Silvestrijeva knjižica jemlje mazzinijansko-republikansko načelo kot vo-

dilno nit. S tega vidika deli simpatije in antipatije nasproti vsem ostalim političnim skupinam in strankam. Če je pa ta vidik poročstvo za stvarno presojo zgodovinarja, pa resno dvomimo. Iz njegove 158 strani obsegajoče knjižice, razdeljene v osem poglavij, v katerih obravnava položaj Trsta kronološko v obdobju med 1918—1922, od »odrešitve do fašizma«, kot pravi naslov, bi se dotaknili le tistih vprašanj, ki zanimajo nas Slovence. S tem smo prisiljeni poglavja razbiti, ker se naš pregled opira na vsebinsko stran obravnavanih vprašanj.

Najprej nekaj glede prihoda Italijanov v Trst in položaja 1918. V italijanski socialistični stranki Trsta se je ob večini, ki se je strinjala s Pittonijem, pojavila že pred I. 1914 skupina Edmonda Puecherja (glej tudi Zgodovinski arhiv KPI — Tom. V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951 s. 252, 368, 373, 485 itd.), ki je med prvo svetovno vojno odkrito prešla na italijanske nacionalistične pozicije, za priključitev Trsta k Italiji. O stališču in ravnanju Puecherja piše pohvalno tudi znani fašistični novinar »Il Piccola« Rino Alessi (Trieste viva, Roma 1959). Pittoni je do zadnjega zagovarjal rešitev, s katero bi ostal Trst v okviru Avstrije, šele čisto ob koncu vojne je postavil zahtevo po samostojnem mestu Trstu pod »zvezo narodov«, s katerim naj bi se združila avstrijska Furlanija in italijanska Istra po sklepu furlanskih zastopnikov.

Silvestriju je v tem vprašanju »simpatičen« Puecher »noto per i suoi sentimenti italiani«. Pittonijev načrt omenja Silvestri, celo na dveh mestih ali brez imena Pittonija (str. 15 in 32). Drugič Tržaško neodvisno republiko podtakne celo »sovjetistom — sovietisti«, »ki so jo oktobra 1918 videli zaiti kot svoj sen«. — Pittoni pa vendarle ni bil sovietist, tudi po Silvestriju ne, ko je 17. oktobra 1918 zahteval uveljavitev načela samoodločbe in svoboden Trst pod protektoratom zveze narodov. (Glej Regent, Poglavja iz boja za socializem II zvezek, str. 17—18). Še manj dr. Henrik Tuma, kateri je bil tudi pristaš te neizpolnjene zamisli (glej Zgodovinski arhiv KPJ. Tom V. str. 370, Pismo Regentu 6. 10. 1918). Puecher je bil član Odbora za javni blagor (Comitato di salute pubblica), kjer je zastopal italijanske desničarske socialiste, idejno pa že bil z liberalnimi nacionalisti. V tem odboru je bila zastopana tudi slovenska manjšina z dvema socialistoma in dvema nacionalistoma. Da je ta odbor poslal delegacijo v Benetke na avstrijski torpedovki, ki pa je že vozila pod jugoslovansko zastavo, ki naj pokliče »zaveznike« v Trst, — seveda so prišli zavezniki — Italijani, — o tem Silvestri ne piše.

O navdušenju Trsta ob sprejemu italijanske vojske citira Ugo Ojettija »Trst je od sreče ponorel« — »Trieste è pazzo di felicità« (str. 10). Ne vem, saj Schiffrer v uvodu le precej piše o avstrijakantstvu Trsta, ali se je res ves Trst tako naglo spreobrnul? Ivan Regent nam je v II. knjigi (»Poglavja iz Boja za Socializem« Ljubljana 1960) na prvem mestu priobčil svoj članek iz 1928. leta »Trst in Tržaško vprašanje — Ob prelomu Avstro-Ogrske monarhije«, v kateri pravi (str. 21), da je na Puecherjevo zadržanje in pisanje »Lavoratora«, ki je pozdravil italijansko vojsko s člankom »Pozdrav bratom«, prišlo do odpora »med italijanskimi delavci in italijansko

socialistično mladino... zasedli so prostore lista, zapodili iz uredništva vse, kar je nosilo italijansko kokardo...» Zakaj ni prišlo do takega zadržanja proletariata že prej nam Regent pove (str. 20): »Delavci so bili še v vojski, prihajali so domov« prav tiste dni, ko je »Comitato di salute pubblica«, pravzaprav voditelji raznih strank ukrepali brez ljudstva, socialistični voditelji brez proletariata, saj so »vodilni italijanski socialisti nosili poleg italijanske še rdečo, slovenski pa poleg slovenske tudi rdečo kokardo«. Kot pojasnilo k Regentovi trditvi, da so se delavci-vojaki vračali v Trst šele zadnje dni oktobra 1918 moramo upoštevati, da je Trst v letih vojne, zlasti po italijanski napovedi vojne popolnoma prenehal s svojo dejavnostjo bodisi kot pristanišče, bodisi kot industrijski center; delavstvo je bilo namreč vse mobilizirano.

Netočen je Silvestri, ki poroča (str. 16), da je Kongres socialistične stranke Julijske Benečije januarja 1919 sklenil, da se priključi k italijanski socialistični stranki in nadaljuje: »Med tem sestankom so sklenili, da se združita italijanski politični komite in jugoslovanski (Silvestri piše slavo), da bi tako nekako tvorila protiutež »uspehu italijanske reformistične struje« — to je Puecherjeve, ki je bila za priključitev k italijanski socialistični stranki. — Proti temu govori dejstvo, da je do združitve med jugoslovansko socialno demokratsko stranko Julijske Krajine in italijansko organizacijo prišlo šele 21. septembra 1919. na meddeželni konferenci jugoslovenske socialistične organizacije v Trstu (glej zgodovinski arhiv KPJ. Tom V. 1. c. str. 392). V sprejeti resoluciji je bil še pridržek, da ta združitev »nima nikakega stika s političnimi, državnimi in nacionalističnimi vprašanji«, to se pravi, da združitev ni nikakor hotela prejudicirati spornega vprašanja meje med Italijo in SHS. Izrecno še pravijo, v poročilu, da »sklep o spojitvi nikakor ne prejudicira« znanega stališča socialno demokratske stranke »glede samoodločbe narodov.« Ti pridržki so bili dodani ne kot kakšno bojno geslo proti Puecherjevi smeri, ki jo ves sestavek sploh ne omenja, pač pa v pomiritev slovenskih nacionalistov s katerimi se primorski slovenski in hrvaški socialisti niso hoteli spuščati v boj in tudi v pomiritev tistih slovenskih socialistov, ki so bili proti spojitvi (npr. dr. Ferfolja in Hreščak prav tam).

S tem v zvezi Silvestri (str. 17—18) nima jasne predstave tudi o »slovenskih masah«, ki »so prišle v vrste socializma« pod »vplivom ruske revolucije«. »Te« naj bi se »razočarane v svojem narodnem in socialnem čustvu, borile za svoje osebne interese in ideale pod zastavo internacionalizma za revolucijo, ki naj bi pripeljala proletariat na oblast tako, da bi zrušili meščansko italijansko državo«. — Človek bi mislil, da mu je trditev ušla kar tako, toda ponovi jo pozneje (str. 31), ko pravi, da je pomanjkljivost vojaške vlade v Trstu zbudila »domotožje nekaterih po Avstriji in ti so s Slovenci iz cone iskali zavetišče... v socialistični stranki Trsta«, ki je bila po svoji politiki protinacionalna. — In ta trditev postane kar osnova njegovega gledanja. Silvestri ne prinaša nikakega dokaza za svojo tezo, da so Slovenci zato ker so prišli pod Italijo, razočarani prišli v vrste socialistov, da razbijejo italijansko državo. Če bi znal slovenski in prebral

samo zbrane članke iz »Delo« in iz »Lavoratora«, ki jih je v letih 1918 do 1922 napisal njemu sicer nič kaj simpatični Regent, saj ga imenuje »moža, ki je bil na konici slovenskega ekstremizma« (str. 33), pa bi sodil drugače. Regent pa slovenski ekstremist! Kaj če bi Silvestri povprašal, kako so o njem sodili slovenski nacionalisti okrog »Edinosti«, saj so še mnogi živi.

Silvestri dober republikanec se v nadaljnjem pokaže kot piker anti-komunist. Razvoj socialistov v Trstu obeh narodnosti, zlasti še ko se združijo v skupno organizacijo in priključijo k italijanski »Partito socialista italiano«, doživlja vse pretese, ki jih je doživljala italijanska socialistična stranka. Šel je ostro v levo, k maksimalistom in nato so se Tržačani v veliki večini jan. 1921 priključili k novi komunistični partiji. O tem »razpada-jočem procesu« tržaškega socializma (str. 32—33) daje Silvestri s svojega republikanskega vidika svojevrstne sodbe. Tu dobi še Pittoni lepe besede, da se je »vso vojno držal linije, ki je bila v smeri humanosti«, dasi prav tam zafrkne idejo o samostojnem mestu Trstu pod združenimi narodi kot »sen sovjetistov«. Teže je soditi o nadaljnjem razvoju in diferenciaciji socialistov, ki jo Silvestri podaja (str. 68—70). Da so levi Tržačani odklanjali Puecherja je razumljivo; proti njemu je bil boj odkrit. Boj proti Pittoniju, kakor pravi, je bil internega značaja, ker ni bil popolnoma za 3. internacionalo h kateri je pristopila tudi socialistična stranka Italije. Nato pa nadaljuje, da se je istočasno bil boj »novih privrženecv stranke Slovencev («Slavi»), ki so predstavljali najbolj odločno temeljno skupino («base») maksimalistov, da se polaste sindikatov, kulturnih socialističnih organizacij v Trstu ... pripravljalnih šol za strankine kadre«. Ves ta boj je imel le en namen, da bi v socialistični stranki propagirali marksizem kajti »nobena smer socializma izven maksimalistov ni bila tako blizu antianeksijskim namenom Slovencev («Slavi») in to radi svojega internacionalističnega za-držanja« maksimalistov.

Ali so to objektivne sodbe zgodovinarja? Kar stopnjujejo se: zagrenjeni Slovenci, polni domotožja po Avstriji pridejo med socialiste, da razbijejo italijansko državo (str. 33); nato postanejo maksimalisti — internacionalisti (str. 68—70). In prav »socialista slavo« Regent je tisti, ki v »Delo« piše članke že v komunističnem smislu, privatno pa tolaži italijanske socialiste tovariše, da ne bo zavzel stališča glede tendenc v socialistični stranki Italije (str. 89). Res, za zelo naivne je štel italijanske socialiste Silvestri.

Značilen je njegov opis ustanovitve komunistične partije, ko se »nova stranka« polasti v Trstu ... lista »Lavoratore« ob pomoči slovenskih volivcev (str. 90). In ob volitvah maja 1921 je zopet Regent, »ki se proti bivšim tovarišem socialistom poslužuje neortodoksnih, nedemokratskih metod in doseže, da priveže ... k novi komunistični partiji znatne mase slovenskega proletariata iz okolice in iz predmestij« (str. 113) ... »Ti slovenski delavci so bili vedno bolj ekstremistični zaradi nejasne in dostikrat pristranske vladne politike ... in so radi verjeli onim, ki so obljubljali s skrajno lahko-mišljenostjo grozečo revolucijo« (str. 113).

Po sodbi Silvestrija bi bilo mogoče sklepati, da so v Trstu med proletariatom bili »Slavi« kar večina, odločujoči činitelj. Če bi pa sam primerjal volilne rezultate iz maja 1921

6637 glasov za komuniste

4154 glasov za socialiste

Skupno 10 791 obe proletarski stranki in pomislil, da so socialni demokrati dobili v Trstu 1907. 9448 glasov, 1911 pa 10 236, bo težko ugotavljal odločilni vpliv Slovencev v povojni dobi. Tržaški proletariat ima po volilnih rezultatih isto moč 1921 kot 1911. In vendar je mnogo slovenskih delavcev po 1918 odšlo, nadomestili so jih Italijani. Označevati slovenske delavce — internacionaliste kot slovenske ultra nacionaliste, je pa zgodovinska netočnost in krivica. Sam pravi (str. 58), da so bili fašisti, ki so v komunistih in v »Slavi« gledali svoje najhujše sovražnike in so zato »zaradi komoditete in politične oportunitete združili oboje in jih prekrstili v »Slavocomuniste«. Ali Silvestri ne čuti, da gre sam v svojih sodbah po isti poti, če slovenski proletariat označuje kot ultranacionalističen?

Slovenske nacionaliste okrog lista »Edinost« očrta prvič na straneh 18—21. Tudi tu bi marsikateri pridevnik lahko izpadel. Zgodovinar ne sme pretiravati. Da bi bil slovenski nacionalizem kroga »Edinost« »esasperato« — pretiran iz obupa? Saj so slovenski meščanski in katoliški krogi Julijske Krajine lojalno sprejeli odločitev Rapalla, sklep Rima in Beograda! Če pravi pozneje (str. 136), da je »vstajal slovenski («slavo») iredentizem, katerega obstoj so fašisti skušali vedno zanikati, češ da nima pravega obstoja, ker je brez zgodovinske podlage... vendar je ta bil bolj živ kot kdaj koli in bolj, ko so rastla preganjanja in zanikanja civilnih pravic s strani nacionalnih fašistov, bolj je rasel odpor proti Italiji« — napravi prevelik kompliment slovenskemu iredentizmu. Nujno bi moral ločiti med slovensko zavestjo in slovenskim iredentizmom. Slovenski odpor, slovenska zavest je rasla in se krepila ni pa bila usmerjena v iredentistično dejavnost. V resnici so to delali le krogi TIGR. — S slovenskim odporom je pa res raslo nerazpoloženje proti Italiji kot taki, toda pravi aktivni iredentizem, pravi upor šele začne z letom 1941, z dobo NOB. Dodajmo še Silvestrijevo sodbo (str. 137) o delu senatorja Salata, Istrana, iredentista, ki je vodil centralni urad v Rimu za nove province. Pravi, da se je Salata posluževal »konservativnih meščanskih slovenskih krogov«, da je podpiral njih »trmoglave zahteve« itd., da se je posluževal teh slovenskih reakcionarnih krogov, da bi pobijal subverzivnost levičarjev, v resnici pa podprl reakcijo nacionalistov in fašistov... Škoda, da Silvestri ne namigne tu na noben konkreten ukrep Salate v prid slovenskih reakcionarjev, ki so mogli biti le katoliški. Na slovenski strani je ta Salatova dejavnost neznana, vsaj toliko časa, dokler bi ne dobili kakšnih spominov, ker na rimske arhive bomo še čakali.

Drugo poglavje Silvestrijeve knjige ima naslov »Il sorgere del Fascismo — Nastanek fašizma (str. 25—75), v katerem začne s kratkim orisom položaja v Trstu po vojni o nastopu civilnega komisariata, o problemu občinskega sveta itd. o začetkih fašizma, o sekciji nacionalistov v Trstu,

o D'Annunziovem pohodu na Reko; skratka o položaju 1919—1920. Ne moremo se spustiti v podrobnosti. Začetkov fašizma v Trstu se bomo dotaknili pozneje v zvezi s člankom E. Apiha. Tu bi le omenili D'Annunziov pohod na Reko, o katerem se Silvestri kar preveč razpiše. Zopet v liniji republikancev — mazinjancev. Kdor pozna malo bolje literaturo o pohodu D'Annunzija na Reko, saj so pisali o tem že generali in maršali Badoglio in Caviglia, zadnje čase je izdal D'Alatri kar celo knjigo, kjer je uporabil Nittijev arhiv (Nitti — D'Annunzio e la questione Adriatica, Milano 1959), da ne omenimo njegove knjige o začetku fašizma in prav take knjige Tasca (Glej o tem članku v Naši sodobnosti 1958 julij—avgust, Juvančič, Od italijanskega nacionalizma do fašizma), mora že reči, da se Silvestri ne zaveda v zadostni meri tragičnosti pozicije republikancev — mazinjancev, saj so se mnogi udeležili pohoda na Reko. Sam pravi, da se je republikanska stranka Trsta »reškega podviga udeležila z vso strastnostjo« (str. 78). V opravičilo prinaša (s. 51), da so republikanci kot iredentisti prihiteli v vrste legionarjev, da »iztrgajo italijansko mesto, ki ga omahljiva zunanja politika italijanske vlade ni bila zmožna rešiti...« »V tem smislu se republikansko stališče ni ločilo od tistega, ki so ga zagovarjale nacionalistične stranke«. Na drugem mestu (str. 43) skuša opravičiti republikance češ, da je »treba ločiti med tistimi, ki so v oboroženi obrambi italijanstva Reke videli afirmacijo nacionalnega načela, ki ne zatira, ki je dostopno demokratičnemu in socialnemu razvoju« — to naj bi bilo stališče republikancev — »in med tistimi, ki so kot pristaši nacionalističnih pojmovanj šteli ta podvig kot začetek ali kot ugodno priliko za „politiko moči“.

Ta distinkcija — ločitev je abstraktnega značaja, pomeni zgolj različno gledanje na neko skupno dejanje — pohod. Kdor pohod vodi, ta odloča o smeri. Umestneje bi bilo, da bi Silvestri kratko priznal: republikanci so ob D'Annunziju doživeli polom svojega gledanja, saj je pohod šel v drugo smer. »Tragika« je v tem, da je pohod, kot prizna Silvestri (str. 42), pripravljala liberalna iredentistična organizacija »Trento-Trieste«, zbiral je prostovoljce že maja 1919, sam Giuriati predsednik »Trento-Trieste« se je pozneje priključil D'Annunziju na Reko in postal načelnik njegove pisarne. Skratka, D'Annunzio je prišel na Reko ob pomoči »Trento-Trieste« in ob pomoči vojske. D'Annunzio je bil le figura, za katero so se skrivali drugi akterji: italijanski nacionalisti, iredentisti, celo republikanci in anarhisti, pa vojska. Kaj pa je D'Annunzio predstavljal dokaj jasno razčlenjuje kritična sodba piscev Alatrija, Tasca in drugih: bil je predhodnik fašizma, mož, ki je prvi začel s fašističnimi obredi rimskega pozdrava, z vzklikom »Eia, Eia...« z retoriko besedičenj, z idejno zmedo, ki hoče združiti nacionaliste, anarhiste in socialiste. Za obrobni dodatek bi pripomnili, da je tudi Hitlerjev nacionalni socializem imel vrsto takih predhodnikov, med drugim tudi samega generala Ludendorfa (o tem več Albert Krebs, Tendenzen und Gestalten der NSDAP II. izdaja, Stuttgart 1960). Iz raznih trenj je izrastel Hitler, v Italiji je Mussoliniju konkuriral vsaj v začetku D'Annunzio, saj so že on in njegovi privrženci sanjali celo

o »pohodu na Rim«. (Glej za vse trditve o D'Annunziju tudi Nino Valeri, Da Giolitti a Mussolini, Firenze 1958, zlasti (str. 48—51).

Skratka po štiridesetih letih bi od Silvestrija pričakovali, da pač stvarno prikaže D'Annunzijevo podvig, bil je v liniji fašizma — trudi pa se le opravičevati republikance, D'Annunzijeve sodelavce in to v knjigi, ki naj bi bila uvod v Rezistenco proti fašizmu in nacizmu! Silvestri se preveč giblje v vrsti tistih publicistov, ki začenjajo Mussolinijev fašizem — z njegovo diktaturo po Matteottijevem umoru, ki je res začela šele 1925, ali v osnovi je bila jasno nakazana že leta 1919. Težko mu je to opravičiti. Laže opravičim drugega našega dobrega znanca Salveminija, ki je tedaj, v letih 1919/20 glede D'Annunzijevega pohoda imel isto gledanje v svojem listu »Unità«, kot Silvestri danes. Obsojal je sredstva in način, ne pa namena samega pohoda in vse vabil k demokratični rešitvi reškega problema (glej o tem članek Elio Apih, »L'Unità« ed il problema Adriatico v zbirki Centro studi per la storia del risorgimento vol. I. Scritti in onore di C. de Franceschi — Trst 1951, str. 270 dalje). Salvemini in z njim Bissolati, oba iredentista ali za sporazum z Jugoslovani, saj sta popuščala v zahtevi po Dalmaciji, nista imela še zgodovinskega pogleda na dogodke, danes si ga lahko vsaj približno ustvarjamo. Sicer pa je sam Silvestri ugotovil (str. 44), da za tržaški razvoj pomeni D'Annunzijevo pohod preobrat. Pred njim imajo v Trstu iniciativo socialisti; od tod dalje »začne v Trstu vzpon liberalnonacionalnih volivcev in njih vodilnih skupin« in še nacionalistov, fašistov, ki začno operirati z D'Annunzijevo »okrnjeno zmago«, poznejšim stalnim geslom fašistov, ki se v »nekaterih ozirih povezuje s starim geslom »obrambe italijanstva« julijskih mest. Tudi to je tragičen zaključek, dasi ga Silvestri ne čuti.

Tretje poglavje (str. 77—83) v kratkem zaključí »D'Annunzijado« z Rapalsko pogodbo in nastopom vojske proti »komandantu«. Silvestri navaja, da so republikanci bili za sporazum z Jugoslavijo, češ, da je proti »histeričnim šovinizmom obeh nacionalizmov« itd. v Rapallu »zmagala teza, ki je upoštevala interese obeh narodov.« (Str. 78). Tu je Silvestri v protislovju s samim seboj, saj je na strani 51 zapisal, da se »republikansko stališče ni dosti ločilo od nacionalističnih strank«, vsaj v vprašanju Reke in zunanje politike!

Glede nastanka fašizma v Trstu pa prinaša Silvestri nove ugotovitve, ki jih do sedaj nam znana publikacija Tiberia, psevdonim za Piemonteseja (»Il fascismo a Trieste negli anni 1919—1922 — Udine 1956) še nima. Silvestri nam razloži podrobneje (str. 34—36), to kar je pisatelj Silone na predavanjih — intervjujih v Rimu 1959 (Lezioni sull'antifascismo, Bari 1960, str. 17—18), da je v Trstu fašizem nastal ob pomoči armadnega zbora. Vojska je v Trstu imela vrsto oficirjev propagandistov, katere je že jeseni 1919 prevzela nam že znana »Trento—Trieste«, da sama vodi propagando. Večina teh oficirjev je sledila idejam nacionalista Ruggero Fauro-Timeusa, ki jih je razložil v svoji knjigi »Trieste« 1914. Fauro je presegel celo iredentiste, saj zanj nacionalno vprašanje Trsta in zaledja sploh nima pomena: »narod toliko velja kolikor pokaže sile in moči, vojna je pre-

izkušnja narodov, ki se med seboj kosajo in postavljajo svoje meje.« Že prej je Silvestri omenil (str. 21), da so zlasti oficirji iz Julijske krajine kazali odpor do Slovencev in negativno vplivali na vojaške oblasti. Izjema je bil znani pisatelj in poznejši izdajatelj del Slataperja, Giani Stuparich (glej njegove spomine »Trieste nei miei ricordi, Milano 1948), ki se je odločil za lastno pot kot prijatelj mnogih starejših socialistov in republikancev, pri čemer je kot republikanec D'Annunzija obsojal (l. c. 36).

Iz vrst teh oficirjev se je rodil fašizem v Trstu in to že zelo zgodaj. 3. aprila 1919 je list »Nazione« objavil članek poročnika Piero Jacchia (»Fiamme nere a raccolta«) z »revolucionarnim« fašističnim programom. Jacchia je pozneje fašizem zapustil in padel celo kot antifašist v Španiji (glej tudi Stuparich l. c. 103—105).

Trst si glede fašizma lasti še en privilegij, ki ga Silvestri ne omenja. V arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je ohranjen samo delno arhiv Visokega komisarja v ljubljanski pokrajini (1941—1943). V fasciklu 29/III. mapa (Ufficio Stampa — Tiskovni urad) je ohranjeno pismo nekega Enrico delle Grazie rojenega v Trstu (1880), ki pravi, da je za volitve leta 1920 oblekel skvadriste »prvič v črne srajce«, on pravi v vsej Italiji; kupil jih je v trgovini Via Mazzini št. 33 po 23 lir, hlače so pa dobili od vojske. To prvo skvadro črnih srajc je vodil Florijan Beuzzar (ki je »padel« že 1921). Kmalu nato so se razkazovali v Vidmu.

Istočasno je odprlo v Trstu svojo sekcijo tudi Združenje nacionalistov (Associazione nazionale italiana), čemur je prisostvoval Federzoni; tudi tu so bili udeleženi eksponenti »Trento—Trieste« (str. 36). Znano je, da so se nacionalisti po pohodu na Rim popolnoma zlili v fašistični stranki, že prej pa z njim sodelovali.

Tržaški fašizem je v svojem začetku bil močno odvisen od D'Annunzija, od katerega je sprejel zahteve po »močni vladi, ki se zaveda veličine Italije«, marsikje je že namigoval na poznejšo korporativno državo ali v nasprotju s poznejšo prakso, so zahtevali tržaški fašisti reformo o decentralizaciji, o avtonomiji občin in pokrajin. Konfiskacija vojnih dobičkov, znižanje pretiranih dohodkov je bilo vaba s »socialnimi limanicami«. Silvestri je o tem razpravljal obširneje že v članku revije »Trieste« (julij 1957 D'Annunzianesimo e fascismo a Trieste). Tak je program tržaškega fašizma leta 1919, nato pride preobrat ali le glede programa in sicer od zunaj.

Mussolini se je ustrašil za svojo tržaško postojanko, zato je 1920 poslal v Trst mladega ambicioznega advokata Francesca Giunto, ki je uveljavil v tržaškem fašiju novo smer, ki ni bila več d'annunzijevska (str. 46 do 48). O programu nove smeri nam bo pozneje govoril E. Apih. Pozneje je tržaški fašistični dnevnik s polemično intonacijo trdil, da je fašizem prišel v Trst iz Firenc, Genove, Reke in Milana (Popolo di Trieste 5. februarja 1921). Gre pa le za začetne pobude: fašizma ni podpirala le organizacija »Trento—Trieste«, marveč tudi gospodarski lokalni faktorji, kar je ugotovil že Tiberio—Piemontese. V ostalem glede fašizma Silvestrijeva knjiga ne vsebuje specifičnih dognanj, ki bi že ne bila znana. Opisuje

njegove podvige: požig Balkana — Narodnega doma, napad na »Lavoratore«, obširneje obdela »upor in barikade pri Sv. Jakobu«, kjer se mu zdi in to upravičeno, da je pomanjkanje vodstvene sile in disorganizacija mladinske revolucionarne sile, bila glavni vzrok proletarskih porazov. (str. 63). Fašizem sam pa je imel oporo civilne oblasti policije in vojske kar Silvestri večkrat poudarja.

Zanimivo dejstvo omenja pri požigu »Balkana — Narodnega doma« po Schiffrerjevem članku (»Trieste« št. 22, nov., dec. 1957 »Salvemini maestro«), da sta kvestura in vojska hoteli preprečiti napad na Balkan; vojska pa ukazu ni sledila, marveč fašistom celo pomagala. Schiffrer naj bi imel za to trditev dokumentacijski material; v članku je prinesel tudi Salveminijevo mnenje, da je najbrž »Reka« hotela preko vojske s požigom Balkana preprečiti pogajanja z Jugoslavijo za sklenitev rapalske pogodbe. V ostalem dodajmo tu, da je že omenjena brošura Tiberio—Piemontese, kar zadeva fašistične akcije v Trstu in Istri, dala dober pregled, čeprav le po poročilih takratnega časopisja. Pomanjkljivi so podatki za Gorico, kjer se je zgodilo tudi marsikaj in bo treba podatke še zbrati.

Tu lahko uvrstimo članek Elia Apiha o začetkih fašizma v Trstu. Apihov članek temelji na podrobnem pregledu časopisja, zlasti fašističnega lista »Popolo di Trieste«. Citira vsaj mimogrede tudi slovenske časopise (celo tednika »Goriško Stražo«, »Pučki prijatelj«). Mladi tržaški zgodovinar je precej uporabljal fašistično literaturo o fašizmu v Trstu in razne publikacije zlasti za uvod iz predvojne dobe, vendar ne povsem kritično, kot bomo videli.

Uvod ene strani da kratek, a lep pregled v slovensko prebujanje, ki ga zavira tako konservativna avstrijankantska smer italijanstva, kakor nacionalno liberalna iredentistična; samo italijanski proletariat je bil v glavnem dosleden in je priznaval Slovencem pravice, ki jim gredo. Tu pa Apih prinese iz polemične brošure iz leta 1914. znanega novinarja V. Gayde, ki je pozneje pisal fašistično obarvane članke v »Giornale d'Italia«, podatek, da so Slovenci v Trstu imeli močne organizacije celo za služkinje, kar je v redu, ali da je slovenska delavska organizacija dala — in to pred I. svetovno vojno — vsakemu imigriranemu slovenskemu delavcu, ki se je v Trstu poročil in tam ostal celotno opremo za kuhinjo in sobo (glej V. Gayda, L'Italia oltre confine 1914, str. 88—90 — Apih na strani 158). Gre za podatek, ki ni vreden, da ga resno delo omenja. Sodi v vrsto dejstev, ki jih prinašajo fašistično-šovinistični tržaški publicisti, ki celo trde, da je ruski car plačeval vse Ciril-Methodove slovenske šole v Trstu itd. Drug neobjektiven spodrsiljaj zadeva Ivana Regenta. Ob sodbi Tamara, ki za predvojno stališče Tržičanov — Italijanov pod Avstrijo do Slovencev pravi, da je nacionalna liberalna stranka bila že v fazi, ki jo je v mnogočem označevalo za predhodnika fašizma«, hoče socialista Ivana Regenta proglasiti za enakovrednega zastopnika slovenskega ekstremizma in citira kot dokaz njegove besede: »Korakajmo preko sulice sv. Justa, da dvignemo slovensko zastavo nad mesto Trst«. — Ta Regentov citat je pa vzet iz šovinističnega »Piccola« (3. maj 1914)! Regent slične stvari ni nikoli

napisal ne izrekell! Z enim citatom se pa ne more opraviiti ne z Regentom, ne s slovensko socialno demokracijo v Trstu.

Po opisu situacije po I. svetovni vojni (str. 159—161), kjer upošteva tudi gospodarski položaj slovenskega kmeta, citira »Edinost« (14. 4. 1921). Ob političnem položaju Tržaških Slovencev, ki so izgubili avtonomijo svojih občin in imajo »gerente pod kontrolo karabinjerjev« (Edinost 16. marca 1921), omeni načrte socialistične stranke, ki jih je pa težko opredeliti, stremeli, da so po politični nezavisnosti mesta in so tako hoteli rešiti problem pristanišča, ohraniti mu privilegije, ki jih je imelo pod Avstrijo. Tu pa Apih prinese citat iz fašističnega vira (G. Cesari, Sessant'anni di vita italiana, Trst 1929, str. 139), da so »social-komunisti« obenem s Slovenci niso računali s stabilnostjo italijanske vlade nad pokrajino. V kakšnem smislu pa ne pove, saj so levičarji tako komunisti kot socialisti računali le s padcem meščanske vlade, ne pa z odcepitvijo pokrajine od Italije, kar jim podtika fašistični publicist.

Italijanska buržoazija Trsta, do tedaj avstrijakantska, pa je že prehajala na italijanske pozicije kljub temu, da je Italija prišla v Trst skoraj poražena (citira vir: fašista Risola, str. 163). V takem položaju, ko je Trst postal periferno provincijsko mesto italijanske države, ki je sama v krizi, se rodi v Trstu fašizem (str. 146). Obraz tega fašizma naslika tako, da citira samo fašistične vire (od št. 39—64) celo samo »Popolo di Trieste«. To je vsekakor najboljši del članka. Začne z odnosom fašizma do delavstva (str. 164—165). Kakšno kritično pripombo bi Apih tu moral le zapisati ali vsaj stavek oblikovati tako, da ne bi mislili, da je objektivna resnica trditi, da je rekvizicija lista »Lavoratore« v Trstu... značila »prevlado Slovencev v vrstah socialne stranke«. Citat iz »Popola« je le sodba fašistov, ki pa ji je Silvestri podlegel kot objektivni resnici, kot smo že videli.

Sledi razmerje do Slovencev — »nespremenljivo sovraštvo« do »razzamagla slava« po D'Annunzijeve neprevedljivem izrazu, kar bi lahko pomenilo le »plemenska sodrga« (str. 165). Za tem očrta fašistični program glede vprašanj demokracije (s. 165—166), gospodarstva, odnosov industrije — delavstva, kjer zaživi korporativna država prvič v Italiji, prav v Trstu (str. 166—168). O avtonomiji občin, pokrajin zdaj ni več govora, saj je fašizem zagovarjal skrajni centralizem.

V nadaljevanju pove Apih, da je fašizem imel pomoč pomorske družbe Cosulich in najbrže tudi zavarovalnice Assicurazioni Generali, saj je dobil svoj prvi lokal v njenem poslopju. A. Mosconi, ki je bil civilni generalni komisar, je več kot v svojem imenu, pozneje priznal (A. Mosconi, I primi anni di governo italiano nella V. G., Bologna 1924, str. 14—16), da je »fašistično gibanje« imelo z lokalno vlado skupne poglede in cilj, samo v metodah so se včasih zelo razlikovali. Apih omenja nato podatke, ki govorijo o sodelovanju policije in celo sodnega foruma s fašisti (str. 168—166). Samo iz lokalnega časopisja ima podatke glede parlamentarnih interpelacij proti nasilju fašistov. Omenja ostre besede poslanca Tuntarja, ki je očital vojnemu ministru Bonomiju, da oficirji oborožujejo fašiste. Odgovor istega Bonomija slovenskemu poslancu Ščeku (piše »Don Scheh«), češ, da položaj

kot ga je Šček podal glede Slovencev ne ustreza stvarnosti in da bi morali slovenski intelektualci odkrito sodelovati z lokalnimi oblastmi za pomiritev (str. 169). Apih sam tega Bonomiјеvega odgovora ne odobrava, saj zaključuje s citatom Tasca, ki je v svojem delu o začetku fašizma zapisal, da so fašisti imeli v Julijski krajini skoraj »uradno misijo«. Ni pa se moč strinjati z Apihom, ko trdi (str. 170), da fašizem ni imel nič skupnega z iredentistično tradicijo. Ugotovili smo že oporo, ki mu jo je nudila »Trieste—Trento«. Res pa je tudi, da starejši vodilni možje liberalno nacionalne stranke niso pristali odkrito in s prepričanjem na fašizem; bili so otroci liberalnega risorgimenta. Drugače je bilo z mlajšo generacijo, zlasti iz vrst številnih prostovoljcev; — od teh so fašizmu nasprotovali le mazinjanci.

Zaključek teh Apihovih razglabljanj je pa stvaren in ga podajam dobesedno: »V prid fašizma je bilo dejstvo, da se je že predvojni iredentizem postopoma odel z nacionalizmom, kakor tudi dejstvo, da je vojna za Trst bila nekaka mešanica (*«un misto di irredentismo e di imperialismo»*) iredentizma in imperializma« (podčrtali mi). To je stvarno priznanje, ta pogled Apiha se približuje gledanjem progresivnih italijanskih avtorjev Tasca, D'Alatrija. Mussolini je že 1921 postavil zahtevo: »Sredozemlje sredozemcem« ... Trst pa bi moral zavojevati Balkan, saj je za »Popolo di Trieste« 6. 6. 1921) bila Jugoslavija »politični absurd« (str. 171); Apih prinaša o tem dolg citat več vrst.

Zanimiva so s tem v zvezi razmišljanja Apiha, podkrepljena s fašističnimi citati, kako je v svoji imperialni maniji razglabljanja fašizem zašel v irealnost, abstraktnost, retoriko in mysticizem že v svojih zgodnjih začetkih. Dodajmo, da mu je nacizem sledil s svojim mitom »nordijske rase«, »zemlje in krvi«. A za vsem tem so se skrivali konkretni imperialistični načrti.

V kratkem odstavku pol strani (str. 172) strne odnose med fašizmom in rimsko cerkvijo, zlasti kar zadeva našo manjšino. V točki 99 objavlja Apih med viri celoten tekst pisma papeža Benedikta XV. tržaškemu škofu glede nasilij nad slovensko in hrvaško manjšino. Apih pravilno ugotovi, da je ta dokument zlasti slovenska antifašistična literatura precenjevala, ker v resnici, dasi obsoja fašizem ali ne odkrito (*«implicitamente»*), pušča odprta vrata za koeksistenco med njim in cerkvijo na temelju ločitve tega »kar je božje in tega kar je cesarjevo« (državno).

Poseben položaj Trsta povejmo mi odkrito, da je ta od začetka bil prikazan kot »vzhodna vrata«, je pospeševal rast fašizma. Dasi manjšina, ima pa tudi svoje prve oborožene oddelke skvadrstov, oktobra 1920 ima že 21 lokalnih fašijev in pri volitvah 1921 fašisti že diktirajo v »italijanskem nacionalnem bloku«. Stari iredentist Pitacco mora umakniti kandidature, bivši župan Valerio izreče klasične fašistične besede: »ubogati in ne diskutirati« Nacionalni blok (fašistov, liberalcev, nacionalistov in klerikalcev) izvoli tako tri fašistične poslance (Apih str. 173—174). Silvestri ima v svojem zgoraj omenjenem delu kar celo poglavje o volitvah maja 1921 (str. 97—115), kjer obširneje razlaga trenja med fašisti in zavezniki,

ali oboje je združevalo sovraštvo do proletariata in do »Slavi« — Slovanov; ločili so se le v taktiki.

O nasiljih fašistov Apih ne piše, pač pa poda kratko filozofijo nasilja, bolj sile, kot so si jo fašisti zamišljali (str. 174—175). Tu citira Apih iz spominov Giani Stuparicha (Trieste nei miei ricordi, Milano 1948, str. 65), ki je retrospektivno pravilno zapisal: »aktivnost sile je dvakrat prismojena, bodisi, da jo ocenjujemo s strani politične stvarnosti, v kolikor so bile one namišljene slovenske (»slavo«) grožnje neškodljive..., ali pa v kolikor tržaško prebivalstvo samo, da smo odkriti, ni več čutilo nikake nevarnosti«. — Fašisti so se zavedali tega, so pa zato morali goljufati sebe in druge in so z lažmi pretiravali čez vse mere »slovansko nevarnost«. Za dokaz Apih citira fašista Risola, ki je pisal o silah iz spodnje Avstrije, Koroške, Kranjske, Madžarske, Poljske »zlasti občutne periodične in disciplinirane so bile one iz Jugoslavije...«, »vsi ti tokovi so pritiskali na mesto...«. Center vsega kompota je pa Narodni dom v hotelu Balkan. — Že Tasca je dal statistiko požigov v Julijski Krajini, ki daleč presega ostale pokrajine Italije (glej že omenjeni članek v »Naši sodobnosti«).

Antifašisti kot organizirana politična sila so bili razmeroma šibki. Pozno, prepozno so levičarji organizirali »ardite del popolo«, o teh piše več Tiberio (l. c., str. 67—68). Slovenska reakcija je pa bila nemogoča: kmečke mase niso imele organizacije; pritožbe legalne oblike pa so ostale brez učinka (str. 176—177). Apih navaja tožbo in obtožbo »Goriške Straže« od 8. junija 1921., ki pravi: »Jugoslovani smo v dveh letih spoznali, da imamo opravka z državo, ki nima značaja. V Angliji »da« pomeni »da«..., v Italiji pa obratno... Če pravi civilni generalni komisar, da je za varnost poskrbljeno, bodo fašisti gotovo imeli proste roke. Če se po nasiljih predstavijo deputacije pri generalnem komisarju Mosconiju..., jim odgovore: »Mi smo vse ukrenili, toda kaj hočete, tako je...«. Goriška Straža po očitku, da gnila Italija gradi v razbiti pokrajini mrtvim spomenike, pusti pa žive umirati kmete in delavce, zaključí z geslom, ki je res obveljalo, saj ga je vzela iz življenja: »Prepričani smo... ne boste imeli ne zadostne sile, ne časa, da bi nas s silo izbrisali...« (str. 177). Nato poda Apih še 10 nacionalnih zapovedi mladini »Pučkega prijatelja« (7. 4. 1921); pomotoma pravi, da je bil slovenski mladinski list, v resnici je bil tednik za hrvaško Istro. Gledanje listov oceni kot akt »politične morale, prežete s čutom časti in kmečkega ponosa, ki je zaupal v zelo trdno ljudsko in narodno kulturo«, ki je pa v vprašanjih »narodne obrambe prehajala v intolerantnost«, saj je s »polemično strastjo deformirala lastno politično izkustvo in ustvarjala pojem o italijanstvu tako, da je sumirala vse negativne elemente, s katerimi je imela opravka«. — Apihove ugotovitve gotovo niso veljale za politiko italijanskih-slovenskih socialistov in komunistov, ki so v svojem internacionalizmu ločili med italijanstvom in meščansko-kapitalističnim razredom, kar Apih tudi prizna.

Avtor nato na dveh straneh zaključí svoje posrečeno razmišljanje o fašizmu v Trstu, ki velja za Julijsko krajino sploh, saj je vladal tu isti fašizem, ki ga je Trst rodil, Giunta krstil ob plamenih Narodnega doma,

botrovali pa so mu italijanski civilni oblastniki, italijanska vojska in seveda mnogi, tržaški iredentisti, saj je njihovo glasilo »Piccolo« že takrat zagovarjalo fašistične podvige.

Silvestri ima v svoji knjigi, da se povrnemo k njemu, še kar tri poglavja: »Novembrska stavka 1921«, kjer razpravlja tudi o velekapitalu in »korporativnih fašistih«, da ne omenimo še raznih fašističnih podvigov. Predzadnje o »Vladi v Trstu« obdeluje zelo kratko zanimiva vprašanja: problem avtonomije, šolsko vprašanje ali brez ozira na narodnosti, problem pristanišča in železnic.

V zadnje poglavje: »Fašizem na oblasti« strne najvažnejše dogodke leta 1922: od občinskih volitev januarja 1922, kraljevega obiska v Trstu preko fašističnih izgrediv in delavskih stavk konča s prevzemom oblasti.

Silvestri in Apih, oba končata, kako je v Trstu prevzel oblast general Sanna v sporazumu s fašisti. Apih konča z dialogom (po fašističnem kronistu) med generalom in vodjo fašistov Giunta: Sanna: »Sedaj vas dam vse postreliti...« Giunta: »Kar, ekscelesca...« Sanna: »Torej, kaj se dogaja, kaj hočete?«

Na to vprašanje ni bilo odgovora, Giunta je zaključil, da je zmagalo »nad vsem srce«...! Pač še ena patriotska fraza slabega okusa. V svojem dnevnem povelju, kakor ga rekonstruira Silvestri, se je Giunta skliceval na generala, ki se je boril na Krasu itd., obljubljal je novo dobo itd. Ali na vprašanja generala Sanna takrat ni nihče odgovoril: Kaj se dogaja? Kaj hočete? Še fašisti sami niso vedeli jasnega odgovora. Silvestri ga tudi ne da. Dal ga je pa zgodovinski razvoj.

Ko odlagaš Silvestrijevo knjigo, je treba priznati, da sicer podaja vrsto dogodkov od leta 1918 do 1922, vendar pa se mu kritična analiza in sinteza ni posrečila. Z vidika mazzinjanca — iredentista pozdravlja »odrešitev« Trsta 1918. — Apih v svojem članku je vsaj nekoliko bolj objektivni, saj pravi, da je prva svetovna vojna »zmes iredentizma in imperializma«. Z istega vidika presoja Silvestri D'Annunzijevo pohod na Reko, zato ne more dati kritičnega vrednotenja tega obdobja. Prav tako ga njegovo mazzinjanstvo zapelje v preveč nacionalistično gledanje, ko govori o proletariatu Trsta. Simpatije do Puecherja desničarskega socialnega demokrata, razcep socialne demokracije ob nastopu komunistične partije, pojav fašizma, ki se rodi v nedrih nacionalizma in imperializma prve svetovne vojne (o tem so kritično pisali še Tosca, Alatri) vse to je mazzinjanstvo — republikanstvo potisnilo že po prvi svetovni vojni na neki stranski tir, ostalo je sicer antifašistično, ali globljih vzrokov dogajanj ni dojelo ne takrat, ne danes. Sodbe o slovenskih komunistih Trsta so pa popolnoma zgrešene. To velja deloma tudi za Apihov članek, dasi radi priznamo, drugemu celo bolj kot prvemu, da le priznavata oba problem nacionalnega vprašanja, vendar pa je njuno stališča do Slovencev in Hrvatov, do njihovega boja vse preveč zgolj odsev nekakšne platonične simpatije.

Summary: Trieste after War I in Italian Periodicals

Mr. Silvestri's book »Dalla redenzione al fascismo«, Udine 1959 is written in the spirit of Mazzinist republican ideology. From that point of view it shares the sympathies and antipathies towards all other political groups and parties. When fascism had come into power the largest part of Mazzinists went over into the antifascist ranks.

From that point of view the World War I with regard to Trieste is treated by Mr. Silvestri as a war of liberation; contrary to him it is assessed in Mr. Apih's article »Avvento del fascismo a Trieste« in the collection »Italia del Risorgimento e mondo Danubiano-Balcanico« Udine 1958, at least as »a mixture of irredentism and imperialism« although speaking of Trieste the Italian authors Tasca and Alatri admitted in their works only the imperialistic character of World War I.

Mr. Silvestri continues by giving a fairly detailed account of the more important events between 1918 and 1922 concerning Trieste. Because of his Mazzinist views he does not succeed in making a satisfactory analysis of the events neither does he penetrate to any rules or deeper reasons by force of which an estimate of the phenomenon of fascism would be adequate. In D'Annunzio's march to Rijeka many of Mazzini's adherents took part and those who did not were nevertheless on its side. Mr. Silvestri regards it as a »national undertaking for a just Italian boundary« but fails to see in it as well as in D'Annunzio himself the emergence of imperialism, or of a certain kind of fascism as it has been already assessed by Tosca, Altari, as well as by Nino Valeri. (Da Gioliti a Mussolini, Firenze 1958, pp 48-51).

He presents a true account of the first appearance of fascism in Trieste, which comes out from the military ranks with the support from the army and the civil administration as defence of the Italian character of Trieste against the Yugoslavs (namely »Slavi«) and the communists. He does not, however, sufficiently underline the influence of the Italian nationalism (Timens-Tauro and his book in Trieste) on fascism; he also gives a too mild assessment of the older Italian liberal generation of Trieste which, owing to its liberalism and despite its antipathies towards fascism, did eventually come to collaborate with fascism just because of its chauvinism towards the Yugoslavs.

The sympathies towards the left-wing orientated social-democrat Puecher, who came with his fraction in 1918 clearly on the Irredentist grounds, blur him the view to see and present the turbulent spirits of the proletarian ranks in as early as November 1918. It is here that Regent's articles (Poglavja iz boja za socializem, Ljubljana 1960, i. e. Some chapters on the struggle for socialism,

Ljubljana 1960) and particularly the article entitled »Trst in Tržaško vprašanje — Ob polomu Avstro-Ogrske monarhije«, 1928 («Trieste and the Question of Trieste — At the Collapse of the Austrian-Hungarian Monarchy») show us that Puecher was backed only by a minority of workers. Regent and the Slovene communists are not presented in an objective light (notably pp. 17—18 and 31—33, and elsewhere). Mr. Silvestri regards Regent as a man »who was on the furthest point of Slovene extremism« (p. 33); Slovenes go according to him into the communists' ranks with the sole purpose to destroy the Italian state and all that is happening out of their nationalistic interests (see further pp. 68—70 ff.). In short, Mr. Silvestri as well as Mr. Apih yield in their not substantiated statements to the fascist line about »slavocommunisti«, which wanted to make the communists out for the Slovene irredentists, and even for imperialists. Mr. Apih finds himself several times uncritically quoting nationalist-fascist sources (on p. 158 of Gayd, the article »Piccola« dated May 3, 1914, and on p. 139 G. Cesario) in order to demonstrate the aprioristic hostile disposition of the nationalistic Slovenes and communists towards Italy. Both authors admit the national problems of Slovenes and Croates though; Mr. Apih even quotes articles from Slovene nationalistic reviews, but neither he nor Mr. Silvestri pronounce themselves to a sufficient degree as to how far were the Mazzinists ready to support the justified claims of the Slovene national minorities in Italy.

Sklepi Izvršnega komiteja CK ZKJ o problemih narodnostnih manjšin

S pričujočim dokumentom začenjamo objavljati v okviru našega gradiva novejše prispevke s področja narodnostne politike v socialistični Jugoslaviji.

Vsi pomembnejši teksti izhajajo na našem mnogonacionalnem področju v jezikih posameznih narodov, vsi so tudi glede na današnje vladajoče pojmovanje avtentični, ker v državi ni enega državnega jezika in ga tudi nova ustava ne predvideva. Prav zaradi tega lahko objavljamo sklepe Izvršnega komiteta CK ZKJ o problemih narodnostnih manjšin (1959) v slovenski verziji.

V kolikor bi lahko v različnih dokumentih naleteli na posamezne terminološke razlike, kot v primeru dveh ali več izrazov za opredelitev dela naroda, torej narodne ali narodnostne ali nacionalne manjšine, je treba imeti pred očmi posebnosti terminološke narave.

Dokument, ki ga ponatiskujemo je sprejel izvršni komite CK ZKJ na podlagi posvetovanja z dne 2. 3. 1959. S sklepi so bile seznanjene vse organizacije in institucije, ki se ukvarjajo s problematiko narodnih (narodnostnih) manjšin.

V slovenščini so bili objavljeni v slovenski izdaji tednika »Komunist« št. 26, letnik XX., z dne 26. 6. 1962, str. 6.

V srbohrvaščini so bili objavljeni v srbohrvatski izdaji tednika »Komunist« št. 270, letnik XX., dne 28. 6. 1962, str. 8 in to v cirilici in latinici.

V makedonščini so bili objavljeni v makedonski izdaji tednika »Komunist« št. 270, letnik XX., dne 29. 6. 1962, str. 8.

* * *

Na podlagi izčrpne razprave na tem posvetovanju je izvršni komite CK ZKJ sprejel naslednje sklepe:

I.

Uresničenje popolne narodnostne enakopravnosti narodov in narodnostnih manjšin, ki žive v naši državi, je bilo eno izmed temeljnih načel političnega in akcijskega programa KPJ že v predvojni dobi. Z doslednim bojem za izvajanje takšne politike si je KPJ pridobila zaupanje vseh jugoslovanskih narodov in narodnostnih manjšin, ki so se pod nje-

nim vodstvom med NOB in revolucijo bojevali za osvoboditev države in ustanovitev nove federativne in demokratične Jugoslavije.

V tem težavnem in zapletenem boju sta bila dosežena bratstvo in enotnost narodov in narodnostnih manjšin, ki živijo v Jugoslaviji. Ta dobivata čedalje popolnejši pomen in čedalje močnejšo družbeno-ekonomsko podlago s socialistično graditvijo in z razvojem družbenih odnosov v naši državi.

Pridobitve socialistične revolucije in ves naš družbeno-politični sistem zagotavljajo manjšinam enakopravno sodelovanje v jugoslovanski socialistični graditvi ter popoln gospodarski, družbeni in kulturni razvoj. ZK budno skrbi, da se te pridobitve v praksi upoštevajo, utrjujejo in nadalje razvijajo.

Za Jugoslavijo je vprašanje narodnostnih manjšin v državi in vprašanja jugoslovanskih narodnostnih manjšin v sosednjih državah načelno enak problem, zato je imela naša država o vseh vprašanjih enih kot drugih manjšin v svoji politiki in praksi identično stališče.

Odnos do narodnostnih manjšin v povojni socialistični graditvi pri nas ni bil nikoli odvisen od mednarodnih odnosov Jugoslavije s sosednimi državami. Čeprav je bila Jugoslavija pogosto prisiljena, da se je branila pred šovinističnimi in imperialističnimi napadi, ni bilo njeno ravnanje nikoli v nasprotju s tem načelnim stališčem. Tudi v obdobju krutih preganjanj in odrekanja temeljnih pravic jugoslovanskim narodnostnim manjšinam, posebno v nekaterih sosednjih državah, so se narodnostne manjšine v Jugoslaviji razvijale normalno in brez vsakih pretresov, ker temelji vsa naša politika še iz dobe vojne in revolucije na načelnih, marksističnih osnovah. Prav zaradi doslednega izvajanja socialističnih načel v praksi sta se okrepili zveza in enotnost narodnostnih manjšin z vsemi narodi Jugoslavije.

V naši državi obravnavamo narodnostne manjšine kot povsem enako-pravne činitelje z vsemi drugimi jugoslovanskimi narodi in tako izenačene v vsem sodelujejo v graditvi jugoslovanske skupnosti, ki ji dajejo svoj politični, kulturni in drugačni prispevek. Manjšine obdržijo svoje posebnosti kot del naroda, ki mu etnično pripadajo in katerega specifičnosti, predvsem kulturne narave, nosijo v sebi in jih prepletajo s posebnostmi okolja, v katerem živijo. Zaradi tega so narodnostne manjšine pomemben činitelj zbližanja in povezovanja med različnimi narodi.

Vendar pa narodnostne manjšine niso samo del teh narodov, iz katerih so izšle, temveč so povezane z državo, v kateri živijo, in to toliko bolj, kolikor jim je zagotovljen enakopraven položaj in neoviran razvoj. Narodnostne manjšine v Jugoslaviji so glede na njihov objektivni položaj in na možnosti za razvoj, ki jim jih daje sistem družbenega samoupravljanja, postale sestavni del jugoslovanske socialistične skupnosti.

V procesu zgodovinskega razvoja dogodkov, v katerem je prišlo do premikov in razmejitve posameznih narodov, so narodnostne manjšine postale trajni činitelj v medsebojnih odnosih med posameznimi državami. Zato vprašanja narodnostnih manjšin ne smemo obravnavati kot vpra-

šanje meja, čeprav se v določenih okoliščinah lahko pojavi tudi kot takšno v nekaterih oblikah, kar potem terja demokratični način reševanja in soglasnost vseh prizadetih. Najbolj naravna pot za njegovo uspešno reševanje je zagotavljanje demokratičnih pravic narodnostnih manjšin in dosledno izvajanje politike narodne enakopravnosti.

V Jugoslaviji sodimo, da pospeševanje čedalje številnejših in raznovrstnih oblik sodelovanja med narodi koristi tudi reševanju vprašanja narodnostnih manjšin. Pri tem je bila naša država vedno aktivna in je pripravljena, pospeševati takšne odnose, navezovati stike na mejah, na večjo kulturno izmenjavo, nasprotuje pa nazorom in akcijam, ki kalijo odnose med narodi in razpihujejo šovinistične spopade.

V takšnih pogojih narodnostne manjšine najboljše opravljajo zblizevanje med sosednimi državami in narodi.

II.

Pripadniki narodnostnih manjšin se obenem z drugimi jugoslovanskimi narodi borijo za zgraditev socializma z aktivnim sodelovanjem v našem intenzivnem družbenem razvoju.

Proces naglega družbenega razvoja v naši državi nenehno nakazuje nove probleme in zahteve. V takšnih razmerah se povsem naravno pojavljajo tudi nova vprašanja v zvezi z nadaljnjim razvojem narodnostnih manjšin. Ta nova vprašanja so zlasti povezana z napredkom gospodarsko zaostalih območij pri nas.

Nekatere narodnostne manjšine, kot na primer najštevilnejša šip-tarska, naseljujejo območja, katerih izredno veliko gospodarsko zaostalost smo podedovali. To precej zavira tudi reševanje drugih vprašanj na vseh ostalih družbenih področjih. Zato posvečamo posebno pozornost gospodarskemu razvoju zaostalih območij, kjer žive manjšine, kar po svoji strani omogoča in spodbuja ter najbolje usmerja nadaljnje reševanje problemov v šolstvu, prosveti, kulturnem in drugem razvoju narodnostnih manjšin.

Tak gospodarski razvoj terja posvečanje vse pozornosti izobraževanju delavstva v vrstah narodnostnih manjšin, kar mora hkrati spremljati tudi razvoj tehnične in druge inteligence, ki bo nastala v takšnem okolju, nadaljevala zdrava in napredna prizadevanja, predvsem delavskega razreda.

Dosledna politika narodnostne enakopravnosti, ki utrjuje enotnost manjšin z drugimi narodi, zožuje podlago za nacionalistične pojave tako z ene kot z druge strani. To pa ne pomeni, da vprašanje šovinizma ne bo tudi v prihodnje aktualno. Progresivne družbene sile se morajo še nadalje vztrajno boriti proti kakršnikoli obliki uveljavljanja šovinizma.

Vendar je treba pokazati vso pozornost pri karakteriziranju posameznih nazorov ali ravnanj s pojmom šovinizma, zlasti kadar prihajajo od pripadnikov narodnostnih manjšin. Včasih se delajo napake in se nekatere problemi ali zahteve, ki se pojavljajo pri pripadnikih narodnostnih

manjšin, označujejo kot šovinizem, ne upošteva pa se tega, kako so nastali. Pri tem je treba posebno paziti, kadar gre za reševanje gospodarskih vprašanj.

Za razliko od tega je treba biti še odločnejši, ko gre za direktne napade na našo socialistično skupnost in ko gre za tuje vmešavanje v naša notranja vprašanja, saj prav to pomeni razpihovanje šovinističnih pojavov.

III.

Na vseh področjih življenja narodnostnih manjšin so bili doseženi veliki pozitivni rezultati kljub hudi dediščini preteklosti.

Vsestranska politična aktivnost narodnostnih manjšin ob vseh vprašanjih našega notranjega razvoja in njihova popolna podpora v naši zunanji politiki so manifestacija njihovega resničnega razpoloženja do socialistične Jugoslavije. Zato so tudi ostali brezuspešni vsi poskusi, da bi narodnostne manjšine ločili od naše politike in od naše socialistične skupnosti. Tudi ponovljena protijugoslovanska gonja ostaja brez rezultata v manjšinskih množicah.

Z ustavo FLRJ, z ustavami ljudskih republik, statuti avtonomnih enot in z vsem našim pravnim in družbenim sistemom so narodnostnim manjšinam zajamčene vse pravice. Ko je branila nedotakljivost teh temeljnih pravic, je naša družbena skupnost reševala probleme, ki so ustvarjali pogoje za socialistično preobrazbo narodnostnih manjšin.

Izhajajoč iz tega, da enakopravnost naših narodnostnih manjšin ne temelji na formalnih pravicah, temveč da je predvsem zagotovljena z materialno podlago v družbeno-ekonomskih odnosih, so bili storjeni ustrezni napor v skladu z razpoložljivimi sredstvi in možnostmi, da bi čimprej premagali gospodarsko zaostalost tudi na območjih, kjer pretežno živijo narodnostne manjšine. Zgrajenih je bilo precej kmetijskih objektov in s tem je bila ustvarjena podlaga za nadaljnji pospešeni razvoj teh območij in za nastanek sodobnega industrijskega delavstva kot tudi za vzgajanje kadrov iz vrst narodnostnih manjšin.

Posebno velike naloge so bile opravljene v prosveti in kulturi, ker so bile skoro vse narodnostne manjšine v stari Jugoslaviji brez šolstva v materinščini, brez učil kot tudi brez prosvetnih in kulturnih kadrov. Zato je bilo treba na nekaterih območjih začeti z bojem proti nepismenosti in z najnižjimi oblikami prosvetljevanja.

Za razliko od predvojnega stanja, ko ni bilo skoraj nobene oblike prosvetnega in kulturnega življenja, posebno pri nekaterih, in to najštevilnejših manjšinah, je bilo zdaj organizirano razen obsežnega omrežja šolstva v materinščini vseh narodnostnih manjšin tudi veliko drugih kulturno prosvetnih ustanov: kulturno umetniških društev, ansamblov, gledališč, knjižnic in čitalnic, pojavil se je številen in raznovrsten manjšinski tisk, radijske oddaje, izhajajo knjige in razne publikacije, manjšinski pisci in drugi kulturni ustvarjalci objavljajo svoje številne literarne, likovne in druge stvaritve.

Usposobljenih je bilo veliko kadrov za prosveto, gospodarstvo, državno upravo in administracijo, usposobljenih je bilo precej industrijskih delavcev in kmetijskih proizvajalcev, katerih znanje in izobrazba sta bila izpopolnjevana na najbolj prikladen način z razpoložljivimi silami in sredstvi.

Pri izvajanju takšne obsežne dejavnosti na vseh področjih življenja narodnostnih manjšin pa smo vedno skrbeli, da bi imele vse oblike kulturno prosvetnega in drugega življenja socialistično vsebino in da bi prispevale k utrditvi še večje enotnosti med vsemi našimi narodi. Zaradi takšnega značaja je vsa ta velika in raznovrstna dejavnost še pomembnejša.

Pripadniki narodnostnih manjšin so vključeni z različnimi dolžnostmi v družbene in množične organizacije, v izvoljene organe oblasti, v državno upravo, administracijo, v gospodarske organizacije, kar je vse bolj posledica njihove resnične družbene dejavnosti, vse manj pa izraz zahteve, da je treba zadovoljiti proporce v narodnostni sestavi posameznih organov in organizacij.

Toda še vedno je treba upoštevati to proporcionalnost sodelovanja v izvoljenih in drugih organih, v praksi popravljati morebitne nepravilnosti, ki se na nekaterih krajih lahko še vedno pojavljajo v tem procesu, ki se normalno razvija.

Posebej pa je treba posvetiti vso pozornost odstranjevanju pojavov neupravičenega zapostavljanja, če gre za zaupanje vodilnih dolžnosti. Morda ponekod res ni zadostne dejavnosti na nekaterih dolžnostih in funkcijah, pa je zato treba najti ustrezne oblike in naloge, da se ti kadri iz vrst narodnostnih manjšin bolj aktivizirajo ter tako tudi uveljavijo na zaupanih poslih.

Še nadalje se je treba vztrajno in sistematično truditi, da bi vzgojili kvaliteten uslužbenški aparat iz vrst narodnostnih manjšin, ker sedanje stanje tako glede kvalitete kot tudi glede nacionalne sestave ni zadovoljivo. Na mešanih območjih bi bilo želeli, da uporabljajo uslužbenci oba jezika v stikih s strankami, kar bi precej izboljšalo normalno opravljanje poslov. To pomeni, da bi bilo treba zagotoviti, da bi se naučili manjšinskih jezikov tudi drugi uslužbenci na mešanem območju.

V praksi se povsod ne uporabljajo dovolj posamezne pravice, ki pripadajo narodnostnim manjšinam; zato naj se posveti več pozornosti na primer izvajanju načela dvojezičnosti v nekaterih organih in ustanovah, kot so: sodstvo, tožilstvo, ljudski odbori in drugo. Temu so predvsem vzrok objektivne okoliščine, nastale zaradi pomanjkanja potrebnih kadrov, vendar pa so tudi subjektivne napake, ker v nekaterih krajih razpoložljive kadrovske možnosti niso bolje izkoristili.

Mnoga občinska in okrajna vodstva so že storila ukrepe, ki jim bodo omogočili pospešiti ta proces. Prav zaradi objektivnih težav, ki se bodo v raznih oblikah pojavljale tudi v prihodnosti, je nujno, da so subjektivne sile pri tem neprestano dejavne.

IV.

V skladu s splošnimi nalogami našega šolstva bi bilo treba tudi v prihodnje v manjšinskem šolstvu usposablјati šolsko omrežje, da bi čim popolneje zajelo tudi učence iz vrst narodnostnih manjšin — posebno v višjih razredih osnovnih šol, posvečati je treba večjo pozornost mladim delavcem in šolanju v strokovnih šolah, izboljšati kvaliteto učbenikov v manjšinskih jezikih in rešiti preostale potrebe v njih, vzgajati in usposablјati učni kader.

Reševanje vseh teh vprašanj bo vplivalo na izboljšanje kvalitete manjšinskega šolstva in odstranilo slabosti, ki se v nekaterih šolah še pojavljajo.

V okviru šolske reforme in po načelih splošnega zakona o šolstvu, ki velja za vse jugoslovansko šolstvo, se rešujejo tudi problemi nadaljnega razvijanja šolstva za pripadnike narodnostnih manjšin. Posebej je treba posvetiti več pozornosti vprašanjem, ki se nanašajo na vsebino in obseg učnih programov.

Praksa kaže, da je manjšinsko šolstvo tako usmerjeno, da omogoča pripadnikom narodnostnih manjšin, da se šolajo v enakih okoliščinah kakor drugo prebivalstvo, kar jim tudi omogoča, da se neovirano vključujejo v vse družbeno življenje glede dela in upravljanja, da obvladajo svojo materinščino ter jezik republike, v kateri žive, da gojijo svojo narodnostno kulturo. Zelo ugodno za nadaljnje izvajanje takšne usmeritve bi bilo tudi, če bi se za to širše zavzeli tudi razni izvenšolski činitelji, kot npr. znanstveni delavci in znanstvene ustanove, ki lahko po potrebi pomagajo.

Organiziranje paralelnih oddelkov z različnimi učnimi jeziki v skupnih šolah je pokazalo zelo dobre rezultate v učnem in v vzgojnem pogledu. Tam, kjer so pogoji, je treba postopoma storiti še korak naprej pri organiziranju dvojezičnega šolstva, kar pozitivno vpliva na medsebojno spoznavanje in zbliževanje različnih narodov ter na vzgajanje kadrov, ki lahko govore vse jezike območja, na katerem žive. Pri proučevanju in presojanju teh problemov pa se morajo veliko bolj angažirati šolski odbori pri manjšinskih šolah.

V.

Pri izpolnjevanju pomembnih nalog na področju kulturno-prosvetnega in umetniškega življenja narodnostnih manjšin je zelo pozitivno, da so bile v tej aktivnosti stalno zatirane težnje po zabubljenosti in ozkem nacionalističnem izolacionizmu ter da je bil v različnih oblikah uresničevan proces medsebojnega kulturnega zbliževanja med narodnostmi, ki žive na naših tleh. To ne pomeni, da vnaprej ni treba biti buden v tem smislu, ker se prav to področje lahko pogosto zelo ugodno izkoristi za razpihovanje narodnostne nestrpnosti in podobnih protisocialističnih pojavov.

Za popolno kulturno afirmacijo narodnostnih manjšin je opravičen obstoj in razvoj manjšinskih kulturno-prosvetnih organizacij na terenu, ki se podobno kot vse druge oblike te vrste na lokalnem območju, združujejo prek kulturno-prosvetnih organizacij v občini in okraju. Vendar pa v našem sistemu niso potrebna neka posebna, vertikalna organizacijska združevanja. Najbolj naravna pot za reševanje vseh problemov narodnostnih manjšin so splošne politične in družbene organizacije, ljudski odbori in organi družbenega samoupravljanja.

Več pozornosti je treba posvetiti reševanju naraščajočih potreb manjšinskih kulturnih delavcev in manjšinske inteligence ter si prizadevati, da bi se z njihovim ustvarjanjem seznanila širša jugoslovanska javnost. Tudi z ustvarjanjem jugoslovanskih pisateljev in drugih kulturnih delavcev je treba bolj seznanjati pripadnike narodnostnih manjšin, kar pomeni, da je treba več prevajati v manjšinske jezike in zagotoviti stalne oblike seznanjanja.

V izobraževanju kadrov iz manjšinskih vrst, posebno strokovnih, ima kadrovska služba posebne naloge. V tej zvezi je treba rešiti tudi nekatera vprašanja štipendiranja, ki vsebujejo pomanjkljivosti po narodnostni in po socialni strukturi.

Za ugoditev šolskim, kulturnim in drugim potrebam narodnostnih manjšin je treba še nadalje razvijati založniško dejavnost in si prizadevati, da bi bistvene potrebe zadovoljili kljub vplivu splošnih činiteljev na tem področju in upoštevati seveda kvaliteto izdaj.

Da bi uspešneje razširjali te izdaje med pripadniki manjšin, je nujno potreben nadaljnji razvoj omrežja knjižnic in čitalnic na terenu.

Velik del potreb pri prosvetljevanju in kulturnem napredku narodnostnih manjšin je mogoče zadovoljiti z nakupom knjig in drugih publikacij v teh jezikih tudi izven države, pri čemer je treba paziti na njihov izbor in kvaliteto.

VI.

Pri reševanju problema narodnostnih manjšin je imel vidno mesto razvoj tiska v materinščini.

Ker je tisk nujen za vsestranski razvoj narodnostnih manjšin, ga je treba glede reševanja nekaterih vprašanj ločiti iz običajnega obravnavanja lokalnega tiska oziroma nujno potrebnega tiska majhnih naklad. V skladu s tem je treba tudi reševati materialne probleme tega tiska.

Še nadalje je treba izboljševati kvaliteto in raznolikost vsebine teh listov in časopisov, da bi čimbolje odražali življenje in razvoj manjšin. Zaradi tega je nujno treba posvečati vso skrb časnikarskim kadrom in povečanju kroga sodelavcev ob redakciji ter zagotoviti večjo pomoč ustreznih organizacij in organov.

Še skrbneje je treba spremljati delo in izkazovati posebno politično, informativno in vsako drugo pomoč radijskim postajam, ki oddajajo v manjšinskih jezikih. Vloga teh propagandno-političnih in kulturnih usta-

nov je zelo pomembna, za življenje narodnostnih manjšin v državi. Pri-
zadevati si je treba, da bo program teh radijskih postaj odraz življenja
narodnostnih manjšin in da se bo dopolnjeval z notranjo in zunanje-
politično problematiko Jugoslavije.

VII.

V zvezi s ponovljeno protijugoslovansko gonjo je treba okrepiti in
zboljšati politično delo pri razkrinkavanju te tendenciozne in sovražne
propagande, da bi bile narodnostne manjšine redno in povsem seznanjene
z bistvom in smotri te gonje ter njenih posameznih oblik in da bi se kar
najbolj aktivizirale v obrambi pridobitev socialistične revolucije.

Na najbolj pristopen način je treba pojasnjevati bistvena vprašanja
naše notranje in zunanje politike, posebno pa tiste probleme, ki so tes-
neje povezani s perspektivnim razvojem območij, na katerih manj-
šina živi.

V vsej tej dejavnosti je nujna stalna in sistematična pomoč republi-
ških vodstev ter aktualnih in poljudnih publikacij, ki na najbolj spre-
jemljiv način pojasnjujejo našo notranjo in zunanjo politiko.

VIII.

ZKJ kot poglavitna politična sila družbenega razvoja se trdno po-
vezuje z množicami narodnostnih manjšin. Ob takšnem političnem stanju
pri manjšini ima ZK zelo ugodne pogoje za širjenje organizacije, sprejem
novega članstva in vzgojo mladih kadrov.

Zaradi tega so neutemeljeni pojavi nezaupanja in sektašenja do
sprejema v članstvo iz vrst narodnostnih manjšin, posebno na gospo-
darsko razvitejših območjih, kjer je delavski razred številnejši. V ne-
katerih krajih je bilo čutiti zabubljenost organizacij glede sprejema novih
članov iz manjšinskih vrst. Ti pojavi so bili predvsem opazni v zaostalih,
kmečkih območjih, kjer so v to vpletali tudi nekatera druga nenačelna
merila, kot so npr. družinske vezi in podobno.

Pozitivna pa je težnja, ki je že prišla do veljave glede sprejema
mladih ljudi v ZK, ker so prav ti novi mladi člani zelo vplivali na
zboljšanje političnih razmer na terenu, na reševanje tekočih nalog in na
zavračanje konservativnih nazorov v posameznih organizacijah. Sprejem
v članstvo mora biti nenehno v središču pozornosti vseh organizacij in
vodstev ZK na terenu. Tem mladim članom je treba pomagati, da se
čimprej izkažejo kot družbeno-politični delavci.

Čutiti je, da je treba resneje in z več sistema reševati vprašanje
vzgoje in usposabljanja vodilnih kadrov v vodstvih ZK in drugih druž-
beno-političnih organizacijah na terenu. To bi prispevalo k odpravljanju

pomanjkljivosti, ki jih je še vedno opaziti v nekaterih manjšinskih organizacijah, kadar gre za zaupanje vodilnih dolžnosti manjšinskim kadrom. K temu bo zelo pripomoglo šolanje manjšinskih kadrov v političnih šolah, čemur bi bilo treba v prihodnje posvetiti še več pozornosti.

Vodstva ZKJ na območjih, ki niso etnično mešana, ki pa imajo pripadnike narodnostnih manjšin v podjetjih, rudnikih, šolah in drugje, morajo posvetiti vso pozornost reševanju vprašanja njihovega življenja, njihovega političnega in strokovnega napredka.

IX.

Izpolnitev narodnostne enakopravnosti naših narodov in narodnostnih manjšin, bratstvo in enotnost med jugoslovanskimi narodi in narodnostnimi manjšinami ter socialistični družbeni odnosi se odražajo v vdanosti in privrženosti pripadnikov narodnostnih manjšin tudi nasproti JLA in interesom državne obrambe.

Razen številnih ukrepov v armadi za krepitev bratstva in enotnosti ter upoštevanje narodnostne enakopravnosti, pa tudi v popolni skrbi za nadaljnjo utrditev socialističnih odnosov se nenehno dviga tudi aktivni in rezervni starešinski kader z vrst narodnostnih manjšin.

JLA nenehno in stalno vzgaja nove generacije, ki stopajo v njene vrste v duhu bratstva in enotnosti in v duhu jugoslovanskega socialističnega patriotizma. Zato je tudi naravno, da se organizacije ZK v armadi, njeni poveljniki in borci odločno in vztrajno bore proti vsaki obliki nepravilnih odnosov tudi do pripadnikov narodnostnih manjšin.

V vrstah JLA se pripadniki narodnostnih manjšin nenehno zблиžujejo in še trdneje povezujejo z drugimi jugoslovanskimi narodnostmi, širijo svoje znanje in izobrazbo ter se usposabljaajo za aktivno sodelovanje pri graditvi socializma.

X.

Ljudskim republikam gre velika vloga pri reševanju številnih vprašanj narodnostnih manjšin, med njimi tudi vprašanj materialne narave. Rešitev šolskih, kulturnih in drugih vprašanj je pogosto terjala finančne napore. Posamezne republike so v ta namen po svojih možnostih redno nakazovale znatna materialna sredstva. Pred največjimi problemi te vrste so bile LR Srbija, avtonomna kosovsko-metohijska oblast in avtonomna pokrajina Vojvodina. Velikost sredstev včasih le ni mogla zadovoljiti potreb, posebno glede založniške dejavnosti ter šolskih učbenikov in priročnikov.

Zato je nujno potrebno, da federacija razen posebne skrbi za gospodarski razvoj nekaterih gospodarsko zaostalih območij, kjer pretežno žive narodnostne manjšine, sodeluje pri dotiranju opisanih potreb, in to tako,

da bi republike zagotavljale vse tisto, kar povprečno zagotavljajo vsem drugim državljanom, s tem da bi federacija sodelovala pri financiranju posebnih potreb. Za takšno sodelovanje federacije je treba precizirati nekatere objektivne kriterije.

XI.

Ti sklepi naj se dostavijo vsem okrajnim in občinskim komitejem ZK ne glede na to, ali so v teh okrajih ali občinah narodnostne manjšine, da bi se z njimi seznanili in storili potrebne ukrepe v skladu s pogoji svojega območja.

Beograd, 24. 3. 1959.

Summary: The Conclusions of the Executive Committee of the League of Communists of Yugoslavia regarding the problems of national minorities

Within the framework of our materials the present document starts a series of recent contributions from the field of national minority policy in the socialist Yugoslavia.

On the multi-national territory of Yugoslavia every more significant text is published in all the languages of the individual nations. All of them are according to today's prevailing conceptions authentic, because the State does not have one state language neither is one provided for by the new constitution. This is the reason why the conclusions of the Executive Committee of the League of Communists of Yugoslavia concerning the problems of national minorities can be published in Slovene version.

Where the various documents show differences in terminology, as this is the case with having two or more expressions for denoting a part of a nation, namely »narodni«, »narodnostni«, and »nacionalni« (all of them standing for »national«), those differences ought to be regarded as such.

The document which is reprinted here was approved by the Executive Committee of the League of Communists of Yugoslavia after discussion on March 2, 1959. The conclusions were made known to all organizations and institutions engaged on the problems of national minorities.

In Slovene they were published in the Slovene edition of the weekly »Komunist« No. 26, Year XX, June 26, 1962, p. 6.

In Serbocroat they were published in the weekly »Komunist« No 270, Year XX, June 28, 1962, p. 8., both in the Latin and in the Cyrillic alphabet.

In Macedonian they were published in the Macedonian edition of the weekly »Komunist« No 270, Year XX, June 29, 1962, p. 8.

Bibliografija člankov o koroškem vprašanju v periodičnem tisku 1955 – 1960

A Bibliography of Articles on the Problem of Carinthia in Periodical Literature between 1955 and 1960

Tone Zorn, asistent

Bibliografija se v glavnem omejuje na izbor naslovov iz periodičnega tiska (našteta je tudi ostala koroška periodika, ki se dotika slovenske manjšine):

Allgemeine Bauern Zeitung, Organ des Kärnten Bauernbundes, Klagenfurt;

Berichte und Informationen des Österreichischen Forschungsinstituts für Wirtschaft und Politik, Salzburg;

Carinthia I, Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt;

Der Donauraum, Zeitschrift des Forschungsinstitutes für den Donauraum, Salzburg;

Die Furche, freie kulturpolitische Wochenschrift, Wien;

Geografski vestnik, izdaja Geografsko društvo Slovenije, Ljubljana;

Gospodarski koledar, izdaja redakcija Nove proizvodnje, Ljubljana;

Die Kärntner Landsmannschaft, Mitteilungsblatt der Heimatverbände Kärntens, Klagenfurt;

Kleine Zeitung, Unabhängige Tageszeitung für Kärnten und Osttirol, Klagenfurt;

Koledar Slovenske Koroške, izdaja Slovenska prosvetna zveza v Celovcu;

Koledar Družbe sv. Mohorja, izdaja Družba sv. Mohorja v Celovcu;

Kulturnachrichten aus Kärnten, Mitteilungsblatt des Verbandes für Kultur und Heimatpflege Kärntens, Klagenfurt;

Kärntner Nachrichten, für Freiheit und Recht, Klagenfurt;

Medjunarodna politika, izd. Savez novinara Jugoslavije, Beograd;

Naš tednik — Kronika, kulturno-politično glasilo, Celovec;

Naša sodobnost, Ljubljana;

Naši razgledi, štirinajstdnevnik za politična, gospodarska in kulturna vprašanja, Ljubljana;

Die Neue Zeit, Tageszeitung für Kärnten und Osttirol, Klagenfurt;

Nova pot, glasilo Cirilmetodijskega društva katoliških duhovnikov LRS, Ljubljana;

Österreichische Monatshefte, Blätter für Politik, Kultur und Wirtschaft, Wien;

Die österreichische Nation, Salzburg;

Planinski Vestnik, glasilo Planinske zveze Slovenije, Ljubljana;

Slovenski vestnik, Celovec;

Vera in dom, Celovec;

Unterkräntner Nachrichten, Unabhängiges Wochenblatt für das Kräntner Unterland, Wolfsberg, Völkermarkt;

Volkszeitung, Tageszeitung für Kränten und Osttirol, Klagenfurt;

Wahrheit und Volkswille, Klagenfurt;

Weg und Ziel, Monatsschrift für Fragen der Demokratie und des Wissenschaftlichen Sozialismus, Wien;

Zgodovinski časopis, izdaja Zgodovinsko društvo za Slovenijo, Ljubljana;

Zbornik — koledar svobodne Slovenije, Buenos Aires;

Die Zukunft, Sozialistische Monatsheft für Politik, Wirtschaft, Kultur, Wien;

Bibliografija skuša čim podrobneje podati slovenske naslove (pri tem zajema tudi nekaj kulturno-zgodovinskih člankov), naslove iz inozemskih revij in časnikov pa v toliko, kolikor so ti dosegljivi; pri tem so v serijah posameznih periodik določene vrzeli. Bibliografija registra slavnostne številke koroških častnikov ob 40-letnici koroškega plebiscita, ne pa v teh izdajah priobčene priložnostne članke. Slovenski koroški tisk ni zastopan s poročili o delovanju posameznih prosvetnih društev, ki jih v obilici prinašajo Koledarji Slovenske Koroške (tudi za predvojno obdobje), tednika Slovenski vestnik, Naš tednik — Kronika ter mesečnik Vera in dom. Jugoslovansko periodiko poleg člankov iz revij zastopajo še komentarji o jugoslovansko-avstrijskih odnosih, v kolikor se dotikajo Koroške, tako članki objavljeni ob protiuustavnem odloku koroškega deželnega šolskega sveta o odpravi dvojezične šole z dne 22. septembra 1958 ter komentarji o avstrijski manjšinski zakonodaji.

Dopolnitve k bibliografiji bodo objavljene v naslednjih številkah »Razprav in gradiva«. Naslove posameznih del in člankov, ki spadajo v bibliografijo ali pa segajo preko v tej bibliografiji zastavljenega okvira, redno prinašajo od 1956. leta dalje objave Forschungsinstituta für Donauraum v Salzburgu *Der Donauraum*. Bibliografijo slovenskega koroškega tiska nepopolno in enostransko objavlja od leta 1960 dalje Zbornik — koledar svobodne Slovenije.

1. Franco Amadini, A Vienna due pesi e due misure per la Carinzia e L'Alto Adige. Concretezza, Milano, 16. IV. 1959, št. 8, str. 22 sl.

2. Pavle Apovnik, Problemi slovenskih koroških visokošolcev v Avstriji. Zbornik Koroške, 1959, str. 58—61.

3. Austrian Lorry Drives Met by Hostile Crowd Yugoslav Feeling over Schools Dispute. The Times, London, 18. IV. 1959, št. 54. 438, str. 5.

4. Dušan Beg, Visok Obir (2142 m). Planinski Vestnik XI/1955, št. 5, str. 216—221.

5. Dušan Benko, Parada nemško govorečih. Delo, Ljubljana 11. X. 1960, št. 279, str. 4. — Proslava 40-letnice koroškega plebiscita v Celovcu dne 10. X. 1960 leta.

6. Dr. Wolfgang Benndorf, Nicht nationalistische Verhetzung, sondern friedliches Beieinanderleben der Völker. Slovenski vestnik, 16. X. 1959, št. 42, str. 3; slovenski prevod v Naših razgledih VIII/1959, št. 18, str. 429. Pismo avstrijskega humanista o plodnih stikih med kulturnimi delavci dveh sosednih narodov.

7. Werner Berg, Izvoljena domovina Spodnja Koroška. Naši razgledi IV/1955, št. 19, str. 164. — Iz Carinthie I, Celovec 1952, preveden sestavek Werner Berga.

8. Maria R. Boensch, Rapporto sull'Alto Adige (Il neonazismo austriaco contra l'Italia). Il Borghese 1960, Milano, št. 39, str. 495—516 — Na straneh 511—516 je poglavje o Slovenski Koroški.

9. August Bračič, Po prvem zasedanju Komisije za obmejni promet z Avstrijo. Delo, 1. XI. 1960, št. 300, str. 5.

10. Hermann Braumüller, In Gedanken an die Volksabstimmung in Kärnten. Carinthia I. Jg. 150, 1960, str. 547—566.

11. Bojan C., Narodna nezavednost na Koroškem. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1957, str. 169—171.

12. Buge was primä, gralva Venus. Naši razgledi IX/1960, št. 7. str. 156—157. — Vtisi slovenskih literatov z obiska Koroške 1960 leta.

13. Carantanus, Was heisst Lostag? Österreichische Monatshefte. XII/1956, št. 5, str. 12—13. — Teoretično glasilo Avstrijske ljudske stranke (ÖVP) kritizira kulturno politiko socialistične stranke na Koroškem.

14. Children Exempted from Slovene Lessons. The Manchester Guardian, 13. X. 1958, št. 34. 925, str. 7. — Poročilo o odjavah od dvojezičnega pouka po odloku koroškega deželnega šolskega sveta z dne 22. IX. 1958.

15. Jelisaveta Čopić, Srečanje z Werner Bergom. Naši razgledi VI/1957, št. 20, str. 491—492. — Poročilo o razstavi W. Berga v ljubljanski Moderni galeriji.

16. fd, Novi temelji. Delo, 25. XI. 1960, št. 327, str. 4 Komentar ob obisku državnega sekretarja Koče Popovića Dunaju.

17. — dek —, Kärnten in Wort und Bild. Die österreichische Nation IX/1957, št. 2, 3, str. 29—31, 47—48. — Kratek informacijski pregled historičnih publikacij o Koroški.

18. — dek —, Kärnten in Wort und Bild. Die österreichische Nation IX/1957, št. 9, str. 143—144. — Kratek informacijski pregled turističnih publikacij o Koroški.

19. — dek —, Von unseren Volksgruppen. Die österreichische Nation X/1958, št. 5, str. 72—73. — Avtor vidi v avstrijskih manjšinah enakovredne, v avstrijski skupnosti živeče skupine, ne pa iredentiste, glasnike komunizma, panslaviste...

20. P. Demerski, Jugoslovensko-austrijski pregovori, Medjunarodna politika IX/1958, št. 194, str. 10—11. — Zasedanje mešanega avstrijsko-jugoslovanskega odbora.

21. P. Demerski, Nastavak jugoslovensko-austrijskih pregovorov. Medjunarodna politika IX/1958, št. 202, str. 11 — Sklepi mešanega avstrijsko-jugoslovanskega odbora.

22. »Deutscher Schulverein — Südmark« in njegovi nasledniki v drugi avstrijski republiki. Slovenski vestnik, 5. II. — 25. III. 1960, številka 6—13, str. 3.

23. Der Donauraum, Salzburg, redno prinaša bibliografijo, ki se dotika tudi Koroške (od l. 1956).

24. Rudolf Drauburger, Die Tragödie der Kärntner Slowenen. Die österreichische Nation XII/1960, št. 1, str. 14—15.

25. Drago Druškovič (ps. Rok Arih), Koroški Slovenci in letošnji 1. maj. Ljudska pravica, Ljubljana 1. V. 1955, št. 102, str. 6.

26. Drago Druškovič (ps. Rok Arih), Majski dnevi 1945 na Koroškem. Ljudska pravica, 8. V. 1955, št. 106, str. 6.

27. Drago Druškovič, Nove poti slovenskega tiska na Koroškem. Novinar 1955, slavnostna številka, str. 7.

28. Drago Druškovič, Na pragu 1956, Koroški Slovenci. Slovenski poročevalec 3. I. 1956, št. 1/3, str. 1.

29. Drago Druškovič, (R. A.) Ljudska prosveta na Koroškem. Sodobna pota I/1956, št. 6/7, str. 396—399.

30. Drago Druškovič, (ps. Rok Arih), Poganki v zamejstvu. Naša sodobnost IV/1956, št. 11, str. 1050—1056. — Zapisek o koroškem »Mladem rodu« in o tržaških mladinskih revijah.

31. Drago Druškovič (ps. Rok Arih), Razmišljanje o knjigi »Duhovno življenje Koroške«. Naša sodobnost, VI/1958, št. 2, 3, 4, 5, 6, — Obsežna kritika knjige Erich Nussbaumer, Geistiges Kärnten, Literatur- und geistes- Geschichte des Landes, Klagenfurt, 1956. — Slovensko pisemstvo in literatura sta zapostavljeni, avtor le deloma pozna slovensko znanstveno literaturo.

32. Drago Druškovič (ps. Rok Arih), 50. Naši razgledi, VII/1958, št. 12, str. 302. — Ob 50-letnici Slovenske prosvetne zveze na Koroškem.

33. Drago Druškovič (ps. Rok Arih), Pisatelj iz zamejstva. Naši razgledi, VII/1958, št. 19, str. 465. — Ob 65-letnici koroškega pisatelja J. F. Perkoniga.

34. Drago Druškovič (ps. Rok Arih), Kako žive koroški Slovenci. Slovenski izseljenski koledar 1960, str. 115—116.

35. Drago Druškovič (ps. Rok Arih), Dr. Franc Petek. Naši razgledi, IX/1960, št. 5, str. 104. — Življenska pot dr. Franca Petka.

36. Drago Druškovič (Rok Arih), Josef Friedrich Perkonig. Dichter der Verständigung unter den Völkern. Slovenski vestnik 3. VI.—15. VII. 1960, št. 23—29. — Nemški prevod eseja, ki je izšel skupaj s slovenskim prevodom Perkonikovega romana »Hónigraub« — »Ugrabljeni strd«, Ljubljana 1956.

37. Drago Druškovič (g), Štirideset let po plebiscitu. Naši razgledi, IX/1960, št. 19, str. 434. — Članek ob 40-letnici koroškega plebiscita dne 10. X. 1960. leta.
38. Drago Druškovič (ps. Rok Arih), Pogledi na Koroško. Jezik in slovstvo VI/1960—1961, Ljubljana, št. 2, str. 33—37. — Razmišljanje o današnjem slovenskem kulturnem izrazu v avstrijskem delu Slovenske Koroške.
39. N. Dubravčič, Napad na manjinska prava. Avstrija krši osnovne obaveze prema jugoslovenskoj manjini. Medjunarodna politika, X/1959, št. 216, str. 3—4.
40. N. Dubravčič, Sredjivanje avstrijsko-jugoslovenskih odnosa. Medjunarodna politika XI/1960, št. 240, str. 8—9. — Misli ob obisku avstrijskega zunanjega ministra dr. Bruna Kreiskega Jugoslaviji.
41. Ermacora F., Die Kärntner Minderheitenfrage als Rechtsproblem. Der Donauraum V/1960, št. 1, str. 12—31.
42. »Elefterija« zabrinuta zbog austrijske politike prema Jugoslaviji. Borba, Beograd, 10. XI. 1958, št. 283, str. 1.
43. Enostransko in nezakonito kršenje 7. člana državne pogodbe. Slovenski poročevalec, 20. III. 1959, št. 65, str. 1.
44. Valentin Feichter, Von unseren Volksgruppen. Die österreichische Nation XI/1959, št. 2, str. 26—28. — Dvojezično šolstvo na Koroškem in gonja proti njemu.
45. Julij Felaher, Gospodarstvo Slovenske Koroške. Gospodarski Koledar 1955, str. 9—12.
46. Julij Felaher, Koroški Slovenci v letu 1955. (Opis gospodarskega položaja). Gospodarski Koledar 1956, str. 18—29.
47. Julij Felaher (dr. J. F.), Zakaj ni izšel Koledar Slovenske Koroške 1946? Koledar Slovenske Koroške 1956, str. 148—150.
48. Julij Felaher, Gospodarski problemi Slovenske Koroške v letu 1957. Gospodarski Koledar 1958, str. 26—28.
49. Julij Felaher, Strukturne spremembe gospodarstva Slovenske Koroške v pogledu kmetijstva, industrije in obrti — agrarni problem Slovenske Koroške. Gospodarski Koledar 1957, str. 45—57.
50. Jurij Felaher (dr. J. F.), Rudolf Mencin, starosta koroških slovenskih učiteljev 80-letnik. Slovenski vestnik, 24. IV. 1959, št. 17, str. 4.
51. Jurij Felaher, Srednješolski problem koroških Slovencev. Koledar Slovenske Koroške 1958, str. 83—92.
52. Jurij Felaher, dr. Josip Šašel, Zgodovina koroških podružnic Slovenskega planinskega društva. Koledar Slovenske Koroške 1960, str. 58 do 70.
53. Jurij Felaher, Šola in šolniki v Melvičah od leta 1789—1877. Koledar Slovenske Koroške 1956, str. 99—110.
54. Jurij Felaher, Koroški pevci in vižarji. Koledar Slovenske Koroške 1957, str. 76—82.
55. Jurij Felaher, Ob 60-letnici narodne šole v Št. Rupertu pri Velikovcu. Koledar Slovenske Koroške 1957, str. 117—125.

56. Jurij Felaher, *Gospodarstvo Slovenske Koroške in drugo v letu 1958*. Gospodarski koledar 1959, str. 62—72.
57. Jurij Felaher, *Prosveta na Brdu in v Melvičah*, Koledar Slovenske Koroške 1959, str. 112—129.
58. Jurij Felaher, *Koroški Slovenci v letu 1957*. Jadranski koledar, Trst, 1958, str. 52—68.
59. Jurij Felaher, *Razvoj i položaj slovenskog školstva u Koruškoj pod Austrijom*. Pedagoški rad 1959, Zagreb, št. 1/2, str. 81—86.
60. Jurij Felaher (dr. J. F.), *Poslanec France Grafenauer*, Koledar Slovenske Koroške 1960, str. 130—134.
61. Jurij Felaher, *Vprašanje povračila imovine in povrnitve škode koroškim Slovencem, ki so bili v drugi svetovni vojni prisilno izseljeni z vidika avstrijskega prava*. Gospodarski Koledar 1960, str. 57—62.
62. Peter Ficko, *Geografski pregled Koroške*. Zbornik Koroške 1959, str. 8—13.
63. Slavko Fras, *Legenda o Miklovoj Zali*, Borba, 26. X. 1958, št. 270, str. 8. — Reportaža iz Slovenske Koroške.
64. Slavko Fras, *Slovenački kao »pomoćni jezik« za učenje njemačkog*. Borba 11. XI. 1958, št. 284, str. 3.
65. Slavko Fras, *»Zidmark« i njeni osnivači*. Borba, 23. XI. 1958, št. 294, str. 6.
66. Slavko Fras, *Pitanje manjinskog školstva u bečkom parlamentu*. Borba, 6. XII. 1958, št. 303, str. 4.
67. Slavko Fras, *Utrakvistička škola nije kompromis*. Borba, 13. XII. 1958, št. 309, str. 4.
68. Slavko Fras, *Pisma o koroškem vprašanju*. Delo, 16. XI. 1960, št. 314, str. 5. — Pozitivna pisma avstrijskih bralcev o odnosu do slovenske manjšine.
69. Slavko Fras, *Sredi Podjune stoji znamenje*. Delo, 1. V. 1959, št. 1, str. 13. — Reportaža iz Podjune.
70. Für eine Minderheitenfeststellung müssen zuerst die nötigen Voraussetzungen geschaffen werden. Slovenski vestnik, 9. XII. 1960, št. 50, str. 8.
71. Claus Gatterer, *Kein Volk, kein Reich und viele Führer I—II*. Forum VII/1960, Wien, št. 74—76, str. 45—49, 89—91, 124. — Prikaz neonacističnih organizacij v Avstriji, njihova glasila in ideologija. Slovenski povzetek v članku Nacistični mozaik, NR IX/1960, št. 9, str. 206.
72. Bogo Grafenauer, Hermann Braumüller, *Geschichte Kärntens*, Klagenfurt 1949. Zgodovinski časopis V/1951, str. 301—320. — Ocena Braumüllerjeve knjige.
73. Franc Grafenauer, *Iz Podrožice do Osoj*. Planinski Vestnik XII/1956, št. 2, str. 64—73. — Potopis.
74. Ivan Grafenauer, *»Blagor ubogim« v slovenski narodni pesmi*. Koledar Slovenske Koroške 1955, str. 103—113.
75. Ivan Grafenauer, *»Celovski rokopis« iz Rateč*. Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1958, str. 129—135.

76. Ivan Grafenauer, Nekaj o koroških narečjih. Koledar Slovenske Koroške 1958, str. 33—36.

77. Ivan Grafenauer, Koroška — zibelka slovenskega slovstva. Koledar Slovenske Koroške 1960, str. 76—81.

78. Herman Gruber, Probleme der Landtagswahl in Kärnten, Österreichische Monatshefte XII/1956, št. 4, str. 20—21.

79. Dr. J. Hans, Zwei Kärntner Denkschriften vom September 1945. Carinthia I, Jg. 150, 1960, str. 879—885. — Avtor opisuje priprave na prve diplomatske akcije začasne koroške vlade 1945. leta.

80. E. Hrausky, Mimo belih kamnov. TT, Ljubljana, 5. X. 1960, št. 40, str. 3. — Reportaža o malem obmejnem prometu.

81. Helmut Hütter, Die Rolle Italiens im Kampf um Kärntens Freiheit. Carinthia I, Jg. 150, 1960, str. 603—619.

82. A. I., Le minoranze etniche in Austria. Il Popolo, Roma, 26. II. 1956, št. 57, str. 3.

83. D. I., Beč demantuje Beč. Politika, Beograd, 20. III. 1959 št. 16.425, str. 2. — Komentar ob sprejetju manjšinskega šolskega zakona in zakona o slovenščini na sodiščih 1959. leta v dunajskem parlamentu, »ki bistveno poslabšujeta položaj slovenske manjšine«.

84. Dr. Svetozar Ilešič, Dobrač, podrta gora nad slovensko zemljo. Planinski Vestnik XII/1956, št. 2, str. 56—63.

85. Dr. Svetozar Ilešič, Z oktobrske poti po Koroškem. Naši razgledi, IX/1960, št. 22, str. 514—515. — Vtisi iz študentske ekskurzije po južni Koroški v oktobru 1960.

86. Silvio Innocenti, La politica dell' Austria verso gli Sloveni della Carinzia, Il Piccolo, Trst, št. 2592, 2596, 5, 10. XII. 1955.

87. Dr. Valentin Inzko, Pet let med celovškimi učiteljskimi. Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1957, str. 57—69.

88. Dr. Valentin Inzko, Mlada rast. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1955, str. 223—224. — Delovanje slovenske katoliške mladine na Koroškem. Učiteljske in slovenski učiteljskiki.

89. Dr. Valentin Inzko, Prosветna dejavnost med Koroškimi Slovenci. Zbornik — Koledar svobodne Slovenije 1960, str. 152—155. Informativni članek o sezoni 1958/59.

90. Marija Jagodic, Ljudska otroška pesem (zapiski iz Podjunske doline na Koroškem v letu 1953). Koledar Družbe sv. Mohorja v Celju 1955, str. 50—53.

91. V. Jakšič, državnog ugovora. Borba, št. 16.313, 8. XI. 1958, str. 2. — Komentar ob dejanski odpravi dvojezične šole na južnem Koroškem 1958. leta.

92. V. Jakšič (V. J.), Kršenje ugovora, Politika, 8. X. 1958, št. 16.288, str. 2. — Komentar ob dejanski odpravi dvojezične šole na Koroškem. S sklepom deželne sveta z dne 22. septembra 1958. leta so koroške oblasti prekršile določila avstrijske državne pogodbe z dne 15. V. 1955.

93. V. Jakšić, Bečki razgovori. Politika, 27. XI. 1960, št. 16.949, str. 4.
— Komentar ob obisku jugoslovanskega sekretarja za zunanje zadeve
Koče Popovića Dunaju.

94. Tone Jezernik, Za pravice koroških Slovencev. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1957, str. 166—168. — Intervencije koroških Slovencev za izpolnitev čl. 7 a. d. p. Narodni svet koroških Slovencev in VI. kongres Unije evropskih manjšin (FUEV).

95. Tone Jezernik, Življenje ni praznik. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1958, str. 258—260. — Potegovanje koroških Slovencev za izpolnitev čl. 7 a. d. p. Ustanovitev slovenske gimnazije v Celovcu.

96. Tone Jezernik, 90 let šolskega boja na Koroškem 1869—1959. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1960, str. 149—152.

97. M. Jozić, Položaj jugoslovanske manjine u Austriji. Mednarodna politika VIII/1957, št. 17, str. 11—12. — Avstrija zavlačuje izpolnitev manjšinskih določb 7. člena državne pogodbe.

98. Jugoslavija i kršenje Državnog ugovora, Medjunarodna politika IX/1958, št. 208, 12—13.

99. D. K., Tri leta obstoja Slovenskega planinskega društva v Celovcu. Planinski Vestnik XII/1956, št. 2, str. 49—52.

100. Die Kärntner Schulfrage. Die österreichische Nation VII/1955, št. 3, str. 39—40.

101. Kärnten lässt sich nicht gegen Südtirol ausspielen. Dolomiten, Bozen, 17. I. 1959, št. 13, str. 3.

102. Hans Kalt, Zur Lage der Kärntner Arbeiter. Weg und Ziel XVI/1958, št. 9, str. 763—768.

103. Dušan Kermavner (D. K.), Narodnostna delitev avstrijske socialne demokracije v luči zgodovinskih pogojev in boljševiske kritike. Naša sodobnost, IV/1956, št. 7/8, str. 733—747.

104. Dušan Kermavner, »Koroška« krivda in nekrivda slovenske socialne demokracije. Naša sodobnost VI/1958, št. 1/2, str. 62—69.

105. Stefan Klagenfurter, Der Landeshauptmann von Kärnten ein »Landesverräter«. Die Zukunft 1957, št. 3, str. 83—87; gl. št. 174. — Obširen članek, v katerem avtor pokaže vzroke germanizacije na Koroškem. Avtor se dotika problemov načrtne germanizacije, delovanja nemško nacionalnih organizacij, gonje proti dvojezični šoli, zavrača očitke, da so Slovenci iredentisti ter nastopa proti vindišarski narodnostni tvorbi na Koroškem.

106. Kleine Zeitung, št. 323, 8. X. 1960, slavnostna številka ob 40-letnici koroškega plebiscita.

107. Vladimir Klemenčič, Avstrijski popis prebivalstva l. 1951 in koroški Slovenci. Naši razgledi IV/1955, št. 19, str. 457—459. — Popisovalci, kriterij popisovanja, kategorije ter rezultati štetja so za določanje števila Slovencev in njihovo dejansko razporeditev popolnoma nerabni.

108. Vladimir Klemenčič, Iz književnosti o Koroški, Geografski vestnik XXIX—XXX/1957—1958, str. 216—220. — Ocene razprav: Richard R. Randall, Political Geography of Klagenfurt Bassin. Geographical

Review, Julij 1957, New York, str. 406—419. Gl. Naši razgledi VIII/1959, št. 3, str. 59. — Rudolf Wurzer, Regionalplanung für den Wörthersee. Raumforschung und Raumordnung, Köln—Berlin 1956, Heft 1. str. 1—13. — H. Paschinger, Kärnten. Ein länderkundlicher Abriss. Berichte zur deutschen Landeskunde, 18. Band; Remagen 1957, str. 20—36. Gl. Naši razgledi VIII/1959, št. 3, str. 58—59.

109. Vladimir Klemenčič, Migracije prebivalstva na Koroškem med leti 1934—1951. Zbornik Koroške, 1959, str. 92—119.

110. Franc X. Kohla, Ludwig Hülgerth zum Gedanken. Carinthia I, Jg. 150, 1960, str. 575—581.

111. Korotanec, Drobiž Slovenske Koroške. Nova pot VII/1955, št. 1/3, str. 50—55. — Vzroki plebiscitnega izida dne 10. X. 1920. leta.

112. Korotanec, Novi koroški šematizem. Ali manjka na Koroškem slovenskih duhovnikov? Nova pot VII/1955, št. 4/6, str. 203—204. — V šematizmu iz leta 1955 župnije niso navedene po narodnosti. Slovenski duhovniki na nemškem ozemlju.

113. Korotanec, Plah lazil preko razvalin... Nova pot VIII/1956, št. 4/8, str. 301—303.

114. Korotanec, Najsevernejša slovenska gora. Nova pot VIII/1956, št. 4/8, str. 303—306. — Opis Svinje planine in Djekš.

115. Korotanec, Tam, kjer teče bistra Zila. Nova pot VII/1955, št. 10/12, str. 386—389. — V Ziljski dolini je 14 slovenskih fara. Opis štehanja.

116. Dr. Erich Körner, Gibt es eine neonazistische Gefahr. Die österreichische Nation VII—IX/1955—1957. — Pojem, vojaška združenja in srečanja. Nemško nacionalno usmerjene organizacije.

117. Dr. Erich Körner, »Zweimal Elternrecht«. Die österreichische Nation XII/1960, št. 1, str. 13.

118. Dr. Erich Körner, Doppelsprachige Gemeinden in Österreich. Die österreichische Nation. XII/1960, 3, 4, 6, str. 43—44, 56—58, 91—93. — Slovenske občine na Koroškem in hrvaške na Gradiščanskem. Izvajanje 7. člena avstrijske državne pogodbe.

119. Dr. Erich Körner, Von Innsbruck nach Bruck an der Mur. Die österreichische Nation X/1958, št. 1, str. 11—14. — Avtor med drugim govori o izpolnjevanju 7. čl. avstrijske državne pogodbe.

120. Dr. Erich Körner, Was geht in Südkärnten vor sich? Menschenrecht. Offizielles Organ der österreichischen Liga für Menschenrechte. Wien, 1958, št. 5, str. 7—10.

121. Košček naše koroške zgodovine. Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1957, str. 48—57. — Akcija župnika Ražuna za ustanovitev šentjakobske šole.

122. Jože Košček, Koroška — naša boleča rana. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1959, str. 40—42.

123. Franz Koschier, Das Kärntner Heimatwerk in den Jahren 1955 bis 1958. Carinthia I, 150 Jg., 1960, str. 461—470.

124. Boris Kraigher, Izjava povodom ukidanja uredbe o dvojezičnem školstvu u Koroškoj. Borba, št. 250, 3. X. 1958, str. 2, gl. št. 218.

125. Eberhard Kranzmayer, Die Geschichte der Kärntner Sprachgrenze im Lichte der Namen. Carinthia I, Jg. 150, 1960, str. 889—890.
126. Dr. Alojz Kuhar, Poglavlje iz tragedije koroških Slovencev. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1956, str. 47—79. — Tajni dokumenti o misiji polkovnika Mileša na Koroškem 1919. leta.
127. Kuhar Lovro, Dr. Franc Petek — sedemdesetletnik. Ljudska pravica, 3. III. 1955, št. 53, str. 2.
128. Kulturna sramota. Naši razgledi VII/1958, št. 19, str. 445—446. — Glasovi slovenskih kulturnih delavcev ob odpravi dvojezične šole na Koroškem.
129. Kulturnachrichten aus Kärnten 1960. Festschrift. Herausgegeben aus Anlass der 40. Wiederkehr des Tages der Kärntner Volksabstimmung vom 10. Oktober 1920.
130. Lässt sich eine Minderheitenermittlung durch Volksabstimmung staatspolitisch verantworten? Die österreichische Nation XII/1960, št. 9, str. 129—130.
131. Rudolf Leiflinger, Volk, Staat und Nation — Ein Beitrag zur Klärung der Begriffe. Die Zukunft 1960, št. 2, str. 42—45.
132. Elisabeth Lichtenberger, Der Strukturwandel der sozialwirtschaftlichen Siedlungstypen im Mittelkärnten. Separat iz Geographischer Jahresbericht aus Österreich, Band XXVII, 1957—1958, str. 62—128.
133. Hermann Lienhard, Kulturno pismo iz Avstrije. Naši razgledi 1957, št. 10, str. 238.
134. O. M., Austrisko-jugoslovenski razgovori. Borba, 20. III. 1960, št. 67, str. 1. — Komentar ob obisku jugoslovanskega državnega sekretarja Koče Popoviča na Dunaju.
135. Dr. Viktor Maier (V. M.), Die slowenische Sprachminderheit in Kärnten. Protestversammlung in Klagenfurt. Neue Zürcher Zeitung, Zürich 2. X. 1958, št. 270, str. 4.
136. Dr. Viktor Maier (V. M.), Die Kärntner Slowenen zwischen Österreich und Jugoslawien. Neue Zürcher Zeitung, 19. X. 1958, št. 287, stran 4.
137. Dr. Viktor Maier (V. M.), Die Slowenische Minderheit in Kärnten. Neue Zürcher Zeitung, 21. IV. 1959, št. 108, str. 2.
138. D. D. M., Antimanjinski korak. Borba, 21. III. 1959, št. 67, str. 3. — Komentar ob sprejetju manjšinskih zakonov v dunajskem parlamentu.
139. Miha Marinko, Izjava o slovenski manjšini v razgovoru z inozemskimi novinarji. Slovenski vestnik, 27. II. 1959, št. 9, str. 1.
140. Dr. Rolfgang Mayrhofer, Staatsbewusstsein im Grenzland. Die österreichische Furche 5. XI. 1955, št. 45, str. 3—4. »Vindišarstvo« je politični pojem.
141. Rudolf Mencin, Der Nationalstaat Österreich aus nachbarlicher Sicht. Die österreichische Nation IX/1957, št. 2, 3, str. 24—27, 42—46.
142. Rudolf Mencin, Nation oder Volk, Die österreichische Nation XI/1959, št. 1, 2, str. 19—22, 38—42.

143. Rudolf Mencin, Slovenska manjšina na Koroškem. Opombe k današnjemu položaju. Naši razgledi VIII/1959, št. 14, str. 328—329.
144. Rudolf Mencin, Nation und Staat. Die österreichische Nation X/1958, št. 6, 7, str. 81—84, 100—104.
145. Dr. Erich Menninger-Lerchenthal. Österreich und seine Slowenen. Die österreichische Furche, 11. IX. 1954, št. 37, str. 3—4.
146. Dr. Erich Menninger-Lerchenthal. Deutsch und Slowenisch. Für eine österreichische Lösung in Südtirol. Die Furche, 10. XII. 1960, št. 50, str. 5—6.
147. Janko Messner, Zweisprachigkeit in Kärnten — Politik und Kultur. Die österreichische Nation X/1958, št. 5, str. 73—75.
148. Ivan Mikl, Rutarjani v Ziljskih Karavankah. Planinski Vestnik XII/1956, št. 2, str. 78—81.
149. Janko Mikl, Mi v Mološčah in Štebnu. Koledar Slovenske Koroške 1959, str. 105—109.
150. K. Milenković, Školstvo u Koruškoj. Medjunarodna politika VII/1956, št. 151, str. 8—9.
151. O. Miličević, Poseta Beču. Borba, 28. XI. 1960, št. 284, str. 2. — Jugoslovansko-avstrijski odnosi ter slovenska in hrvatska manjšina.
152. Minderheit, Volksbefragung und Staatsvertrag. Tudi posebni odtis, Slovenski vestnik, 26. II., 4. III. 1960, št. 9, 10.
153. Gotbert Moro, Das Kärntner Heimatwerk. Carinthia I, Jg. 145, 1955, str. 885.
154. Hans Müller, Die Wahlen im Spiegel der Statistik. Die Zukunft 1959, št. str. 147—154.
155. f. n., Slovenski pedagog govori avstrijskim pedagogom. Sodobna pedagogika, Ljubljana X/1959, št. 1, str. 8—10. — Nemški prevod v Die österreichische Nation XI/1959, št. 8/9, str. 127—129. Avtor upa, da bodo avstrijski, posebej še koroški pedagogi prej ali slej zastavili svoj vpliv in po svoje pripomogli, da pride slovenska mladina do svojih osnovnih pravic.
156. Naš protest na Dunaju. Slovenski poročevalec, 17. III. 1959, št. 63, str. 1. — Diplomatska intervencija Jugoslavije na Dunaju potem, ko je avstrijski parlament uzakonil odpravo dvojezične šole na Koroškem.
157. Dr. Max Neugebauer. Das Minderheitenschulproblem in Kärnten. Arbeiter Zeitung, Wien 5. X. 1958, št. 231, str. 5.
158. Die Neue Zeit, 8. X. 1960, št. 231, Slavnostna številka ob 20-letnici koroškega plebiscita.
159. Nota vlade FNRJ vladi Austrije. Borba, 5. X. 1958, št. 252, str. 1. — Protest proti faktni odpravi dvojezičnega šolstva na Koroškem.
160. Zdravko Novak, Knjižne založbe slovenskih narodnih manjšin II. del. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1960, str. 178—184. — Nepopolna in enostranska bibliografija slovenskega povojnega koroškega tiska. Bibliografija se nadaljuje v naslednjih letnikih zbornika.

161. Novi koroški šematizem. Nova pot XI/1959, št. 4, 6, str. 226—228. — Cerkevni šematizem iz leta 1958 ne omenja Slovencev. Slovencev.

162. -om, Koroški ljudski pevec Lesičjak. Koledar Družbe sv. Mohorja v Celju 1955, str. 48—50.

163. Anton Obervellacher, Die Kärntner Schulfrage. 'Die österreichische Nation VII/1955, št. 1, str. 13—14.

164. Dr. J. P., Nemško slavje v Celovcu (Vtisi in dejstva). Nova pot XII/1960, št. 9/12, str. 494—504. — Proslava 40-letnice koroškega plebiscita 10. X. 1960. leta v Celovcu.

165. H. P., Prelat msgr. Valentin Podgorc, Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1957, str. 34—48.

166. R. P., Schule und politische Vergangenheit. Die österreichische Nation XII/1960, št. 11, str. 163. — Avtor citira po listu Heute šolsko nalogo iz Celovca: »Spominjam se Angležov«. 10. oktober se praznuje v spomin angleškega odhoda iz Koroške.

167. Albert Peter-Pirkham. Meine aussenpolitische Tätigkeit im Kampf um Kärnten. Carinthia I, Jg. 150, 1960, str. 582—602.

168. Dušan Pirjevec, Po 40-letnici. Naša sodobnost VIII/1960, št. 12, str. 1057—1060. — Misli ob 40-letnici koroškega plebiscita.

169. Lambert Pisjak, Na sončnih Radišah. Planinski Vestnik XII/1956, št. 2, str. 82—84.

170. Janko Pleterski, Koroški Slovenci in Avstrija. Naši razgledi IV/1955, št. 19, str. 453. — Uvodni članek ob 35-letnici koroškega plebiscita.

171. Janko Pleterski (P.), Prepotrebna razprava (Lojze Ude, Zgodovina slovenskega pouka na koroških ljudskih šolah. Pedagoški zbornik, Ljubljana 1955). Naši razgledi IV/1955, št. 12; gl. št. 231.

172. Janko Pleterski, Politični profil koroškega časopisa Mir 1882 do 1920. Zgodovinski časopis X—XII/1956—1957, str. 181—216.

172. Janko Pleterski (J. P.), Dokument iz evropske zgodovine. Naši razgledi V/1956, št. 1, str. 3 — Pismo predsednika avstrijske republike Rennerja Stalinu, s katerim Renner prosi ohranitev avstrijskih meja iz leta 1937.

174. Janko Pleterski (J. P.), Socialistični glas o koroškem vprašanju. Naši razgledi VI/1957, št. 8, str. 171—172, gl. št. 105. — Delen prevod in komentarji k članku Stefana Klaffenfurterja.

175. Janko Pleterski (J. P.), Iz pričevanj avstrijskega zunanjega ministra. Naša sodobnost IV/1956, št. 1, str. 87—92. — Recenzija knjige avstrijskega zunanjega ministra Karla Gruberja »Zwischen Befreiung und Freiheit. Der sonderfall Österreich«, Wien 1953.

176. Janko Pleterski (P.), Socialistični uspeh v Avstriji. Naši razgledi VI/1957, št. 9, str. 202.

177. Janko Pleterski, Ameriška dognanja o koroškem vprašanju. Naša sodobnost V/1957, št. 4, 5, str. 372—376, 464—472. — Prikaz disertacije

Richarda R. Randalla *The Political Geography of the Klagenfurt plebiscite Area*, Clark University, 1954?

178. Janko Pleterski, Nekaj o Miru. Koledar Slovenske Koroške 1958, str. 51—56.

179. Janko Pleterski, Ob zadnjem koroškem zapletu (Nekaj kronologije in dokumentacije). Naša sodobnost VI/ 1958, št. 8/9, str. 793—801. — Priprave na novi manjšinski šolski zakon za Koroško. Drimmlov šolski zakonski osnutek.

180. Janko Pleterski (P.), Državna pogodba in manjšina. Slovenski poročevalec, 29/30. XI. 1958, št. 280, str. 10.

181. Janko Pleterski, Značilnosti koroškega vprašanja. Naša sodobnost VI/1958, št. 12, str. 1140—1141. — Na Koroškem naraščajo nacionalistične tendence.

182. Janko Pleterski (J. P.), O človekovih pravicah na Koroškem. Naši razgledi VII/1958, št. 23, str. 551.

183. Janko Pleterski, Materinščina otrok in pouk na koroških osnovnih šolah. Zbornik Koroške, 1959, str. 113—120.

184. Janko Pleterski (P.), Želje in dejanja. Slovenski poročevalec, 28. III. 1959, št. 72, str. 3. — Izvedbena zakonodaja k 7. čl. a. d. p. poslabšuje položaj slovenske etnične skupine na Koroškem.

185. Janko Pleterski (J. P.), Obletnica pariškega sklepa. Naši razgledi VIII/1959, št. 11, str. 255—256.

186. Janko Pleterski, Pravica staršev v manjšinjskem šolstvu in deklaracija otrokovih pravic (ob koroškem primeru). Naša sodobnost VII/1959, št. 10, str. 918—926.

187. Janko Pleterski (J. P.), Nemiroljubni pojavi. Borec, Ljubljana XI/1959, št. 9, str. 429—431.

188. Janko Pleterski (J. P.), Spomenica koroških Slovencev. Naši razgledi VII/1958, št. 22, str. 525.

189. Janko Pleterski, Manjšinska zakonodaja za Koroško in človekove pravice. Vestnik Društva LRS za Združene narode, Ljubljana, VI/1959, št. 1/2, str. 4—17. — Slovenski tekst je preveden v angleščino.

190. Janko Pleterski, V katerem delu Koroške žive Slovenci? Delo, 24. VII. 1960, št. 20, str. 5. — Pripombe k nameravanemu »ugotavljanju« slovenske manjšine na Koroškem.

191. Janko Pleterski, Za dobre odnose z Avstrijo. Naši razgledi IX/1960, št. 24, str. 562.

192. Janko Pleterski, Ob avstrijskem obisku. Naši razgledi IX/1960, št. 7, str. 1—2.

193. Pogaženi ugovor. Globus, Zagreb, 5. VII. 1959, št. 1, str. 5—7. — Reportaža ob obisku Slovenske Koroške.

194. Povodom jedne proslave. Borba, 2. X. 1960, Nemški prevod: Slovenski vestnik, 28. X. 1960, 44, str. 8. — Komentar ob 40-letnici koroškega plebiscita.

195. N. R., Dolina mračnjakov. Naši razgledi IX/1960, št. 21, str. 493—494. — Na južnem Koroškem so prepovedali predvajanje slovenskega filma »Dolina miru«.
196. Franz Rieger, Nochmals »Korpitsch« und nochmals »Dr. Schuschnigg« Die österreichische Nation XII/1960, št. 7/8, str. 114—115.
197. K. Rodoljub, Poglejmo na Koroško (Ziljska dolina). Nova pot, XII/1960, št. 5/6, str. 297—298.
198. »Rühr mich nicht an«. Zur Diskussion über die Kärntner Slowenen. Die österreichische Furche, 25. IX. 1954, št. 39, str. 4—5.
199. A. S., Kršenje državnog ugovora. Borba, 10. XI. 1958, št. 283, str. 3.
200. Helmut Scharf, Kärntner Schulfrage psychologisch gesehen. Tagebuch, Wien, št. 2, februar 1959, str. 3.
201. Helmut Scharf, Josef Friedrich Perkonig, Wort in der Zeit VI/1960, št. 12, str. 5—10.
202. Die Schlechterstellung der Sprache einer Minderheit ist niemals sachlich! Verfassungsgerichtshof hebt unsachliche Differenzierung nach Sprachzugehörigkeit der Herkunft auf. Slovenski vestnik, 11. XI. 1960, št. 46, str. 8.
203. Dr. Otto Schönherr, Einteignungen, Minderheitenschutz, Flüchtlinge. Österreich Beziehungen zu Jugoslawien und Durchführung des Staatsvertrages. Berichte und Informationen XII/1957, št. 577, str. 1—3.
204. Sporočilo o razgovorih med jugoslovansko in avstrijsko državno delegacijo. Delo, 27. XI. 1960, št. 325, str. 16. — Manjšine bodo element zboljšanja dobrih sosedstvenih odnosov. Sporočilo je bilo objavljeno v vseh jugoslovanskih in avstrijskih listih.
205. Manfred Straka, Die Entwicklung des Volksbekenntnisses in Kärnten. Carinthia I, Jg. 150, 1960, str. 901—911. — Avtor skuša enačiti rezultate ljudskih štetij o občevalnem jeziku z izjavo o narodnosti, sprejema neznanstveno kategorijo »windisch« in ponavlja trditve o proustvoljni asimilaciji slovenskega prebivalstva.
206. Südtirol und Südkärnten. Die Slowenen in Österreich und die Deutschen in Italien. Dolomiten, 13. VII. 1957, št. 159, str. 3.
207. M. Š., Obisk iz Avstrije. Delo, 17. III. 1960, št. 75, str. 3. — Obisk avstrijske uradne delegacije pod vodstvom zunanjega ministra dr. Krejskega Beogradu.
208. Dr. Josip Šašel, Od Ljubelja do Celovca po rimskih sledih. Koledar Slovenske Koroške 1955, str. 82—103.
209. Dr. Josip Šašel, Spodnji Rož v luči krajevnih imen. Planinski Vestnik, VII/1956, št. 2, str. 88—101.
210. Dr. Josip Šašel (J. Š.), Poročilo o koroških turističnih publikacijah in zemljevidih. Planinski Vestnik XII/1956, št. 2, str. 114—117.
211. Dr. Josip Šašel, Kako so nastali zapiski za »Narodno blago iz Roža«. Slovenski etnograf XII/1959, str. 211—221.
- Dr. Josip Šašel, V Borovljah in okolici pred 50 leti. Koledar Slovenske Koroške 1959, str. 33—40.

213. Dr. Josip Šašel, Nekatera koroška geografska imena. *Geografski vestnik* XXXII/1960, str. 259—263.

214. Dr. Josip Šašel, Fevdalci in kapitalisti so uničevali naše gorske kmete. *Koledar Slovenske Koroške* 1960, str. 87—99.

215. Stanko Škerlj, Pravica, ki ni pravica — in druga razmišljanja o koroških problemih. Naši razgledi V/1956, št. 21, str. 496—498. — Načlen članek proči poizkusom uveljavljanja pravice staršev v koroškem šolstvu in proti navidezni pariteti.

216. Makso Šnuderl, Ratifikacija avstrijske državne pogodbe. Naši razgledi IV/1955, št. 22, str. 530. — Stenografski zapiski govora v diskusiji ob ratifikaciji avstrijske državne pogodbe v Zveznem zboru Ljudske skupščine FLRJ 10. XI. 1955.

217. Jože Šorn, Disertacija avstrijskih univerz o vprašanih slovenske zgodovine. *Zgodovinski časopis* XII-XIII/1958—1959, str. 358—368. — Kritičen prikaz avstrijskih disertacij, ki se dotikajo problemov Slovenske Koroške.

218. Jaka Štular, V kleščah nasprotnosti. *Slovenski poročevalec*, 7. X. 1958, št. 237, str. 1. — Reakcija koroškega nemškega tiska na izjavo Borisa Kraigherja in na noto jugoslovanske vlade o manjšinskem vprašanju ob dejanski odpravi dvojezičnega šolstva na Koroškem, dne 22. septembra 1958. leta. Gl. št. 124.

219. Jaka Štular, Koroško vprašanje še ni rešeno. *Jadranski koledar* 1960, str. 25—28.

220. Jernej Sušteršič, Narodni muzej koroških Slovencev, Naši razgledi IV/1955, št. 19, str. 461—462.

221. Throw-back in Carinthia, *The Manchester Guardian*, 13. X. 1958, št. 34.925, str. 6. — Nacionalistična organizacija koroških Nemcev deluje proti dvojezični šoli. Članek je izšel ob odloku koroškega šolskega sveta, ki je odpravil dvojezično šolo dne 22. IX. 1958.

222. Albert Tropper, Die Wahrheit zu Gerechtigkeit. Schlussworte zur Diskussion über Kärntner Sprachenfrage, die österreichische Furche. 9. X. 1954, št. 41, str. 4—5.

223. Lojze Ude, Pravna zaščita narodnostnih pravic Slovencev in Hrvatov po čl. 7 avstrijske državne pogodbe. *Naša sodobnost* III/1955, št. 9, str. 852—856.

224. Lojze Ude, Ob členu 7 avstrijske državne pogodbe. Naši razgledi IV/1955, št. 19, str. 456—457. — Stališča avstrijske politične javnosti in državne oblasti do 7. čl. a. d. p.

225. Lojze Ude, Koroško dvojezično šolstvo in čl. 7 državne pogodbe. *Slovenski poročevalec*, 10—11. XII. 1955, št. 286, 287, str. 3, 3.

226. Lojze Ude, Slovenci v Avstriji in na Madžarskem. *Slovenski izseljenski koledar* 1955, str. 39—44.

227. Lojze Ude, Slovenski pouk na koroških šolah v zgodovini in danes. *Koledar Mohorjeve družbe v Celju* 1956, str. 72—80.

228. Lojze Ude, Trajna nevtralnost Avstrije, Naši razgledi V/1956, št. 10, str. 241—243.

229. Lojze Ude, Vprašanje koroškega dvojezičnega šolstva pred odločitvijo. Naša sodobnost IV/1956, št. 10, str. 953—957.

230. Lojze Ude, Teorija o Vindišarjih (osnutek kritične razprave), Slovenski vestnik, 3. VIII.—21. XII. 1956, št. 31—51. — Razprava je bila ponatisnjena v knjižici Teorija o Vindišarjih — Windische, Celovec — Borovlje 1956.

231. Lojze Ude, Zgodovina slovenskega pouka na koroških ljudskih šolah. (Ponatis iz Pedagoškega zbornika 1955), Ljubljana 1955, 53 strani ter nemški povzetek, gl. št. 171.

232. Lojze Ude, Kakšna mora biti napredna pravna zaščita narodnih manjšin? Naša sodobnost V/1957, št. 2. 3, str. 180—185, 246—252. — Načelno razmišljanje s posebnim ozirom na Koroško.

233. Lojze Ude, Načelne odločbe avstrijskega manjšinskega zakonskega načrta za Koroško. Naši razgledi VI/1957, št. 22, str. 539—540. — Avtor govori o pravici staršev v šoli in o izpovednem načelu.

234. Lojze Ude, Dr. Martina Wutteja duhovna podoba, Koledar Slovenske Koroške 1958, str. 45—50. — Duhovna podoba vodilnega koroškega historika iz časa med obema vojnama, na katerega delih še zmeraj sloni koroško zgodovinopisje.

235. Lojze Ude, Po plebiscitu 10. oktobra 1920 — Kärntner Heimatdienst, Heimatbund. Zbornik Koroške 1959, str. 70—91.

236. Lojze Ude, Ob 40-letnici koroškega plebiscita, Nova pot, XII/1960, št. 9/12, str. 481—494.

237. Ukidanje manjinskih prava. Medjunarodna politika IX/1958, št. 205, str. 12.

238. Dr. Theodor Veiter, Titoistische Unterwanderung. Jugoslawien missbraucht die slovenische Minderheit in Kärnten. Rheinischer Merkur. 22. XI. 1957, št. 47. str. 4. — Dr. Veiter prikazuje v članku položaj slovenske manjšine v duhu parol nemško nacionalističnih krogov na Koroškem.

239. Dr. Theodor Veiter, Eine neue Niederlage des föderalistischen Gedankens. Berichte und Informationen XIII/1958, št. 599, str. 3—5. — Ob proglasu koroškega deželnega šolskega sveta z dne 22. IX. 1958 leta o odpravi obvezne dvojezične šole je ustavno sodišče razsodilo, da dežele niso pristojne urejevati vprašanj, ki se tičejo ljudske vzgoje. Avtor navaja stališča posameznih dežel do tega vprašanja.

240. Dr. Theodor Veiter, Um den Begriff »nationale Minderheit in Österreich«. Berichte und Informationen XIII/1958, št. 637, str. 3—5.

241. Dr. Theodor Veiter, Um das Schulsprachenrecht nationaler Minderheiten. Eigenartige Stellungnahme Österreichs zu einer internationalen Konvention. Berichte und Informationen XV/1960, št. 744, str. 3—4.

242. Dr. Theodor Veiter, Ein Verwaltungssprachgesetz für die Kärntner Slowenen. Anregungen zu einem neuen Gesetzentwurf. Berichte und Informationen, XV/1960, št. 750, str. 3—5. — Veiter v članku po ovinkih priznava, da so »Windische« Slovenci.

243. Dr. Virgener, Die »unterentwickelten Gebiete in Österreich«. Motive und Massnahmen zur Förderung. Beriche und Informationen XV/1960, št. 708, str. 9—10. — V Avstriji je 400 zaostalih občin. Gospodarsko zaostal je tudi Celovec.

244. Lojzka Vrtič (L. V.), Novi manjšinski zakon na Koroškem. Naši razgledi VIII/1959, št. 14, str. 326.

245. Volkszeitung št. 232, 8. X. 1960. Slavnostna številka ob 40-letnici koroškega plebiscita.

246. Joža Vovk, Po Koroškem. Nova pot X/1957, št. 1/3, str. 88—91.

247. Vzrok našega neuspeha na Koroškem. (Ob obletnici koroškega plebiscita). Nova pot XI/1958, št. 7/8, str. 380.

248. »Weh dem, der lügt«. Slovenski vestnik, 25. IX. 1959. št. 39, str. 8. — Odgovor na članek »Zwischen Fernsetal und Vellacher Bach« v Dolomiten 9. IX. 1959, št. 205.

249. Ferdinand Wolsegger, Aus Alt-Österreich. Persönliche Erinnerungen. Carinthia I. Jg. 148, 150, 1958, 1960, str. 539—609, 566—574.

250. Dr. Paul Zablatnik, »Das windische Problem in Kärnten«. Die österreichische Nation X/1958, št. 10/11, str. 171—172. — »Vindišarstvo« je pseudoproblem.

251. Dr. Pavle Zablatnik, Drabosnjakov »Izgubljeni sin«, Vera in dom XII/1960, št. 4, 5, str. 50—51, 66—68.

252. Dr. Pavle Zablatnik, Drabosnjakov »Ahsver«, Vera in dom XII/1960, št. 6—10.

253. Dr. Pavle Zablatnik, Svatovska glasba in pesem pri koroških Slovencih, Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1955, str. 64—66.

254. Vinko Zaletel (V. Z.), Kulturno življenje v domovini Miklove Zale. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1957, str. 171—172.

255. Vinko Zaletel, Prosvetno življenje na Koroškem. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1958, str. 260—262.

256. Fran Zwitter, Zgodovinsko jedro koroškega vprašanja. Naši razgledi IV/1955, št. 19, str. 455. — Povezanost zgodovine koroških Slovencev z zgodovino ostalih Slovencev. Nacionalni odbor koroških Slovencev ima svojevrstne poteze.

257. Fran Zwitter, Vprašanje koroške kandidature Ivana Cankarja 1907. Koledar Slovenske Koroške 1958, str. 57—60.

258. Dr. Franci Zwitter, Kritični pogledi na politično udejstvovanje koroških Slovencev. Koledar Slovenske Koroške 1955, str. 33—37.

259. Dr. Franci Zwitter (-ci), Kronika naporov za uresničitev čl. 7 Državne pogodbe. Koledar Slovenske Koroške 1957, str. 147—151.

260. Dr. Franci Zwitter (-ci), Kronika naporov za uresničitev čl. 7 Državne pogodbe. Koledar Slovenske Koroške 1958, str. 123—127.

261. Dr. Franci Zwitter, Pol stoletja Slovenske prosvetne zveze, Koledar Slovenske Koroške 1959, str. 132—143.

262. Dr. Franci Zwitter, Koroški Slovenci in leto 1960. Naši razgledi VIII/1959, št. 24, str. 567—568; Koledar Slovenske Koroške 1960, str. 147

do 150. — Koroški Slovenci in 40-letnica koroškega plebiscita. — Nemški prevod v Slovenskem vestniku št. 7, 8, 12. — 12.—19. II. 1960, str. 8.

263. Dr. Mirt Zwitter, Proti hujskanju-resnica. Naši razgledi. IV/1955, št. 24, str. 567—568; Koledar Slovenske Koroške 1955, str. 40—43. — Stanje slovenskega združništva na Koroškem.

264. Dr. Mirt Zwitter, Poredni paur Andrej-Suester-Drabosnjak. Koledar Slovenske Koroške 1956, str. 48—57.

265. Dr. Vinko Zwitter, Slovenci na Koroškem. Zbornik Svobodne Slovenije 1955, str. 221—222. Zbornik — koledar svobodne Slovenije 1955.

266. Dr. Vinko Zwitter, 50 let organizirane prosvete. Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1959, str. 152—157.

267. Borut Žerjav, Südkärnten in slowenischer Sicht. Die österreichische Furche, 14. X. 1954, št. 33, str. 5—6.

268. Josip Žižek, Koroški tisk in manjšina. Naši razgledi IV/1955, št. 19, str. 460—461. — Nemško koroško časopisje o slovenski manjšini. Okrog 3/3 napisanega v dnevnem in v periodičnem tisku ni govorilo v letih 1953 in 1954 v prid preudarnega in mirnega reševanja manjšinskih vprašanj.

Pregled predlogov in intervencij slovenskih manjšinskih organizacij na Koroškem pri avstrijskih oblasteh za izpolnitev člena 7 Državne pogodbe¹

Tone Zorn, asistent

Poleg uradnih avstrijskih virov, ki jih objavlja Janko Pleterski v razpravi Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni² predstavljajo najvažnejše gradivo za proučevanje življenja slovenske manjšine na Koroškem spomenice, ki so jih koroški Slovenci izročili vladi ali deželnim oblastem. Spomenice prikazujejo prizadevanja slovenske manjšine, da bi se uresničile v čl. 7 avstrijske državne pogodbe zajamčene manjšinske pravice ter stališča koroških političnih strank do življenjskih vprašanj slovenske manjšine. Stališča izražena v spomenicah se lepo skladajo z mislimi, ki jih je podal 1961 leta znani avstrijski manjšinski teoretik univ. prof. dr. Felix Ermacora v predavanju Manjšinska zaščita v Avstriji.³ V predavanju je dr. Ermacora priznal, da ta zaščita ni v Avstriji niti enaka, niti popolna. Za gradiščanske Hrvate in za štajerske Slovence ni bil sprejet še nobeden izvedbeni zakon na podlagi določil člena 7, in celo na Koroškem so v tem pogledu razlike. Dr. Ermacora zastopa — v nasprotju z avstrijsko zakonodajno prakso — enako stališče kot slovenske manjšine, da je čl. 7 Državne pogodbe neposredno uporaben, dodaja pa omejitev, da v kolikor ni temu napoti tehnični zadržek. Le ta pa je politično vprašanje in ne vprašanje prava. Ob zaključku je dr. Ermacora izrazil željo, da bi končno prišlo v Avstriji do enake in popolne zaščite manjšin ne glede na politične in druge momente. Samo tako bo Avstrija s popolno moralno pravico in z večjo učinkovitostjo zagovarjala svoje pravice v korist južno tirolske manjšine.

Spomenice, predložene avstrijskim oblastem slone na spomenici, ki so jo bili koroški Slovenci predali vladi dne 10. septembra 1955 leta. Spomenice se dotikajo manjšinske zakonodaje na šolskem, upravnem in sodnem področju, branijo dvojezično šolsko ureditev, prikazujejo delovanje nemško nacionalističnih organizacij na Koroškem ter izražajo predloge in želje za čimprejšnjo izpolnitev določil člena 7, dalje izražajo upanje,

¹ Kroniko naporov slovenskih manjšinskih organizacij na Koroškem za izpolnitev čl. 7 glej v Koledarjih Slovenske Koroške za l. 1957 in 1958, str. 147—151 in 123—127.

² Razprave in gradivo INV, št. 2, 1960, str. 7—99.

³ Primerjaj povzetek predavanja dr. Ermacore, ki ga je imel pred Društvom pravnikov dne 26. 10. 1961 v Celovcu, Slovenski vestnik, 3.11. 1961, str. 2. Nemški prevod povzetka je natisnjen v glasilu FUEV Europa ethnica, št. 1, 1962, str. 28—30.

da bosta večinski narod in vlada pri izvajanju manjšinske zakonodaje tretirali manjšine ne le kot objekt, marveč tudi kot subjekt pri reševanju manjšinskega vprašanja. V nasprotju z avstrijskim zakonodajalcem, ki je razdrobil čl. 7 na posamezna določila iz šolskega, sodnega in upravnega področja, spomenice izražajo željo po kompleksni rešitvi manjšinske zakonodaje. Pri tem se naslanjajo na izjavo kanclerja ing. Raaba ob ratifikacijo Državne pogodbe, »da glasovanje za Državno pogodbo vsebuje tako odgovornost za vse člene pogodbe, kot za vsakega posebej.« (Volkszeitung, 2. 6. 1955), predvsem pa so v okviru manjšinskih določil člena 7 Državne pogodbe.

Najvažnejše spomenice predložene dunajski vladi ali deželnim oblastem so: Memorandum der Kärntner Slowenen z dne 10. 9. 1955 (izšel kot brošura tudi v slovenskem, francoskem, angleškem in ruskem jeziku), pismo predsedniku parlamenta dr. Hurdesu z dne 10. 1. 1958 (Grundsätzliche Feststellung zur Lösung der Minderheitenfrage, Slovenski vestnik, 29. 1. 1960), Memorandum der Kärntner Slovenen zur Schulfrage iz jeseni 1958 (izšel kot brošura, slovenski prevod v Slovenskem vestniku od 21. 11. 1958 do 23. 12. 1958) ter Vorschläge der Kärntner Slovenen zur Regelung der Minderheitenfrage (Slovenski vestnik 11. 3. 1960 do 8. 4. 1960). Glavna vodila pri sestavi spomenic so:

- da ima vsaka manjšina svojo razvojno pot, da sama najbolje pozna svoj položaj. Ustrezna rešitev manjšinske zaščite je zato mogoča samo s sodelovanjem manjšine;

- manjšinska zaščita ščiti tako posameznika, kot narodnostno skupino kot celoto;

- večinski narod naj ne vidi v manjšini elementa, ki ločuje sosedne narode. Prizna naj in čuva manjšino kot most med sosednima narodoma in državama. Temu naj ustreza brezpogojna lojalnost manjšine do večinskega naroda in države;

- ureditev manjšinskega vprašanja naj bo trajna in kar se da pravična, da bi se na eni strani za vedno odstranilo kakršnokoli sumničenje o iredenti, na drugi strani pa vsak očitek namernega raznarodovanja, glavnih sovražnikov miroljubne manjšinske politike.

Memorandum der Kärntner Slowenen

An die Bundesregierung der Republik Österreich

Die Opfer österreichischer Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit im Verlaufe des zweiten Weltkrieges waren außerordentlich groß. Daher begrüßen wir Kärntner Slowenen mit Recht die Tatsache, daß unsere Rechte im Artikel 7 des Staatsvertrages vom 15. Mai 1955 besonders verbrieft sind.

Gerade aus diesem Grunde hat uns die Erklärung des Herrn Bundeskanzlers anlässlich der Ratifikation des Staatsvertrages besonders

befriedigt, als er ausführte: »Ich muß aber betonen, daß die Abstimmung über den Staatsvertrag auch die Verantwortung für jeden einzelnen Paragraphen in sich trägt. Mit Reservationen für den einen oder anderen Paragraphen zu kommen und sich hinterher auszureden — das ist keine Art, den Staatsvertrag zu genehmigen. Ich muß betonen, daß bei der Abstimmung über diesen Staatsvertrag jeder Abgeordnete, der dafür stimmt, auch für alle Artikel und Paragraphen sein Votum ausspricht, daß sich keiner ausreden kann, sonst stimme er gegen den Staatsvertrag.«

Wir Kärntner Slowenen sind uns der Tatsache voll bewußt, daß es der Geist und nicht der Buchstabe ist, der einem Verträge Leben verleiht. Der Wortlaut bleibt ein toter Buchstabe, der einer wohlwollenden oder einer böswilligen Interpretation unterworfen ist, wenn ihm der richtige Geist fehlt. Gerade deswegen erinnern wir an die Erklärungen des Außenministers Herrn Dr. Karl Gruber gelegentlich der Verhandlungen um den österreichischen Staatsvertrag, als er im Namen des Staates die Versicherung abgab, daß Österreich in jeder Hinsicht die kulturellen und wirtschaftlichen Lebensrechte der Kärntner Slowenen wahren wird und der am 19. Juni 1952 erklärte: »Es wäre ein außerordentlicher und bedeutungsvoller Fortschritt im internationalen Leben, wenn wir in den Minderheiten nicht mehr ein Element, das trennt, sondern ein Element, das verbindet, sehen würden.« Des weiteren verweisen wir auf die feierliche Erklärung des Kärntner Landtages vom 28. Jänner 1947, in der ausdrücklich betont wurde, »daß der Landtag im vollen Umfange die kulturellen und wirtschaftlichen Rechte der Kärntner Slowenen anerkenne.«

Die Rechte, die Artikel 7 des Staatsvertrages beinhalten, haben wir Kärntner Slowenen uns durch unseren unbeugsamen Lebenswillen, insbesondere noch durch unseren entschlossenen Widerstand und Aufstand gegen den Nazismus an der Seite der Verbündeten und mit ungeheuren Opfern, die das slowenische Volk erbracht hatte, erkämpft.

Daher ist es nur natürlich, daß die Alliierten und Assoziierten Mächte im Einvernehmen mit demokratischen Regierung Österreichs den Artikel 7 in den Staatsvertrag aufnehmen, der auch die demokratische Entwicklung in unserem Lande verbürgen soll.

Wir Kärntner Slowenen erwarten, daß wir ein demokratisches Verständnis und den guten Willen auch beim österreichischen Nationalrat, beim Kärntner Landtag, ganz besonders aber bei der Bundesregierung und bei der Kärntner Landesregierung finden werden, insbesondere bei der Durchführung der Bestimmungen und der Beachtung der Rechte, die zu unseren Gunsten der Staatsvertrag enthält.

Wir Kärntner Slowenen haben und werden alles unternehmen, um nationale Gegensätze im Lande zu unterbinden. Wir sind bereit, eine Brücke zu bilden, die die beiden Nachbarvölker und die beiden Nachbarstaaten verbindet, was in diesem Teile Europas ein neues und festes Element des Friedens werden wird. Eine erfolgreiche Erfüllung dieser unserer Aufgabe hängt aber auch vom guten Willen des österreichischen

Staates ab, der das grundlegende natürliche Recht und das Streben jeder ethnischen Gruppe und jedes Volkes, daß es leben will, und daß es einen kulturellen und wirtschaftlichen Fortschritt anstrebt, anerkennen muß. Da wir ferner der Überzeugung sind, daß die Frage des Inhaltes, somit die Auslegung eines Vertrages, vor allem auch das Recht desjenigen ist, auf den sich der Vertrag bezieht und zu dessen Gunsten der Vertrag geschlossen wurde, gestatten wir uns daher jetzt, nachdem mit dem Staatsvertrag auch die Rechte Gültigkeit erlangt haben, die im Artikel 7 verankert sind, der Regierung unsere Stellungnahme und unsere Vorschläge zur Ausführungsgesetzgebung zum Artikel 7 zu unterbreiten und sie bei dieser Gelegenheit auf einige unserer Forderungen aufmerksam zu machen, die auf dem Naturrecht beruhen und auch mit den Bestimmungen des Staatsvertrages im Einklang sind.

ARTIKEL 7

Rechte der slowenischen und kroatischen Minderheiten Gleichberechtigung slowenischer Staatsbürger

§ 1. *»Österreichische Staatsangehörige der slowenischen und kroatischen Minderheiten in Kärnten, Burgenland und Steiermark genießen dieselben Rechte auf Grund gleicher Bedingungen wie alle anderen österreichischen Staatsangehörigen einschließlich des Rechtes auf ihre eigenen Organisationen, Versammlungen und Presse in ihrer eigenen Sprache.«*

Der Genuß dieser Gleichberechtigung umfaßt vor allem:

1. Den Genuß der Gleichheit mit den übrigen Staatsbürgern hinsichtlich der politischen und staatsbürgerlichen Rechte sowie der sonstigen Menschenrechte und Grundfreiheiten, die im Staatsgrundgesetz, im Staatsvertrage von St. Germain, der einen Bestandteil der Verfassung bildet, in den sonstigen verfassungsrechtlichen Bestimmungen und in den Artikeln 6 und 7 des österreichischen Staatsvertrages vom 15. Mai 1955 verankert sind.

2. Den Genuß gleicher Rechte bei der Erlangung und Führung öffentlicher Ämter, Funktionen und Berufe.

3. Den Genuß gleicher Rechte beim Eintritt in öffentliche Ämter nach dem Grundsatz, daß die Kärntner Slowenen in den Verwaltungs-, Gerichts- und anderen Stellungen, insbesondere in den Zweigen, die in dem § 2 und § 4 des Artikels 7 des Staatsvertrages bezeichnet werden, gerecht vertreten sind.

4. Den Genuß der Gleichheit in der Behandlung, die die Berufstätigkeit, sei es in der Landwirtschaft, im Handel, in der Industrie oder auf einem anderen Sektor betrifft, sowie bei der Organisation und Durchführung der Tätigkeit wirtschaftlicher Vereinigungen und Organisationen, die zu diesem Zwecke gegründet wurden. Der Genuß dieser

Gleichheit in der Behandlung wird sich auch auf alle Steuern und Abgaben erstrecken.

5. Den Genuß der Gleichheit in der Behandlung im Gebrauch der Sprache, wie dies im § 3 Artikel 7 des Staatsvertrages bestimmt ist.

6. Diese Gleichheit bedeutet auch, daß für österreichische Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit, und zwar sowohl für das Volksganze als auch für den Einzelne, der Genuß des verhältnismäßigen Anteiles an den finanziellen Mitteln des Staates, des Landes, der Selbstverwaltungskörperschaften, deren Unternehmungen und Institutionen, sowie die Berücksichtigung bei Förderungsmaßnahmen zum Wohle der Allgemeinheit entsprechend gesichert sein muß.

7. Den Genuß der Gleichheit mit den übrigen Staatsbürgern auf dem Gebiete der Sozialfürsorge, der Ruhegenüsse und der Versorgung der Kriegs- und politischen Opfer.

Alles das verstehen wir unter Gleichberechtigung und alles das garantiert tatsächlich die Verfassung allen Staatsbürgern ohne Unterschied der Volkszugehörigkeit, der Sprache, des Geschlechtes, der Rasse und des Glaubensbekenntnisses.

Der in den österreichischen Staatsvertrag aufgenommene Artikel 7 ist an sich schon ein Beweis, daß die in der Verfassung und in den Gesetzen verankerte Gleichberechtigung nicht immer beachtet wurde.

* * *

Dies gilt insbesondere für die Regelung des Schulwesens, da wir der Überzeugung sind, daß eine einvernehmliche Regelung der Schulfrage einen Prüfstein für eine tatsächliche Demokratie bedeutet.

Regelung des Schulwesens

§ 2. *»Österreichische Staatsangehörige der slowenischen und kroatischen Minderheiten in Kärnten, Burgenland und Steiermark haben Anspruch auf Elementarunterricht in slowenischer oder kroatischer Sprache und auf eine verhältnismäßige Anzahl eigener Mittelschulen; in diesem Zusammenhang werden Schullehrpläne überprüft und eine Abteilung der Schulaufsichtsbehörde wird für slowenische und kroatische Schulen errichtet werden.«*

Wir berufen uns auf die diesbezüglichen Erklärungen des seinerzeitigen Herrn Außenministers Dr. Karl Gruber gelegentlich der Verhandlungen für den österreichischen Staatsvertrag, auf die feierliche Erklärung des Kärntner Landtages und auf die Rede des Herrn Landeshauptmannstellvertreters vom 28. Jänner 1947 und sind der Ansicht, daß auf dem Gebiete der Schule nachstehende Regelung notwendig ist:

Für den Unterricht in den Volks- und Hauptschulen im Gebiete mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung muß die Verordnung der

Kärntner Landesregierung über die zweisprachigen Schulen vom 3. Oktober 1945 in der Fassung vom 31. Oktober 1945 durchgeführt werden.

Diese Forderung entspricht in ihrem Wesen auch der Tatsache, daß das in der Verordnung bezeichnete Territorium zweisprachig ist und es somit den Grundsätzen der Gleichheit entspricht, daß beide Völker beide Landessprachen kennenlernen. Nach dem Abschluß des Staatsvertrages ist die Kenntnis beider Sprachen notwendig, weil der § 3 Artikel 7 für dieses Territorium zusätzlich zum Deutschen auch die slowenische Sprache als Amtssprache bestimmt.

Auf dem Territorium mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung sind auch alle haus- und landwirtschaftlichen Fortbildungsschulen sowie die Landes- (staatlichen) Landwirtschafts- und Haushaltungsfachschulen zweisprachig.

In den Gebieten mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung sind auch die öffentlichen Kindergärten zweisprachig.

Im Sinne des § 2 Artikel 7 sind in Klagenfurt für österreichische Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit ein eigenes Gymnasium und eine eigene Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalt mit einem besonderen Lehrplan zu errichten.

Im Sinne der obigen Verordnung über die zweisprachigen Schulen ist auf dem Gebiete mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung Slowenisch Unterrichtsgegenstand auch an den übrigen Schulen. Dasselbe gilt für Schüler aus dem Territorium mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung auch für die Schulen in Klagenfurt, Villach und Hermagor.

Wir behalten uns das Recht vor, im Sinne des § 2 Artikel 7 bei Bedarf die Errichtung weiterer slowenischer bzw. zweisprachiger Schulen vorzuschlagen.

In diesem Zusammenhang ist eine Überprüfung der Lehrpläne notwendig, die auf der Achtung des Volkscharakters der Schüler basieren müssen. Dies gilt auch für alle Lehrbücher, die für die oben genannten Schulen herauszugeben sind. Die Lehrpläne dieser Schulen sollen den Lehrplänen entsprechender Schulen angeglichen werden. Solche Lehrpläne hat eine besondere Kommission unter Mitarbeit der kulturellen Organisationen der Kärntner Slowenen auszuarbeiten.

An den genannten Schulen dürfen nur Lehrer und Professoren unterrichten, die dafür die fachliche und sprachliche Eignung aufweisen.

Mittelschullehrer, die ihre Studien nach dem Jahre 1956 beenden und an den Mittelschulen, die für die Minderheit bestimmt sind, werden unterrichten wollen, werden ihre sprachliche Befähigung durch eine Prüfung vor einer besonderen Kommission nachzuweisen haben.

Auch die Lehrbefähigungsprüfung für den Unterricht an zweisprachigen Schulen haben die Lehrkräfte in beiden Unterrichtssprachen vor einer besonderen Prüfungskommission, die die für das slowenische bzw. zweisprachige Schulwesen zuständige Schulaufsichtsbehörde namhaft macht, abzulegen.

Für die österreichischen Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit werden besondere Erleichterungen für die Nostrifizierung der Zeugnisse und Diplome, die sie an slowenischen Schulen in anderen Staaten erreicht haben, gewährt.

Im Sinne des § 2 Artikel 7 wird bei der Kärntner Landesregierung eine besondere Abteilung der Schulaufsichtsbehörde für alle slowenischen bzw. zweisprachigen Schulen errichtet. Diese Abteilung ist von der Aufsichtsbehörde für die deutschen Schulen getrennt und in der Führung der pädagogischen, ökonomisch-administrativen und personalen Angelegenheiten selbständig.

Entsprechende besondere Abteilungen der Schulaufsichtsbehörde werden auch bei den Bezirkshauptmannschaften des Gebietes mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung errichtet.

Die Leiter und die Angestellten dieser Abteilungen müssen fachlich qualifizierte österreichische Staatsbürger mit nachgewiesener Befähigung in beiden Sprachen sein.

Der Landesschulinspektor für die slowenischen bzw. zweisprachigen Schulen muß ein fachlich und sprachlich befähigter österreichischer Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit sein.

Ein besonderes Referat für das Minderheitenschulwesen wird beim Bundesministerium für Unterricht errichtet.

Gleichberechtigung der slowenischen Sprache

§ 3. *»In den Verwaltungs- und Gerichtsbezirken Kärntens, des Burgenlandes und der Steiermark mit slowenischer, kroatischer oder gemischter Bevölkerung wird die slowenische oder kroatische Sprache zusätzlich zum Deutschen als Amtssprache zugelassen. In solchen Bezirken werden die Bezeichnungen und Aufschriften topographischer Natur sowohl in slowenischer oder kroatischer Sprache wie in Deutsch verfaßt.«*

Aus den Erläuternden Bemerkungen zu den einzelnen Artikeln im Besonderen Teil II (zu 517 der Beilagen zu den stenographischen Protokollen des Nationalrates (VII. GP.) ersehen wir, daß die Bestimmung über die slowenische Sprache als zusätzliche Amtssprache zum Deutschen ohne besondere Ausführungsgesetzgebung unmittelbar anwendbar ist, während bezüglich der Bezeichnungen und Aufschriften topographischer Natur noch entsprechende Ausführungsgesetze des Bundes bzw. des Landes notwendig sind.

Aus den Bestimmungen des § 3 Artikel 7 folgt somit:

Auf dem Territorium mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung ist das Slowenische Amtssprache neben dem Deutschen bei allen Verwaltungs- und anderen Staats- Landes- und Selbstverwaltungsämtern, öffentlich-rechtlichen Körperschaften und Institutionen und somit Ge-

richtssprache im Sinne der Gerichtsordnung (Geo.) sowohl in der ersten als auch in den höheren Instanzen im Lande.

Unter dem Territorium mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung wir das Territorium, das in der Verordnung über das zweisprachige Schulwesen aus dem Jahre 1945 bezeichnet ist, einschließlich der Verwaltungs-, Gerichts-, Selbstverwaltungs- und anderer Ämter in Klagenfurt, Villach und Hermagor, die für das genannte Gebiet zuständig sind.

Sowohl in der ersten als auch in den höheren Instanzen im Lande ist in der Sprache der Partei zu verhandeln. Schriftliche Erledigungen müssen in der Sprache der Partei bzw. der Eingabe erfolgen.

Beamte und Angestellte auf diesem Territorium haben beide Sprachen zu beherrschen.

Daher sind der Staat und das Land verpflichtet, für die entsprechende sprachliche Ausbildung der Beamten und Angestellten zu sorgen.

Die Matriken und die Grundbücher müssen zweisprachig sein, desgleichen alle Gesetze, alle amtlichen Verlautbarungen, Kundmachungen und alle Urkunden und Formulare und die Amtsblätter im Lande.

In den Bezirken mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung sind die Ortsbezeichnungen im gesamten amtlichen Verkehr und in allen Amtsbezeichnungen in beiden Amtssprachen. Das gleiche gilt für die Aufschriften und Bezeichnungen öffentlicher Ämter. Privatpersonen können sich für die Bezeichnung der Orte und der Ämter entweder der deutschen oder der slowenischen Bezeichnung bedienen.

Im Sinne des Artikels 6, § 2, des Staatsvertrages ist das Kärntner Landesgesetz vom 22. Dezember 1950 (LGBl. Nr. 24/1951), betreffend die Kammer für Land- und Forstwirtschaft (Landwirtschaftskammergesetz 1950), welches trotz Einspruch die diskriminierende Bestimmung enthält, daß gemäß § 15 Abs. 2, und § 37 nur das Deutsche die Amtssprache sei, abzuändern.

Die Bezeichnungen und die Aufschriften topographischer Natur sind im Sinne des letzten Satzes des § 3 Artikel 7 in beiden Sprachen, und zwar in der gleichen Größe und in der gleichen Form und in der orthographischen Schreibweise der Schriftsprache in lateinischen Lettern zu verfassen. Das gleiche gilt auch für die Bezeichnungen auf den topographischen Karten des Territoriums mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung.

* * *

Die formele sprachliche Gleichberechtigung bedeutet noch nicht die tatsächliche Gleichberechtigung beider Völker. Daher ist die Bestimmung des § 4 Artikel 7 des Staatsvertrages wichtig, die über die bisherigen Bestimmungen hinausgeht, wie dies ausdrücklich in den Erläuternden Bemerkungen im Besonderen Teil II der Regierungsvorlage hervorgehoben wird.

Teilnahme an den kulturellen, Verwaltungs- und Gerichtseinrichtungen

§ 4. *»Österreichische Staatsangehörige der slowenischen und kroatischen Minderheiten in Kärnten, Burgenland und Steiermark nehmen an den kulturellen, Verwaltungs-, und Gerichtseinrichtungen in diesen Gebieten auf Grund gleicher Bedingungen wie andere österreichische Staatsbürger teil.«*

Schon § 1 Artikel 7 des Staatsvertrages bestimmt in Verbindung mit Artikel 3 des StGG. und mit Artikel 66 des Staatsvertrages von St. Germain die Gleichheit der Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit mit allen übrigen Staatsbürgern bezüglich des Zutrittes zu öffentlichen Ämtern. Die obige Bestimmung aber fordert nicht nur die Gleichheit bezüglich des Zutrittes, sondern die Gleichheit auch in der tatsächlichen Besetzung der Ämter und die Gleichheit bezüglich der Teilnahme an den kulturellen, Verwaltungs-, und Gerichtseinrichtungen selbst.

Aus § 4 Artikel 7 folgern wir somit:

In den kulturellen, Verwaltungs-, und Gerichtseinrichtungen und in allen übrigen öffentlichen Ämtern und Einrichtungen ist die notwendige Anzahl österreichischer Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit anzustellen.

Für die Zweige, die unmittelbar in das kulturelle und wirtschaftliche Leben der österreichischen Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit eingreifen, sind besondere Abteilungen bei den entsprechenden Ämtern, Institutionen, Organen und Kommissionen zu errichten.

Des weiteren ist bei den Selbstverwaltungskörperschaften, Kammern, Berufsorganisationen und von diesen kontrollierten Ämtern und Institutionen die Zusammensetzung des Beamtenapparates eine solche, daß auf allen diesen Gebieten die Gleichberechtigung der österreichischen Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit berücksichtigt und gewährleistet ist.

Bei der Kärntner Landesregierung wird für die österreichischen Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit ein eigenes Volksbildungsreferat errichtet.

Im Sinne § 4 Artikel 7 des Staatsvertrages und im Sinne der Statuten der UNESCO-Kommission für Österreich sind die österreichischen Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit in der UNESCO-Kommission für Österreich vertreten. Diese Vertretung wird im Einvernehmen mit den slowenischen kulturellen Organisationen ernannt.

Für die österreichischen Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit wird beim Radio Klagenfurt eine besondere Abteilung gebildet und es ist ihnen eine entsprechende Vertretung im Radiobeirat gesichert. Für die slowenischen Sendungen sind genügende Sendezeiten und die notwendigen finanziellen Mittel zur Verfügung zu stellen.

Die slowenischen kulturellen Bildungs-, Sport- und andere Organisationen und Institutionen haben formell und tatsächlich das gleiche Recht auf Benützung verschiedener öffentlicher Einrichtungen, Säle usw.

und auf Förderungsmaßnahmen und Subventionen aus öffentlichen finanziellen Quellen wie andere entsprechende Organisationen und Institutionen.

Der Gleichberechtigung entspricht es, daß auch der Verband slowenischer Genossenschaften in Klagenfurt durch eine Virilstimme in der Kammer für Land- und Forstwirtschaft in Kärnten vertreten ist, gleich wie der Landesverband der landwirtschaftlichen Genossenschaften in Kärnten. Daher ist die Änderung des § 9 des Kärntner Landesgesetzes betreffend die Kammer für Land- und Forstwirtschaft erforderlich (LGBI. Nr. 24/1951).

Die wirtschaftliche Entwicklung der österreichischen Bevölkerung slowenischer Volkszugehörigkeit muß ohne Diskriminierung und unter gerechter Verteilung der zur Verfügung stehenden öffentlichen finanzielle Mittel gewährleistet sein.

* * *

Alle Bestimmungen über den Schutz der Minderheit aber wären unwirksam, wenn nicht gleichzeitig die Tätigkeit gegen die Rechte der Minderheit verboten wäre.

Daher bestimmt § 5 Artikel 7:

Schutz des ethnischen Charakters

§ 5. *»Die Tätigkeit von Organisationen, die darauf abzielen, der kroatischen oder slowenischen Bevölkerung ihre Eigenschaft und ihre Rechte als Minderheit zu nehmen, ist verboten.«*

Es handelt sich hier ohne Zweifel nicht nur formell um Organisationen im Sinne des Vereinsgesetzes, die als Vereinszweck eine entnationalisierende Tätigkeit haben, vielmehr ist hier wohl analog den Bestimmungen der Artikel 4 und 9 des Staatsvertrages jede organisierte Tätigkeit gegen die Rechte der österreichischen Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit zu verstehen. Somit entsprechen die Ausführungen in den Erläuternden Bemerkungen im Besonderen Teil II der Regierungsvorlage nicht den Tatsachen, daß die Bestimmung dieses Paragraphen bereits durch die bisherigen Gesetze gewährleistet wäre. Im Gegenteil sind besondere gesetzliche Bestimmungen mit Strafsanktion notwendig.

Nach diesen Bestimmungen muß jedes Schüren des nationalen, Sprachen- oder Rassenhasses verboten und strafbar sein.

Analog dem Erlaß des Landesschulrates für Kärnten vom 10. April 1946, Zl. 3829, ist auch im gesamten amtlichen Verkehr die Verwendung der Bezeichnung »Windische« bzw. »Windische Sprache« für die Benennung österreichischer Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit und der slowenischen Sprache zu verbieten.

Die Volkszählungen in Kärnten werden in Hinkunft auch nach dem Kriterium der Sprache, die in der Familie gesprochen wird, durchgeführt.

In den Zählungskommissionen muß auch die Mitwirkung der Vertreter der Minderheit gewährleistet sein.

Die Förderung und ungehinderte Pflege kultureller Beziehungen österreichischer Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit mit den Volksangehörigen in anderen Staaten auf der Grundlage des Naturrechtes und der Prinzipien der Demokratie ist zu gewährleisten. Das gilt insbesondere für gegenseitige Gastspiele, Ein- und Ausfuhr von Büchern, Publikationen, Filmen usw.

Der ethnische Charakter und die ethnische Zusammensetzung des Territoriums mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung darf im Sinne des Artikels 7 und im Sinne des einstimmigen Beschlusses der Kärntner Landesregierung vom Herbst 1945 nicht geändert werden.

Die slowenischen Familiennamen und ihre der Rechtschreibung entsprechende Schreibweise darf ohne ausdrückliches Verlangen des Namensträgers nicht vorgenommen werden.

Auf dem Territorium mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung ist eine gebietsmäßige Änderung der Verwaltungs-, Gerichts-, Schul- oder anderer territorialer Einheiten nicht zulässig, wenn die Gefahr besteht, daß der ethnische Charakter und die ethnische Zusammensetzung dieser Einheiten oder die Minderheitenrechte der Bevölkerung dadurch gefährdet werden. In diesem Zusammenhang verweisen wir im Sinne unserer seinerzeitigen Eingaben auf die Notwendigkeit der Änderung des § 1 der Verordnung der Kärntner Landesregierung vom 16. Mai 1951 (LGBL Nr. 25/1951), der in der Durchführung des § 30 des Gesetzes betreffend die Kammer für Land- und Forstwirtschaft (LGBL Nr. 24/1951) die früheren Bezirkswahleinheiten zum Nachteile der Kärntner Slowenen ändert.

Auf die Rechte, die durch die Verfassung, durch Bundes- und Landesgesetze gewährleistet sind, insbesondere auf das Recht der Gleichheit der Staatsbürger, der Gleichberechtigung der Volksgruppen, der rassischen, ethnischen und sprachlichen Gruppen und auf die Rechte, die diesen Gruppen der Staatsvertrag gewährt, kann sich jeder betroffene oder beteiligte Staatsbürger berufen, ohne den Nachweis der Zugehörigkeit zur Volks- oder Sprachgruppe erbringen zu müssen.

Die Tatsache, daß in Kärnten zwei Völker leben und daß Artikel 7 des Staatsvertrages den ethnischen Charakter des Territoriums mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung schützt, ist auch in der amtlichen Landespublizistik zu berücksichtigen.

Mitbestimmung der Minderheit

Die Regelung der Minderheitenfrage kann sich insbesondere in der Demokratie nicht allein auf die internationalen Verpflichtungen beschränken, sondern muß auch die Mitbestimmung der Minderheit beinhalten. Ohne die Verpflichtung, daß vor Regierungsbeschlüssen auch die

betroffene Minderheit zu hören ist, müßte die Lage der Minderheit außerordentlich unsicher erscheinen. Daher ist es nur natürlich und notwendig, daß den Slowenen in Kärnten bei den Entscheidungen über ihre Belange die Mitbestimmung gesichert ist.

Unverzüglich aber wäre im Sinne des Schreibens des Herrn Landeshauptmannes Ferdinand Wedenig vom 27. November 1950 beim Bundeskanzleramte und beim Amte der Kärntner Landesregierung unter der Führung eines höheren Beamten zumindest ein besonderes Volkstumsreferat zu errichten. Der Leiter dieses Amtes im Lande und die Beamten des Amtes müssen österreichische Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit, im Bundeskanzleramte aber österreichische Staatsbürger slowenischer oder kroatischer Volkszugehörigkeit sein.

Die Aufgabe dieses Amtes bzw. Referates ist:

Die Interessen der Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit und ihrer Organisationen bei allen staatlichen, Landes- und Selbstverwaltungsbehörden zu vertreten und auf die Mängel in der Durchführung der Minderheitenschutzbestimmungen des Staatsvertrages aufmerksam zu machen und Maßnahmen zur Beseitigung dieser Mängel vorzuschlagen.

Petitionen, Beschwerden, Vorschläge und Einsprüche zur Einleitung von Verwaltungsverfahren nach eigenem Ermessen oder über Ersuchen einer Partei einzubringen, als gesetzlicher Intervenient in ein schwebendes Verwaltungsverfahren in allen Instanzen einzuschreiten sowie Beschwerden oder Klagen wegen unrichtiger rechtlicher Beurteilung sowohl im Verwaltungsverfahren als auch im Verwaltungsstrafverfahren in allen Fällen einzubringen, wenn Rechte verletzt werden, welche durch die Bestimmungen des Artikels 7 des Staatsvertrages gewährleistet sind.

Alle angeführten Bestimmungen zum Schutze des Volkscharakters und der Volkstumsrechte sollen in ihrem Ziel schließlich Inhalt eines besonderen Minderheitengesetzes werden, das über die verfassungsrechtlich gewährleistete individuelle Gleichberechtigung der Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit hinaus die Gleichberechtigung der slowenischen Minderheit als Volksganzes verwirklicht und unsere Forderung berücksichtigt, daß wir Kärntner Slowenen als Gleichberechtigte unter Gleichberechtigten leben wollen.

Besondere Bestimmungen

Die zuständigen Bundes- bzw. Landesbehörden mögen umgehend verlautbaren, daß mit dem Inkrafttreten des Staatsvertrages die Bestimmung des § 3 Artikel 7 sofort anwendbar ist, daß in den Verwaltungs- und Gerichtsbezirken in Kärnten, Steiermark und Burgenland mit slowenischer, kroatischer oder gemischter Bevölkerung die slowenische bzw. kroatische Sprache als Amtssprache zugelassen ist.

Durch eine Verordnung sind die Beamten und Angestellten des Territoriums mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung zu verpflichten,

daß sie wenigstens im Laufe von drei Jahren nach dem Inkrafttreten des Staatsvertrages den Beweis erbringen, daß sie in ihrer Amtsstellung in der Lage sind, die Bestimmungen des Artikels 7 durchzuführen.

Umgehend sind von Amts wegen alle Bestimmungen in Gesetzen und Verordnungen als verfassungswidrig auszuscheiden, die den Bestimmungen des Artikels 7 des Staatsvertrages widersprechen.

Umgehend sind Ausführungsbestimmungen für die Durchführung der §§ 1 und 4 des Artikels 7 zu erlassen.

Da in Kärnten auf dem Territorium mit slowenischer oder gemischter Bevölkerung bereits mit einer besonderen Verordnung dekretierte zweisprachige Schulen bestehen, ist umgehend die im § 2 Artikel 7 vorgesehene Abteufung der Schulaufsichtsbehörde im Sinne der obigen Vorschläge zu errichten.

Das Bundesministerium für Unterricht erläßt umgehend das Dekret bezüglich der Errichtung eines eigenen Gymnasiums und einer eigenen Lehrer- und Lehrerinnenbildungsanstalt im Sinne der obigen Forderungen und zwar so, daß alle nötigen Vorbereitungen so rechtzeitig getroffen werden können, daß im Herbst 1956 die Eröffnung der beiden Schulen erfolgen kann.

Mit gesetzlichen Bestimmungen ist dafür Sorge zu tragen, daß innerhalb eines Jahres nach Inkrafttreten des Staatsvertrages im Sinne der obigen Forderungen die Bezeichnungen und Aufschriften topographischer Natur in beiden Sprachen auf allen öffentlichen Gebäuden, auf den Bundes-, Landes-, Bezirks- und Gemeindeämtern, Institutionen, Schulen, Post- und Eisenbahneinrichtungen, an den Dienststellen und Ämtern der Selbstverwaltungskörperschaften, an den Orts-, Haus-, Straßen- und Wegbezeichnungen angebracht werden.

Im Sinne des § 4 Artikel 7 des Staatsvertrages ist für die österreichischen Staatsbürger slowenischer Volkszugehörigkeit umgehend das vorgeschlagene Volksbildungsreferat zu errichten.

Um die Durchführung der Bestimmungen des Artikels 7 zu sichern, ist umgehend beim Bundeskanzleramte und beim Amte der Kärntner Landesregierung ein Volkstumsreferat zu errichten.

Eindeutig ist festzustellen, daß für das Verbot der Organisationen im Sinne des § 5 Artikel 7 nicht die Statuten, sondern die Tätigkeit der Organisationen, ihrer Funktionäre und Mitglieder maßgebend sind.

Zur Realisierung der oben angeführten Forderungen sind die notwendigen finanziellen Mittel im Bundesvoranschlag und im Landesvoranschlag sicherzustellen.

Aus der Durchführung der Bestimmungen des Artikels 7 des österreichischen Staatsvertrages dürfen österreichischen Staatsbürgern slowenischer Volkszugehörigkeit keine zusätzlichen finanziellen oder andere Lasten erwachsen.

* * *

Wir haben es auf unserem eigenen Volkskörper erfahren, daß jede Ausschließung der Mitentscheidung der Volksgruppe Spannungen zur Folge hat, die im allgemeinen Interesse des friedlichen Zusammenlebens aller Völker unbedingt vermieden werden sollen. Daher erwarten wir, daß Regierung im Sinne unserer Vorschläge die aufgezeigten Fragen lösen und Gesetze zur Durchführung der Bestimmungen des Artikels 7 des Staatsvertrages im Geiste der Großzügigkeit und Toleranz im Einvernehmen mit den Organisationen der Kärntner Slowenen erlassen wird.

Klagenfurt, den 11. oktober 1955.

Für

Narodni svet koroških Slovencev
Rat der Kärntner Slowenen

Dr. Josef Tischler e. h.
Obmann

Janko Janežič e. h.
Obmannstellvertreter

Zvezo slovenskih organizacij na Koroškem
Zentralverband slowenischer Organisationen
in Kärnten

Dr. Franz Zwitter e. h.
Obmann

Janko Ogris e. h.
Obmannstellvertreter

Summary: A Review of Proposals and Interventions Made of the Slovene Minority Organizations in Carinthia to Austrian Authorities for Article 7 of the State Treaty

We propose to publish in this section proposals and interventions of Slovene Minority Organizations in Carinthia to the Austrian authorities for implementation of Article 7 of the Austrian State Treaty dated May 15, 1955. As the first document we are bringing the memorandum of October 1955, which embodies the wishes and proposals found in all subsequent memorandums which the Slovene minority organizations have submitted to the Austrian government in the following years.

Zakon za slovensko šolstvo v Italiji

The Law for Slovene Schools in Italy

(Nadaljevanje. Glej: Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani — Razprave in gradivo 1960, št. 2, str. 183—256)

Priloga 7

(Continuation. See: Institute for National Minorities in Ljubljana — Razprave in gradivo 1960 (Treatises and Materials 1960) No. 2, pp. 183-256) Supplement No 7

Od maja do julija 1961 sta zakonski načrt za slovensko šolstvo (glej Priloga 6 v Razpravah in gradivo, št. 2, str. 246—249) pretresali parlamentarna in senatna komisija za prosveto. Zakonski načrt je v bistvu ostal nespremenjen, za Slovence v videmski pokrajini ne velja. Sprejet je bil v bistvu vladni osnutek.

Zakon z dne 19. 7. 1961, št. 1012 je priobčil Uradni list — republike Italije 9. oktobra 1961 (Gazzetta Ufficiale della Repubblica italiana Anno 102 numero 252 Roma — lunedì 9 ottobre 1961) odkoder ga ponatiskujemo.

LEGGE 19 luglio 1961, n. 1012.

Disciplina delle istituzioni scolastiche nella provincia di Gorizia e nel Territorio di Trieste.

La Camera dei deputati ed il Senato della Repubblica hanno approvato;

IL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA PROMULGA

la seguente legge:

Art. 1.

Nelle scuole materne, elementari e secondarie della provincia di Gorizia e del Territorio di Trieste l'insegnamento è impartito nella lingua materna degli alunni.

A tal fine nella provincia di Gorizia e nel Territorio di Trieste possono essere istituite, in aggiunta alle scuole in lingua italiana, scuole con lingua d'insegnamento slovena nei tipi previsti dagli ordinamenti scolastici in vigore.

All'istituzione ed all'eventuale soppressione delle scuole con lingua di insegnamento slovena si provvede con decreto del Presidente della Repubblica, su proposta del Ministro per la pubblica istruzione, di concerto con quello per il tesoro.

Nulla è innovato per quanto concerne gli oneri degli Enti locali in materia di istruzione.

Art. 2.

Le scuole di cui al secondo comma dell'articolo 1 sono riservate agli appartenenti al gruppo linguistico sloveno, cittadini italiani o regolarmente residenti nella zona.

L'iscrizione e la frequenza nelle scuole con lingua d'insegnamento slovena sono sottoposte alle norme vigenti per le corrispondenti scuole italiane.

Art. 3.

Nelle scuole elementari e secondarie con lingua di insegnamento slovena è obbligatorio lo studio della lingua italiana.

Alle cattedre di lingua italiana nelle scuole secondarie con lingua d'insegnamento slovena possono essere assegnati professori di ruolo o incaricati delle corrispondenti scuole italiane, aventi piena conoscenza della lingua slovena da accertarsi mediante apposita prova.

Art. 4.

Gli orari ed i programmi di insegnamento e di esame per ciascun tipo di scuola ed istituto con lingua di insegnamento slovena sono approvati con decreto del Presidente della Repubblica, su proposta del Ministro per la pubblica istruzione.

Art. 5.

Per l'insegnamento nelle scuole elementari in lingua slovena della provincia di Gorizia e del Territorio di Trieste è istituito presso ciascuno dei due Provveditorati agli studi uno speciale ruolo di insegnanti elementari.

I posti nei ruoli suddetti sono conferiti per concorsi, ai quali possono partecipare candidati di lingua materna slovena, che siano in possesso dei requisiti richiesti per l'accesso nei ruoli magistrali comuni.

Gli insegnanti elementari dei ruoli speciali di cui al presente articolo godono dello stesso trattamento economico e di carriera vigente per gli insegnanti elementari dei ruoli magistrali comuni.

Art. 6.

Per il servizio di vigilanza e ispettivo sulle scuole elementari con lingua d'insegnamento slovena, i provveditori agli studi di Gorizia e di Trieste si avvalgono di personale che abbia piena conoscenza della lingua slovena.

Art. 7.

I posti di ruolo del personale direttivo ed insegnante delle scuole secondarie con lingua di insegnamento slovena della provincia di Gorizia e del Territorio di Trieste sono conferiti a seguito di concorsi banditi dal Ministero della pubblica istruzione, con l'osservanza delle norme vigenti in materia.

Ai concorsi di cui al comma precedente possono partecipare i candidati di lingua materna slovena, che siano in possesso di tutti i requisiti normalmente richiesti per l'accesso in ruolo.

Gli insegnanti delle scuole secondarie predette godono dello stesso trattamento economico e di carriera, vigente per i professori delle corrispondenti scuole italiane.

Art. 8.

Ai diplomi ed ai certificati degli studi compiuti nelle scuole con lingua d'insegnamento slovena viene riconosciuta, a tutti gli effetti, la stessa validità dei diplomi e dei certificati delle corrispondenti scuole statali con lingua di insegnamento italiana.

NORME FINALI E TRANSITORIE

Art. 9

Il Ministro per la pubblica istruzione stabilisce il numero dei posti di ruolo del personale direttivo, insegnante, amministrativo e subalterno delle scuole con lingua di insegnamento slovena, in base alle norme generali vigenti nonchè alle disposizioni della presente legge, entro sei mesi dalla sua entrata in vigore.

Art. 10

Nel ruolo speciale degli insegnanti delle scuole elementari con lingua d'insegnamento slovena del Territorio di Trieste, sono iscritti gli insegnanti elementari assunti in ruolo a norma dell'articolo 12 della legge 13 marzo 1958, n. 248, nonchè, a domanda, gli insegnanti di ruolo in servizio nelle scuole stesse al momento dell'entrata in vigore della presente legge.

Art. 11.

E confermata l'istituzione della scuole secondarie con lingua d'insegnamento slovena nel Territorio di Trieste del contingente dei posti di ruolo speciale transitorio, disposta con effetto dal 1° ottobre 1958 dal Commissario generale del Governo per il Territorio di Trieste, sulla base della situazione di fatto esistente alla predetta data, con i criteri dell'articolo 1 del decreto legislativo 7 maggio 1948, n. 1128, e per gli insegnamenti conferiti per incarico, con i criteri stabiliti dalla tabella annessa al decreto del Presidente della Repubblica 8 giugno 1949, n. 405.

Con decreti del Ministro per la pubblica istruzione saranno altresì confermate le graduatorie di merito, distinte per insegnamento nonché le nomine per i posti di ruolo speciale transitorio di cui trattasi, conferite dallo stesso Commissario generale del Governo al personale insegnante non di ruolo delle scuole secondarie in lingua slovena del Territorio di Trieste, in possesso dei requisiti prescritti dalla legge 13 marzo 1958, numero 248.

Art. 12.

All'atto della prima applicazione della presente legge, è indetto un concorso speciale riservato al personale non di ruolo in possesso di abilitazione che insegni attualmente nelle scuole con lingua di insegnamento slovena o che vi abbia insegnato per un periodo di tempo non inferiore a tre anni scolastici, anche non consecutivi, con qualifica non inferiore a buono.

Tale concorso viene espletato per titoli e per esame colloquio tendente ad accertare la idoneità didattica del candidato per le rispettive materie d'insegnamento.

All'atto della prima applicazione della presente legge, il personale insegnante dei ruoli ordinari distaccato a prestare servizio presso le scuole con lingua d'insegnamento slovena, è collocato, a domanda, nei limiti delle cattedre o dei posti di ruolo previsti per ciascuna scuola, nelle cattedre o nei posti di cui all'articolo 1, comma secondo e relativamente all'insegnamento da essi impartito.

Art. 13.

Per il personale amministrativo e di servizio, a carico dello Stato, dipendente dalle scuole con lingua d'insegnamento slovena, verranno riaperti i termini per la presentazione delle domande per collocamento nei ruoli speciali transitori (ruoli aggiunti) previsti dalla legge 5 giugno 1951, n. 376, e dal decreto del Presidente della Repubblica 3 maggio 1955, n. 448.

Al personale suddetto verranno accordati tutti i benefici previsti dai due citati provvedimenti legislativi.

Art. 14.

Per quanto non è previsto dalla presente legge, si applicano le norme vigenti rispettivamente in materia di istruzione elementare e secondaria.

La presente legge munita del sigillo dello Stato, sarà inserita nella Raccolta ufficiale delle leggi e dei decreti della Repubblica Italiana. È fatto obbligo a chiunque spetti di osservarla e di farla osservare come legge dello Stato.

Dato a Roma, addì 19 luglio 1961

GRONCHI

Fanfani — Bosco — Segni — Taviani

Visto, il Guardasigilli: Gonella

ZAKON 19. julija 1961, št. 1012.

Ureditev šolstva v Goriški pokrajini in na Tržaškem ozemlju.

Poslanska zbornica in senat republike sta odobrila, predsednik republike objavlja sledeči zakon:

Čl. 1.

V otroških vrtcih, v osnovnih in srednjih šolah goriške pokrajine in Tržaškega ozemlja se pouk vrši v materinem jeziku.

V ta namen se v goriški pokrajini in na Tržaškem ozemlju dodatno k šolam v italijanskem jeziku lahko ustanovijo šole s slovenskim učnim jezikom tistih vrst, ki jih predvidevajo veljavne šolske določbe.

Ustanovitev in morebitna ukinitve šol s slovenskim učnim jezikom se odreja z dekretom predsednika republike na predlog ministra za javno vzgojo sporazumno z zakladnim ministrom.

Nič novega ni, kar se tiče bremen krajevnih ustanov v zvezi s šolstvom.

Čl. 2.

Šole, omenjene v drugem odstavku čl. 1 so namenjene pripadnikom slovenske jezikovne skupine, ki so italijanski državljani ali ki imajo stalno bivališče na področju.

VPisovanje in obiskovanje šol s slovenskim učnim jezikom sta podrejena veljavnim določbam za odgovarjajoče italijanske šole.

Čl. 3.

V osnovnih in srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom je obvezno učenje italijanskega jezika.

Stolice za italijanščino v srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom se lahko dodelijo stalnim ali poverjenim profesorjem ustreznih italijanskih šol, ki popolnoma obvladajo slovenščino, kar se ugotovi s posebnim izpitom.

Čl. 4.

Urniki ter učni in izpitni programi za vsako vrsto šole ali zavoda s slovenskim učnim jezikom se odobrijo z dekretom predsednika republike na predlog ministra za javno vzgojo.

Čl. 5.

Za poučevanje v osnovnih šolah v slovenščini v goriški pokrajini in na Tržaškem ozemlju se ustanovi pri vsakem od dveh šolskih skrbništev poseben stalež osnovnošolskih učiteljev.

Mesta v omenjenih staležih se dodelijo na podlagi natečajev, katerih se lahko udeležijo kandidati slovenskega materinega jezika, ki imajo pogoje za vstop v redne učiteljske staleže.

Osnovnošolski učitelji posebnih staležev v smislu pričujočega člena uživajo enake gospodarske pogoje ter pogoje za napredovanje, ki veljajo za osnovnošolske učitelje rednih učiteljskih staležev.

Čl. 6.

Za nadzorstveno in nadzorniško službo nad osnovnimi šolami s slovenskim učnim jezikom se šolski skrbniki Gorice in Trsta poslužujejo osebja, ki popolnoma obvlada slovenščino.

Čl. 7.

Stalna mesta vodilnega in učnega osebja srednjih šol s slovenskim učnim jezikom v goriški pokrajini in na Tržaškem ozemlju se podeljujejo na podlagi natečajev, ki jih razpiše minister za javno vzgojo na podlagi zadevnih veljavnih določb.

Natečajev, ki jih omenja prejšnji odstavek, se lahko udeležijo kandidati s slovenskim materinim jezikom, ki imajo vse pogoje kateri se normalno zahtevajo za sprejem v stalež.

Učno osebje uživa enake gospodarske pogoje in pogoje za napredovanje, ki veljajo za profesorje odgovarjajočih italijanskih šol.

Čl. 8.

Diplomam in spričevalom o študiju v šolah s slovenskim učnim jezikom se priznava za vse učinke ista veljavnost, kakršna se priznava diplomam in spričevalom ustreznih državnih šol z italijanskim učnim jezikom.

DOKONČNE IN ZAČASNE NORME

Čl. 9.

Minister za javno vzgojo določi število stalnih mest za vodstveno, učno, upravno in strežno osebje šol s slovenskim učnim jezikom na osnovi splošnih veljavnih določb, kakor tudi odredb tega zakona in sicer šest mesecev po njegovem vstopu v veljavo.

Čl. 10.

V poseben stalež osnovnošolskih učiteljev s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem ozemlju se vpišejo osnovnošolski učitelji sprejeti v stalež v smislu čl. 12, zakona od 13. marca 1958, št. 248 in na njihovo prošnjo stalni učitelji, ki službujejo v teh šolah ob vstopu pričujočega zakona v veljavo.

Čl. 11.

Potrjuje se ustanovitev kontingenta posebnih prehodnih stalnih mest v srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem ozemlju, ki jo je odredil z veljavnostjo od 1. oktobra 1958 vladni generalni komisar

za Tržaško ozemlje na podlagi dejanskega stanja, kakršno je bilo omejenega dne, z merilom člena 1 zakonskega dekreta od 7. maja 1948, št. 1128, in za poverjeni pouk z merili, ki jih določa tabela, priložena dekretu predsednika republike od 8. junija 1949, št. 405.

Z dekreti ministrstva za vzgojo se bodo prav tako potrdile sposobnostne lestvice, ločene po predmetih, ter imenovanja za mesta posebnega staleža, za katerega gre, ki jih je podelil isti vladni generalni komisar nestalnemu učnemu osebju v srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom Tržaškega ozemlja, ki imajo pogoje, katere predpisuje zakon od 13. marca 1958, št. 248.

Čl. 12.

Ob prvi uveljavitvi tega zakona se razpiše poseben natečaj za ono osebje izven staleža, ki je doseglo usposobljenost (habilitacijo), ki sedaj podučuje v šolah s slovenskim jezikom ali ki je podučevalo določeno dobo časa ne pod tremi šolskimi leti, četudi ne neprekinjeno z oceno ne nižjo od dobro.

Tak natečaj se izvrši po naslovih in po izpitu — kolokviju, ki naj ugotovi didaktično usposobljenost kandidata za odgovarjajoče učne predmete.

Ob prvi uveljavitvi tega zakona, bo učno osebje rednih staležev, ki bo določeno, da služi v šolah s slovenskim učnim jezikom nameščeno na podlagi prošnje in v mejah stolic in staležnih mest, ki so predvidena za vsako šolo, pri stolicah in na mestih omenjenih v čl. 1. odstavku 2 v zvezi z njihovim učnim predmetom.

Čl. 13.

Za upravno in strežno osebje, ki ju plačuje država v službi na šolah s slovenskim učnim jezikom, se bo postavil rok za predložitev prošenj za postavitve v posebne prehodne staleže (dodatne staleže), ki jih predvideva zakon št. 376 od 5. junija 1951 in odlok predsednika republike št. 448 od 3. maja 1955.

Omenjenemu osebju se bodo priznale vse ugodnosti predvidene v obeh navedenih zakonskih ukrepih.

Čl. 14

Za ono, česar ta zakon ne predvideva, veljajo veljavne norme, ki urejajo osnovnošolski in srednješolski pouk.

Ta zakon opremljen z državnim pečatom se uvrsti v uradno zbirko zakonov in odlokov Italijanske republike. Vsakdo je dolžan, da ga spoštuje kot zakon države.

Dano v Rimu dne 19. julija 1961.

GRONCHI

Fanfani — Bosco — Segni — Taviani

Potrdil skrbnik pečata: Gonella.

Odgovorni urednik:
Drago Druškovič

Uredil uredniški odbor:
Drago Druškovič
dr. Janko Jeri
dr. Janko Pleterski

Tehnični urednik in oprema:
H. Frančeškin

Angleški prevodi:
Franc Slivnik

Prevod v nemščino:
Doris Kosec

Tiskala Tiskarna »Jože Moškrič«
v Ljubljani
Leta 1963